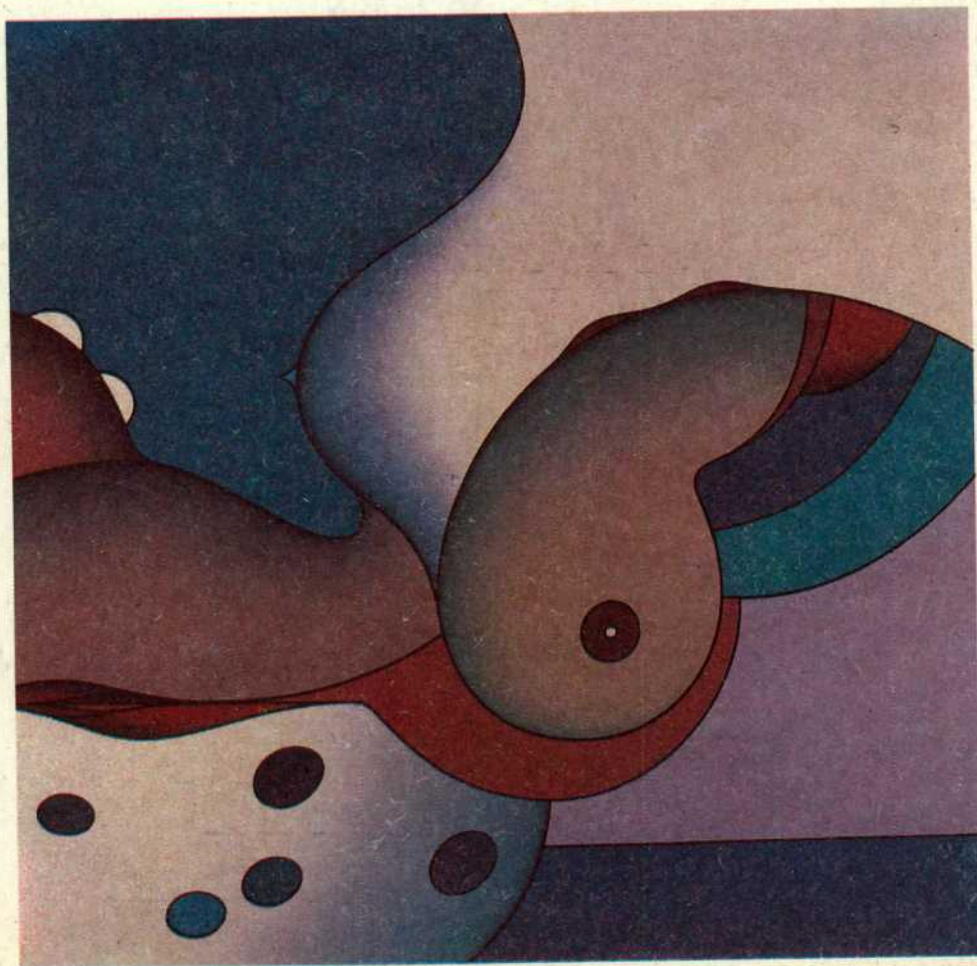

Vikerkaar

I/1993

Eisen «Kuidas Ilmatar vikerkaari kodus»; eestlaste värskeimat omaloomingut; 2×Maeterlinck = «Poksi kiituseks» + «Sõja jumalad»; vapside ja kommude mässud; Õnnepalu pihtimus Krullist; Foucault' katse Nietzschest-Freudist-Marxist ning Rousseau «Arutlus»; DIXIs Saksamaa vastutus Baltikumi ees; Saatanana sirp, magus mürk; psühholoogi pilk; Liivrand Karist jpm.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Jaanuar 1993. Nr 1

Sisukord

Matthias Johann Eisen *Kuidas Ilmatar vikerkaari kudus I*
Ulrik Amen *Paarisarv 2*
Kauksi Ülle *Luulet 20*
Maurice Maeterlinck *Poksi kiituseks 22*
Sõja jumalad 25
Harry Liivrand *Tuletusi Karist 29*
Vadim Rõuk *Vapside ja kommunistide mässukatsed 30*
Tõnu Õnnepalu *Keha — hüüdjä hääl diskursiivses kõrvës? 36*
Michel Foucault *Nietzsche, Freud, Marx 44*
Jean-Jacques Rousseau *Arutlus 57*
Georg Denzler *Saatana sirp, magus mürk. . . 65*

DIXI

York Deuschler *Saksamaa erilisest moraalsest vastutusest Baltikumi ees 70*
Psühholoogi pilk
Alo Jüriloo *Carl Gustav Jungi anaküütiline psühholoogia II 72*
Vaatenurk
Lauris Toomet *Uus rõõmusõnum 81*
Hans Haavaja *Halb nali, sõbrad! 83*
Hannes Varblane *Henry Miller — crazy cock 84*
Tõnu Ehasalu *Natura nihil facit frustra 87*
Uno Mereste *Kaks pilku majandusele, nagu see on ja võiks olla 88*
Kaleidoskoop
Kalev Kesküla *Saarikoski metsakool 91*
Foorum
Jüri Hain *Jean Cathala, Jooni teiselt palgepoolelt 93*
Valner Valme *Ühiskonna nõrgim lüli 95*

Kujundus: Jüri Kaarma
Värvifotod: René Kari kogust

Esikaanel: René Kari. «Kompositsioon XVIII» Õli, kartong. 75X75 cm. 1991.

Tagakaanel: René Kari. «Miks sinine?» Õli, kartong. 110X110 cm. 1990.

MATTHIAS JOHANN EISEN

Kuidas Ilmatar vikerkaari kudus

«Kuule, mu kuldaväärt tütar, sull' määrand ma midagi teha:
Kuju mu kangaste kangas, nii ilus kui iganes oskad,
Et võin võlvile panna, kus kõikide silma ta paistab,
Kiskuma meresta vett, kui Pikrilla tühjad on pilved!»

Noppesti ilusam neitsi siis Ukusta rõõmuga lahkus,
Kiirustas kuldseesse koju, et hakata harjunud tööle.
Kuldsele kirstule kõpsis, säält seitsmeta võitmata värvi,
Kullased lõimed kõik võttis ja terasest telgile kandis.
Ülesse kääris sääil kanga ja kudus nüüd kullasel poolil
Liksati, lõksati koed kuldlõngadest kullasel kangal.
Kudus nii päeva ja teise ja kudus nii kolmanda päeva,
Seni kui päevadest seitse tal kududes kulusid kiirest',
Siis vast valmines kangas, mis säras ja hiilgas ja helkis
Seitsmel nii ilusal värvil, et vahi kas silmaksed ära.

Kui nii kujutud kangas, ta Ilmatar telgetelt lõikas,
Koredalt kokkugi sebis, ja Kõule ja Pikrile tõttas,
Et nad tarvitaks kangast ja täidaksid temaga kohust.

Pikker see kanga siis võttis ja tänu-kiituses lausus:
«Tõesti ma ütlesin pean, oh Ilmatar, ilusam neitsi,
Kangas on kaunim kui kaunis, ei paremat kududa võigi!
Olgu ta neitsi kui tark, sina ära ta kaugelta võidad,
Ning sind imestab kiites, kes iganes võlvile vaatab.»

Lausus ja merele sammus, kus kangasta lainele otsa
Liuguda libinal laskis ja teisega edasi kõpsis,
Venitas pingule pilvel, et toredalt torgataks silma.
Kangas ei olnud just pikk, ei olnud ka lühike aiva,
Ulatas ühesta otsast maailmale teisegi otsa
Seistes nii pilvel kui look ja jõena meresta tõmbas
Omaga ülesse vett ning piirteni pilvesid täitis,
Järgesti juurdegi juues, kui märjake kahanes kuskil.

ULRIK AMEN

PAARISARV

See on ohutu, see on eikellegimaa, varjatud ja kaitstud Tammsaare geeniuuse poolt. Siin võib vabakäiguvangina oma käimised ära käia: teater «Estoniast» hotell «Viruni», hotell «Virust» teater «Estoniani». Võin käia nagu eesel, kes keerutab veepumpa, ikka sedasama rada mööda. See on vaba käimine, sest mul ei ole võimalik mujale tahta. Töölaagriks võivad seda nimetada teiste mit-tetahtmistest orjad, töölaagriks, kuhu on mõistetud naiive, kes sunduslike ja enese jaoks ainuvõimalike mõtete veeretamist võtavad kui vaba ja isiklikku initsiatiivi nõudvat tegevust. Sisyphose avalikust kohtust on juba ammu saanud salajane kohus, mille olemasolu kohtualused ainult enda olemasoluga saavad oletada, kandes igaüks oma saatust, mis ei kanna endas märguandmist ei karistatavast teost ega karistuse viisist ega selle algamisest või lõppemisest. Kas mitte see pole esimene kohus, mis enda olemuse on peitnud psühhoneuroloogilise töötuse alla. On ju inimkond totaalselt düstroofiliseks muutunud, nii et juba sõna «kohus» paneb tal südame seisma, nii et süüdistuskõned jäävadki kohtualusel kuulmata. Võimatu on siis selle kohtu paragrahvide rakendamise, kuivõrd juba selle võimsa kohtu kutse, rääkimata kergeimastki suulisest noomitusest, on adresseeritud laibale.

Sisyphos veeretab kivirahne, mina ei jaksa enda mõtteidki veeretada. Need teevad lõustu, hingeldavad ja lõõtsutavad irooniliselt mu ajus, jäljendades mind, kes ma püüan neid ettevaatlikult nihutada, marssides siin hingamisharjutusi tehes juba ei tea mitmendat staadionijagu, lootuses, et mu füüsiline organism talitseb neid minu jaoks tinaraskeid mõtteid, mis minu olemisvälja on kergemeelsete jumalate poolt pillutud nagu elevil piljardimängijate poolt harsartselt, aga küünilise täpsusega kuule nende punkte toovatesse aukudesse. Mina olen see kõdunenud võrk, mis neid mahutama peab. Mulle tundub veel, et iga kord, kui mõtteraskus mis kasvab, kuulen Zeusi homeerilist naeru ja siis pean pingutama, et viirastuseks pidada ka rõkkavat jumalate ja pooljumalate hulka mind ümbritsevatel poodiumidel. Ma pean jätma ja tahan jätta selle viirastuseks, mille päritollu ei pea mul olema julgust tungida, kui see ka on vaimuhaiguse kujul leviv mälestus eelmisest elust.

Restoranist olime eile 12 paiku ära tulnud, sest sealses muusikas olin kuulnud pööbellikke intonatsioone, mis oma kõlalt olid nii äravahetamiseni sarnased jumalate kogunemisel tekkivale melule. Tõesti, Dionysos paari saatüri ja sileeniga ilmus meie seltskonda, kui mööda «Viru» joogikohti käies endi raha viiekopikalisteks vahetasime, et öö läbi jätkuks, millega mu singlimasi-na kurku täita. Need suure kahjumiga vahetatud viiekopikalised olid hommikul veel osaliselt alles ja seega ootas nende eest saadav õlu veel ärajoomist, aga Dionysos oma meeskonnaga oli muidugi kadunud; ja anekdoodid, mida ta jumalatest rääkinud, olid mingi keemilise protsessi tulemusel mu ajus minetanud igasuguse naljakuse ja omandanud hoopis õudusjuttudele omase talumatu ahastuse ja pimeduse varju, mis tegi tõesti jumalikult nalja tegelikuks

aineks meid, inimesi, tahad sa sellest inimese kui olemisvormina osa saada, siis võid ju meie esindajale Sokratesele toetudes seda sokraatiliseks meetodiks nimetada, aga sellega ei mahuta me neid nalju ikkagi endi lootusesse elada loosungile «inimene on kõige mõõt» ehitatud inimkultuuris. Pohmelus, kassiahastus järgneb jumalatega koos pidutsemisele ja nende avameelsusele sinuga sama vääramatult nagu maast tõstetud kivile kukkumine. On mõni heäär peale jumalale lõbu valmistamist ka taevasse jäänud!? Ukse taha visatuna, ahastuses ja pimeduses, neitsiau kaotanuna leiame end pärast kaua oodatud ja loodetud müstilist jumalaga kokkuheitmist. Kui sa suudad loota ka selle kordumisele, siis ometi ja alati jälle ilmneb pärast — sa oled vaid inimene. Ja Dionysos talle omases jumalikus naljatlemises rändab seltskonnast seltskonda, et meie parimatel hetkedel, mil tema ambroosiast tugevaiks tehtuina talume palju, öelda halvimat, mis hiljem nagu tõuk kestast välja poeb meie kaineks saamist mööda.

Mis ta siis ütles? Et mulle enam ei valata? Et mul olevat Olevipoja kariikas, auk põhjas? Et ma korjan varuks, lootuses kangelasena Olümposele trügida? Et nüüd läheb mu viin kibedaks, sest allikale, kust nii viina materiaalne kui vaimne substants välja voolab, seatakse minunimeline filter, mis vaimse komponendi — elurõõmu — kinni peab. Jumaliku nektari ainult üht komponenti — inimeste pisaraid — saan ma jooma... ilma homeerilise naeruta, mis need lõbusasti pähe hakkama paneb.

Istusin pargipingile, ühele neist «Virus» ja mitte «Estonia» esteetilise ideoloogia valda jäävale ebamugavale, naeruväärset vormipaatos tõhkuvale pingile. Päike lõhkus oma kiirtega taevast, aurustades selle kollaseks uduks. Mõõdajalutavad inimesed särasid sellest, aga mulle meenus selle maa peal suurstava päikese pimedus, mida ta meie eest enda selja taga varjata püüdis, ja noorpõlve nägemus: päike säras meeletult, nagu võisteldes oma palgega Lõunamere saartel (kuhu ma pole kunagi jõudnud, kus aga keskpäeval pimedus pidi surnud olema). Õhk oli palavusele vaatamata kerge ja jäi mulje, nagu tõstaks virvendades, kuldses hümnis kogu lahte taeva poole, ja siis lähenes veel alt pall, tõusis sügavusest mullitades pinnale. Naeruselt, oi millise sise-mise rõõmuga pöörasin selle mængeldes ümber, et vaata, kallim, vaata — aga see oli kõrvutu inimpea, kummituslikult piinatud silmadega.

See oli siis unenäokingitus mulle, elu algajale. Neid silmi ei ole ma suutnud siiani unustada. Hiljem hakkasin neid enda omadeks pidama, ja vahest juhtusin end peeglist vaadates tabama varjatult uurimiselt — on mul ikka kõrvavad alles. Autoportreed, mida ma maalisin, maalisin alati kõrvadeta, ja ikka ja jälle püüdsin süveneda nendesse silmadesse, mida olin näinud ja siiani näen peeglist vaadates. Nendes oli ja on meeletu abipalve, paanika ja hirm ja katse, läbi aegade kestev katse põgeneda, nagu hoiaks keegi nende silmade kandjat pimedusest lõtvumatu haardega kinni, nii et pinnale ujub ainult pale, võimetu midagi muud tegema kui grimasse, nähes olemist, kuhu ta ei kuulu, ja sellestki õnne tundma, et ta seda miraaži, peenest kaduvuse kangast kootud ämblikuvõrku, ise katki rebida ei saa (võimaluse passiivne, aktiivsusele võrgutav vorm) ega suuda: et see jääb ka siis, kui jumalaidki ümberpaisev, paganate poolt «saatuseks» kutsutu mu tagurpidi keerab, silmadega pimedusse.

Miks ei ole mina see õnnelik isa, kes oma tüdrukutirtsuga siit jäätist limpsides mööda jalutab, hetkegi kahtlemata enda püsivuses selles olemise mustris, selles värvilises kaadris, mis kui kaob, kaob koos temaga, jätmata järele küsimustki, mis nüüd juhtus, mis nüüd saab. Kangas rebitakse puruks koos sinna projitseeritud figuuridega ja figuurid ei esita küsimusi, mis ulatuksid väljapoole kangastust. Miks pean mina siis mina olema, miks pean mina kõrvalt vaatama, suutmata osaleda inimeste õnnes ja tulevikulootuses ja soojuses, mis kõik on kättesaadavad ilma ambitsioonideta igikestvusele. Et olen see ühepäevaliblikas, kes on tõmmanud õnneloosi kahele päevale, et loos sunnib, sunnib mind elama kaks päeva, kaks aastat, kaks sajandit ja ikka ma tervitan uue, algava päeva loodud valgusolendeid üleelatud ööst pärineva külma niiske käepigistusega, püüdes spliini ja stressi totras naeratuses säravasse päikesesse muljuda, et see ükskord mõistaks — mitte iga liblikas ei taha fööniks olla ja sündida hommikuti tema tulest, öö külm pimedada kaadrina mälus: vähemalt neil tingimusil mitte, kui puudub see hävimatu eluigatsus ja valgusealge, nähtamatu olemus ja nähtamatu kondikava, mille tuli ja valgus jälle ja jälle nähtavale peab tooma, sellele vere ja liha andma, sellele hävivaga kiud kiudu põimituses ometi eluväärse ja eluihaldatava andma. Sünnipärasel fööniksil see on: projekt igavikku läbi aja. Fööniksid ärgu võtku endale kasulapsi liblikate hulgast, meis lõpeb eluigatsus koos loojuva päikesega. Mitte alati värske, elu ihaldava pilguga tulilind, vaid surmani väsinud hall liblikas... nägemuse kandja, kellele on selle päikese alla pandud vaid väljapoole looži ja parterit ajutine klapptool, mis koristatakse ära, kui teatrikangastus öösse vajub, et aga ometi järgmisel päeval, enne teatri taasilmumist (nüüd uute näitlejate ja uue publikuga) kui selle asukoha tegelik määraja sealsamas, jälle sealsamas olemas olla. Ei kuulu siis mulle ka õrnus ja armastus, mida kaduvad näitlejad püüavad kaduvale publikule edasi anda, aga ometi toitun ma sellest kui neelukoht, mida tuleb aina täita ja täita, ilma et sealt midagi tagasi pinnale ujuks, nagu oleksin ma inimenergialt maksu võtva põrgu esindaja. Seda ma ei ole. Kannan ma siis otsa ees silti: «Made in Hell»?!

«Noormees, kas te ei võtaks end koomale» — kuulsin kiledat nõrdinud häält. Keegi vanamammi prantsatas oma pingul turukottidega mulle peaaegu sülle.

«Vabandust, olin mõttes.»

«Teiesugused tüübid on alati mõttes, kui on vaja ruumi teha!» viskas tolle suu teksti kiiresti välja, ilma et ma selle kreatuuri silmade täispilkugi väärt oleksin olnud. Kuid nii kainestas ta mu mõtted tüüpiliseks. Mammi sirutas oma veresooneelised jalad välja: tal ei olnud enam mingit huvi minu ja mu elu-ruumi võimaluse vastu.

Aga need poole-pilgu-silmad. Needsamad. See arusaamatu pimedus, tigidus ja kurjus, mis endale on valinud nii erinevad silmnäod. Läbi nende on kujundatud ka minu hingemaastikud, rüüstates neid nagu buldooserid ürgmetsa. Minus pole kohta, kuhu need silmad jõudnud poleks — kui välja arvata luuluna iseloomustatav unistus armastuse ja valguse Jumalast ja viimsete, veel sõltumatuse eest võitlevate ajurakkude kantav utopia selle Jumala riigist inimeste keskel. Lastekirjanduse täiskasvanud loojad kirjutavad lilledest ja lib-

likatest, aga nende toodang kuulub minu jaoks kirjanduslukku, mitte mu lapsepõlve. Mina mäletan silmi: kui onu isa mootorrattaga üle meie paese õue sõitis ja mina, kolmeaastane poisike, rattast tagant kinni haarasin, et kaasa joosta, ja kuidas onu (see ei olnud mu pärisonu, sest mul ei olnud pärisisa — nagu hiljem selgus) tagasi vaadates nende kosmiliste silmadega — milles läikis kristalliseerunud kurjus — gaasi lisas, nii et ma ei saanud ei lahti lasta ega suutnud ka enam kaasa joosta. Kukkudes läks tagumik täitsa puruks. Aga emale ma ei õelnud, kuidas see juhtus. Ei julgenud? Kartsin veel õelamat kättemaksu selle arusaamatu kurjuse poolt? Või häbenesin kurjuse olemasolu? Ei tea. Tasapisi on võõristus kadunud. Nüüd, kuivõrd olen, olen selles elemendis nagu uppunud kärbes õlles: alguses rabelesin... keegi ei tea, miks ma kooli pooleli jätsin. Seal olid need silmad meie grupijuhil, teenelise õpetaja arhitekt Rudolf Pae hallinevas silmnäos. «Ma pigistan teid kui sidruneid!» — oli tema distsipliini loov väljend. Kõik mu energia läks temaga võitlemiseks ja veel praegugi imavad need silmad minust loovust ja selle sisu — lootust: imavad nagu olemasolu tõeline olemus, millest olemas olles enam loobuda ei saa ja mis kestab üle aegade. On ju ka see arhitekt juba surnud, aga tema silmad vaatavad ikka minu peale. Kurjuse kanaleid juba ihu põrm ei ummista.

Mingis kohtus oli kolm seaduseks. Pean siis endale lubama taastada vaimusilmas endise äia silmad. Mitte, et need eelnevaile olemuslikult midagi lisaksid, aga raamistusel küll. Tema silmad ust katva eesriide alt — kus oli paarisendine vahe põrandani — tупpa vaatamas: seal istusin ma tema tütre ja enda tulevase abikaasaga vanal kriuksuval sohval. See oli hea (sür)realistliku maali aines olnud, algupärase draperii ja (ukse)raamiga. Ma ei oleks pidanud oma pilku tõstma, jääma muru ja asfaldi juurde. Aga instinkt tõsta silmi kõnetamise peale vedas mind jälle alt. Silmad on selle instinkti teenrid, ja see instinkt siin maailmas olevat sama päritolu mis inimene tervikunagi, ja siis ka «oma». Treeningut nõuab meie organism, et algupärasest koosreageerimisest vabane-da. Ma ei taha vallata end tervikuna, kui ma enesevaldamise kaudu muutun tervikuna orjaks, sisseneelatuks keskkonda, mis manipuleerib kõigi minus kät- ketud võimalustega, ka nendega, mis otsivad oma teed mujalt kui sellest maailmast. Ei taha aistida, meeles pidada, mõelda ja uskuda üht ja sama. Ei taha teha nähtavast mõtteobjekti, mõtteobjektist usuobjekti. Siis olen «oma» selles pimeduse maailmas, lootuseta sellest kunagi pääseda, sest lootuski oleks siis sellesse aheldatud, kujutluseta valgusest, mis säilib ju temal vaid tema aususes iseenda spetsiifika vastu: isegi kui ta tunneb ennast selles maailmas kui luuraja, kellel ka silmavalged on mustaks värvitud, ei tohi ta minetada siin võõra eneseteadvust.

Tõusin pingilt, vaatamata kahinal hingeldava pinginaabri poole. Hüüab ta mind tagasi, et ma «head aega» jätaaksin?

Astusin taas «Estonia» poole, ehkki mu sisemuses keegi karjus: «Sellest surnud ringist pead sa välja pääsema, välja jooksmas, välja karjuma! Ema! Miks sa varjad alati oma silmi tema eest? Sa ei suuda oma poega aidata? Aga siis süüakse ta elusalt ära! Sa näed seda oma silmadega! Võõrad nägemused on asunud temasse elama! Kannatustest pole sündinud võit, vaid allaandmine! Kas temalgi peavad silmad klaasistuma kunstsilmadeks, peab temagi välja kukkuma silmsidemest inimunistuste vahel? Kas temagi silmadest peavad

ümberpööratult reeturi silmad saama? Ainult ülekuulajate peegelpiltidega klaasid hinge ja maailma vahel, kust tolliametnikele vaatab vastu täielik truu tühjus? Kus registreerida pole tõesti mingit salakaupa, sest hing on silmist välja löödud või just löödavas pingsas pimeduses üsasse vaatamisega.»

Vaevalt jõudsin enda varju kõrval märgata teist varju, kui kuulsin häält:
«Unistust võib ka üle pika päeva venitada!»

Vari jätkas möödunud öö ideedemaailma, ironilise aktivismi esilemanamist:

«Muidugi tuleb see väljavenitatud unistus siis ka ära tunda kui oma. Ja selleks peab raha olema, kõigi asjade, ka unistuste ekvivalenti. Tulen restorani. Mängisin seal viiekopikalistega kohmetut maksuvõimetut, sõrm menüü vahel neid kokku liites. Kelner suutis vaevu aupaklik ja viisakas olla mu teenimise ajal, aga ma maksin suure rahatähega, öeldes, et «tagasi pole vaja!» See nõuab oskust» — ja ma kuulsin selles hääles fanatismi küündivat entusiasmi — «Mida paremini on lava ette valmistatud, seda pikem on šokk või katarsis, kuidas soovid, ja seda kauem on võimalus tõe teed jälgida. See kulutus läks täie ette! Ma nägin kõike: üllatust, ehmatust, ümberreageerimist, peenutseva lipitsemise ilmumist ja vabandust, südamest tulevat vabandust, ja taas enesekogumist ning ilme võtmist, et see on peen koht, ja mis mul unnes kirjaoskamatult menüü kirjatähte lugeva kliendi puhul, on nüüd meenu- nud. Ma nägin seda poosi, mis võetakse, et kliendid tunneksid end tõusvat koos jootrahaga, mida nad maksavad, teenindusmaailma taevasse. Minul lubati kaunis kõrgele tõusta, ja ära ütle, et inimesed ei ole tänulikud. Raha oli tal juba käes, ja see oli kelneri au, vabamüürilaslik au, mis sundis teda taas so- liidseks muutuma. Mitte alles väljateenitav või kinnimaksmist ootav au, vaid au, mis nende keeles kõlab: «Prestiiž maksab!» Nii et nad ei püüdle puhtaku- juliselt raha, vaid veel ka prestiiži, firma, ordu tunnustamist kliendi poolt. Sel- les mõttes ei ole mingit põhimõttelist erinevust vaimulikkonnast, aadlist või intelligentsist... See kelner oli seda kulutust väärt! Tema käitumine ja miimi- ka viitasid täiesti ilmselt ikka veel meie jaoks uue klassi võimutaotlusele. Värske ja tugev jõud on meie verevaese ühiskonna ette tulemas — teenijad, orjad, see alati värskelt jöhker, värskelt uus, värskelt arvestatav ja värskelt ot- situd tutvus: inimkonna see osa, mis nagu ärkaks pikast unest, täis energiat ja otsustusvõimet. Nagu oleks unes tõesti kogutud energiat; nagu nad tõesti teak- sid, kuidas seda energiat ärkvelollu rakendada. Orjad saavad isandateks, kui nad seda juba orjadena ei ole. Nende aupakliku suhtumise eest endasse võist- levad ju omavahel need niinimetatud vabad. Nende väärtus tugineb orja lipit- semisele, ja kui juba ori ei lipitse, siis ei ole vaba inimese aupaklikku suhtu- mist oodatagi. Nii et pugeda tuleb kahel rindel — ülemuse ja orja ees, ja veel ei ole teada, kumb on sinu saatusele määravam ühiskonna organismis. Seda enam, et nad mitte ainult ei moodusta suletud ringi, orjanduslikku ühiskonda, vaid see ring käib ka ajaloolaste silmis ringi — orjad võivad institutsionaal- seteks isandateks saada, nagu näitavad pööbli mässud, proletaarsed riigipöör- ded, barbarite sissetungid. Ei ole võimalik vabade inimeste ühiskond. Inim- kond on ja jääb orjandusliku ühiskonna mudeli raamidesse! Ja kui seaduse ja

konstitutsiooni paragrahvid muud kuulutavad — psühholoogiline ja geneetiline orjus jääb ikkagi, jääb aegade lõpuni, ja orjanduslik ühiskond ainsaks, mis inimestele on kättesaadav. Lõpuks, seda võib ju sisemiselt eristada erinevateks ühiskondliku olemise viisideks, aga ajaloo jaoks on vaba inimene müüt, legend, mis leitakse idealistliku solipsismi kõrgustelt ja mida kasutatakse ümberorienteerumiseks uuele isandale, uuele orjuse struktuurile, uuele nägemusele, uuele unistusele.

Tundsid sa mu unistuste-kriitilise unistuse ära?! See on —mitte kunagi omada mingit orjastavat püsiideed, nägemust, kiindumust, unistust. Tahan liikuda ilma kuhugi vahele jäämata, kiiresti liikuda, tagasilööki ära ootamata. Ainult nii on võimalik midagi näivalt uut luua! Mu unistuseks on saada vormi ja kujuta energiaks, seni, ikka veel seni avastamata energiaks, mida ei osata rakendada; energiaks ilma püsiseadusteta, nii et minu suhtes muutuks võimetuks saatus, sest minus ei saa seostada ühtki mõtet ega tunnet, ja saatus ei saa oma deterministlikku rada minus maha märkida.

Ma keeldun olemast ühiskondlik-ajalooline isik! Ega siis ainult pensionaalistele minejatele pole lubatud eskapism! Ma siis lähen» — ja olles mind niiviisi saatnud ühe ringi, kadus vari Pärnu maanteed ületavasse rahvajõuku.

Minu jaoks on rada maha märgitud. Olen nagu Maratonist tulnud jooksja, kes finišisse jõudnuna pole märganud peatuda ja jookseb juba ei tea mitmendat ringi ümber staadioni. Ehkki olen oma loovuse välja higistanud, keelduvad mu silmad registreerimast märki «Finiš». Pean püsima liikumises, kui ka kordan ennast, aina uuesti läbin ringi, ehkki ovatsioonid on lakanud ja rahvas liigub tüdinult väljapääsude poole. Mitte kukkuda — andku või tõesti Saatan mulle jõudu, kui Jumal on mind võõraslapseks tunnistanud —, mitte komistada teadvuse musta auku, kus mu pingutus ennast luua ülearuseks ja naeruväärseks muutub!... Aga samas, kaua ma pingutan?! Kuhu mul jõuda on?! Kui mu läbielamised ja nende loogika ei pärine minult, ehkki need minus toimivad, siis ei ole minul ka juurdepääsu endale: ja ma pean ootama, kuni seisma jään või jooksurada mu alt ära tõmmatakse!

Nendest, kes minus ja minuga elavad, tunnen kaht — ärkvelolekut ja und. Seletada ei oska ma neid kumbagi, aga ilmselt seletuvad nad iseendile minu läbi, need kaks eneseavaldusele pürgivat maailma, ehk nagu teadusliku eufemismiga armastatakse öelda — dimensiooni, mille ekspansioonialaks olen sattunud.

Ja üks neist on kindlasti andekam. Temale kuulub andeka eesõigus domineerida, õigus moonutada olemist enda nägemuse läbi. Selle, end objektiivselt võidelnud unenäo poolt on nüüd mu olemise võimalused määratud. Olen vang, unenägude sõja võitnud ja ennast ärksuseks kuulutanud une vang, kes silmi normeerib ja vahistab ja suleb vastavalt enda nägemuse mõõdule ja normile, mis kaitsevad ülalt alla nõutavat maailmavaadet ja moraali ja käitumisreegleid. Miljonid silmad ja üks nägemine ja inimesed peavad paljunema, sest üks uni tahab kõiki ja aina rohkem silmi omada, et küsida: «Silmake, silmake inimnäos, olen ma kõige targem, kõige ilusam, õigem, ainuvõimalik unenägu?!»

Ära lase ennast enda nägemusel sundida, siis ei ole erimeelsusi ega rahu-

tusi, inimese üksiolemist... mis on ju sinu valimatuse tundemärk. Sa pead aina rohkem tahtma, mind valima, sest sinu unenägu on võimetu. Mina olen nüüd progressiivne, mina olen see, kes ärksuse välja võtles. Mina vallutasin maailma, ja inimkonna. Sinu ärksus olen mina, ärksus, mis kõrvaldab unenäo ja ärksuse erinevuse, sest olen objektiivne, nii une kui ärkveloleku isand. Antinoomia nende vahel aga kestab, kuni loobud enese esimesest, igandlikust nägemusest ja võtad vastu minu, sotsiaalse unelma, kes ma teise inimese kaudu teie maailma olen tulnud, sundides teda looma ärksust, reaalsust kogu maailmale. Mina, tema uni, olen ta valitsejaks ja enese usaldusaluseks, vankumatuks orjaks teinud, kes tunnustab olemise sirgjooneks enda unenäo, minu suunas! Eksimine ei ole võimalik, imiteeri! Ja kaksikelu sinus lõpeb, elu sulle ikka veel võõras unenäos, enda unenägu sisemuses.

Sa oled ju väsinud seda oma nāru kaitsmast, oled väsinud minu saadetud luupainajatest, oled väsinud olemast unenägude sõja tallermaa, väsinud maadlemisest une ja ärkveloleku vahel. Tühi lootus püsida ka nüüd selles väljapääsmatus olukorras ei-kellegi-maal. Seda ei ole kauaks!»

Ometi, relvarahus võisin ma kogeda: nüüd olen mina, nüüd mõtlen mina. Kui kaheldav see «mina» oma päritolult ja põhialustelt ka ei ole, siis võrreldes une ja ärkvelolekuga sisaldab see ikkagi endas mingeid valikuvõimaluse algeid minu jaoks, samas kui ärkvel olles või und nähes on võimatu valida, sest pole, mida valida peale ärkveloleku või unenäo enda. Need aga kasutasid minu seda või teist seisundit poseerimiseks, enda võimu demonstreerimiseks, nii et need nii algasid kui lõppesid nende seaduste järgi, ja mina olin neile vaid tühi raam, kui sedagi. Võimalik, et need on mu viimased mulle lähedased ja seega iseseisvuse värvinguga otsused kui mitte unenägude sõja peatselt lõppev kaja minu ajus.

Kas Dionysos keelas mulle valamise?!

Baarmen viipas käega, kui uksest sisenesin, ja lõpetades ühele daamile kohvi valamise, tuli minu poole, tee pealt õllepurke kaasa haarates:

«Hei! Saite oma automaadile hääled sisse?»

«Kenasti!»

«Õlut?»

«Jah, muidugi!»

Ta lükkas õlletopsid mu ette:

«Tead, üks paksuke käis siin. Pull kuju oli, mingi pärg peas. Nõudis, et ma sulle napsi ei valaks. Ma küsisin nii naljaviluks, et kas õlut võib pakkuda, et see ju karastusjook. See vaatas mulle juhmi näoga otsa ja ütles, et pole sellele veel mõelnud, ja läks minema.»

Ta vaatas mind pikalt ja uurivalt:

«Oled jälle pardliga habet ajanud?»

Noogutasin.

«Saa lõpuks aru, habemeajamine on meesterahva pūha toiming, veeprotseduuride esteetiline, ja miks ka mitte eetiline kulminatsioon, kui seostada seda ajaloo õilsate teguritega. Vesi, vaht ja habemenuga toovad esile meheks-olemise saladuse. Kui palju on ajaloos piike murtud habemeajamise pärast. Mina olen julgelt roomalikul seisukohal, minu jaoks on raseerimisse ja puh-

tusesse suhtumine inimese maailmanägemise põhiküsimus, mille lahendus jagab meid kultuurseiks ja barbaarseiks rahvaiks, aristokraatiaks ja pööblikks. Kompromissimehed, kes astuvad päeva pardliga, on mulle sügavalt ebameeldivad kui revisjonistid. Ei ole mitte paratamatus see, mis sunnib aega kokku hoidma, vaid hoolimatus. Habet tuleb ajada korralikult habemenoaga, äärmisel juhul žiletiga. Tsiivilisatsiooni ei oleks sündinudki, kui vanad roomlased pragmaatiliselt oleks suhtunud oma välimusse ja gootilikult karvastena gootidele vastu oleks astunud. Kui inimeseks saamine on ilus, on ka inimene ise ilus!»

«Selles julmas monumendis nagu «Virus» võib ju Rooma impeeriumi mõte nagu enda ajus elada, aga mina käin siin ju ainult õlut joomas.»

«Head õlut!» — täpsustas ta õpetajalikult ja jalutas ühe paarikese juurde leti teises otsas, kus «Sangari» teksastes noormees ebalevalt ja võimalikult oma noore daami eest varjatult juba pikemat aega kutsuvalt käega viipas.

«Päev peab algama hügieenilise rituaaliga, terve selle kompleksiga, mis lõpeb lipsu valimisega. Kahtlemata annab see päeva avaakord ärkvelolekule kvaliteedi, kui see just ärksuse ainus sisu ei ole, mõttekas, masseeriv enesestugestioon elu mõttest. Pesen — järelikult olen olemas, järelikult olen ärkvel. Kes oskab ennast pesta, see oskab ka ärkvel olla. See on soliidne mõttetraditsioon. Inimene võib ju kasvada ja mõelda magades, kuid ei tohi seda, mis magades kogetakse, ometi ärkvelollu kaasa tuua: hüguseid silmi, higihaisu, unenägemusi ja -ideid.»

Viimaseid sõnu lausus ta juba eemaldudes, et ühele kaunikesti vindisele võõramaalasele viskit juurde valada.

«Ärkamisest algab inimkonna klassidesse jagunemine. Ärkamine sunnib ühe osa inimkonnast orjama ja teise esindama vabana tervet inimkonda. Muidugi, põhimõtteliselt kannab iga plebei enda ranitsas aristokraadi jalutuskeppi, iga tootja inimeseksolemist. Aga ikkagi ei ole Rooma pööbel inimkonna ideaal, vaid patriitsid. Seni aga, kui stiilne ärksus ei kuulu kõigile, kuulub see valituile, inimestele, kes vähemaga ei nõustu kui tõelise ärkvelolekuga.

Sa pead ükskord valima, kas tõeliselt ärkvel olla või elu maha magada. Võin sulle ärksa inimese koha vaadata!»

Seekord kadus ta vist kööki viiva ukse taha, ja kui ta uuesti nähtavale ilmus, saatis teda aroomipilv ning ma võisin kuulda, et:

«Deodorant tuleks kõigi õpikute peale trükkida. Deodorandist algab ühiskonnakasulik elu. Deodorandiga ärganud inimest saab sotsiaalselt arvestada... see et, ma olin ju enne näitleja siin, üle platsi, aga prožektorite all läksin alati nii higiseks, et tulin ära. Pealegi pean oma kunstnikukohuseks ühte rolli täiuslikkuseni arendada. Tead ju küll, üheksa rolli, kümnes nälja roll.»

Ladusin eile ka siit saadud 5-kopikaliste virnad letile ja tulin ära.

Kusagil oma olemuses kärisevalt haavunud lapsepõlveuni ei tahtnud aga midagi teada mu valikuvabadusest, veel vähem enese tagasiastumisest, ehkki unenägudevahelises mängus ilmselt kaotamas, ja võis vaid lipitsevalt minu poole pöörduda nagu esimene, aga vanaks ja inetuks muutunud armastus, kes pretendeerib minu algupärase olemuse kandjaks ja avalikuks tegijaks, minu suhtes minu enda empaatiliseks ja kõikemõistvaks pooleks. Ta süüdistas mind nagu alkohol endist alkohoolikut, kes on kohvile või morfiümile üle minemas

ja tema antud maailmanägemust reetmas, nagu oleks see normaalseim, nagu kuuluks seda tekitav nektar võõrandamatult minu organismi, millega ma kas seisan või langen, sest tema tegevus mu ees ja sees, nägemusi luues ja vahetades, ümber tõstes ja alateadvuse pimikusse viies on minu elutegevuseks, millekski, ilma milleta mind ei oleks ja mis sõltub temast kui minu ainevahetusest, mis ennast on mulle normiks kuulutanud, unustada tahtes tõsiasja, et teda kõigis mu teistes liigikaaslastes ei esine ega saa ta siis ka minu üldinimliku mina normeerimisele pretendeerida ega meid, inimesi, omavahel siduda. Temas puudub partitsipeeriv element. Ta on juhuslik, nagu tema puudumine on juhuslik.

«Või nemad reguleerisid oma suhtumist impressionismi, kubismi, futurismi, ekspressionismi, sürrealismi...» püüdis ta sisendada minusse mõnitava kõlaga mõtteid — «ja sina pead järgmisi reguleerimisi ootama. Sa ei jõua enam. Ei jõua oodata, millal tsentraliseeritud kunstiinimesed suure «K» tähega tasapisi oma kunstiharidust täiendades sinu kunsti allikatele jõuavad.

Ei jõudnud, tuleks sul vist mõelda. Ei jõudnud sa näpuga näidata, et nende unenäod ei ole ainsad tegelikkuse komponendid, et on veel teisi nägemusi. Tuleta meelde seda eilset peolist, suhelda harrastavat artisti, kes soovitas sul žüriid oma töödega tasapisi harjutama hakata, et mind, sinu nägemust, rahumeeli, sõjata integreerida niigi juba võitnud maailmapilti, ja sa lükkasid selle oma viimase põlgusjõuga tagasi, nii oma solidaarsust minuga üles näidates. «Minu asi ei ole komisjonile tasuta kunstiharidust anda!» — vastasid sa kibedusega hääles, mis mulle nii meeldis, sest näitas mulle sinu suhtumist nendesse võõra nägemuse etturisse, kellel oli ja on ikka oma osa täita olnud sinu loomevõime aheldamises ja laostamises, meie suhete rikkumises, nii et ma nüüd harva saan sind külastada. Aga olgu ma kui tahes kaugel, ma tunnen, kuidas sa minu puuduolekut tajudes külma higi eritad, vihastad, teed mõtetuid raevu- ja enesehaletsustegusid!»

Taipasin, et «Virus» varjust välja astudes olin automaatselt noogutanud ühele samuti siin hommikust saati istuvale vananevale hipiveteranile, sest ta vaatas äraootavalt minu poole, nagu oleksin tema tuttav või vähemasti solidaarne elustiiliga, mida ta esindas. Nüüd tuli meelde, et noogutasin äratundmise peale, et ta ju ei saa siit päikesepaistelisel väljakult lahkuda oma klaustrofoobia tõttu.

«Minu nimi on Enrich» — ütles ta, kui ma tema pingini jõudsin. Tahtsin enda tutvustamisega vastata, kui tundsin, et mind tabas võõristus enda nime suhtes. Kuidas saab inimesel üldse olla nimi, teda ühendav märk, kui ei tunta ühendeidki, mille kooslust ta esindab. Täna on minus võimul ingel, homme demon, või ratsutavad nad korraga mu turjal ja ma ise ei tea, kes ma olen või kellele ma parasjagu allungi. See oleks naljakas ja totter, kui ma oma märkhäälikud praegu välja hääldaksin, tundmata inimest, keda tutvustan. Urmas — inimese nimeks?

Vastasin — «väga meeldiv» — ja justkui unustasin enda nime öelda, sest mu keel keeldus seda tegemast. Istusin ta kõrvale ja küsisin:

«Kas te tavatsetegi siin üksi istumas käia?»

«Nüüd jah!» — ja nagu oleks mu hääles kõlanud iroonia — «aga ma ei tunnusta inimeste puudumist enda ümber kui enese süüd. Olen neid alati ot-

sinud, võib-olla varest kohast, võib-olla valedel eeldustel, aga leidnud vaid ärahirmutatud inimvaresid, kes isegi naeratusega näol on alati olnud põgene-mas. Nagu mina isegi. Ei ühtki, kes oleks võimeline tuge pakkuma, ei ühtki, kes ennast niivõrd valitseks, et teistele toeks olla. Kunagi otsiti minult tuge, aga nüüd tehakse esimesest pilgust kindlaks, et minult seda ei saa, et ma kuu-lun narriks muutunud eluhoiaku kandjate hulka, ja mind tihti solvatakse sel-les pettumuses, mis tähistab kustunud lootust. Kas ma kordki pole näinud ini-mest kui sisemise võimu kandjat?» — mõtles ta valjusti, silmi kissi ajades — «vist mitte, kui välja arvata kuuldused suurte usundite rajajatest. Olen kohanud vaid nahaga ümbritsetud hirmu, hoolimatust, laokilolekut. Olen leid-nud vaid paanikat, juhuslikult tekkiva ja laguneva kobara inimtunnuseid, nagu nina, käed, kaks silma, sugutung, mõtlemiskatked ja reaktsioonid ärritajatele, mis püüavad end veel vaos hoida, tehes hirmust kokkutsementeeritud enese-kindlusest võikaid tegusid selle võimaliku, aga tabamatu inimmonaadi suhtes, kes pühades tekstides on ilmutatud kui inimesiksuse tuum, muutumatu otstarbekohasuse ja ettemääramatuse ja kutsumuse ja uuestisünni alus.

Kardan neid siit möödakõndivaid inimesi. Neid sülitab välja mingi kitsas tänav ja nad neelatakse jälle mingi kitsa tänava poolt, ning nad ei ole iseseis-vad ja suhtuvad üksteisesse kui vaikival kokkuleppel orjadeks tunnustatuise, kes erinevad üksteisest vaid «siira» tänu mõõdu suhtes, millega nad selle või-maluse olla iseseisvusetud on vastu võtnud ja mille alusel nad jagavad end klassidesse. Kõik nad tunnevad seda hirmsat tausta, millesse me pressitud ole-me, kui mitte nimepidi, siis nimetuna. Ma püüan ennast sellest eemal hoida. Iga päev uuesti kogun julgust seda mitte usaldada. Mis minust saab, kui ree-dan selle ainsa, mis minu kätte on usaldatud — iseenda?!»

Vaatasin talle imetlusega otsa, aga ta kiirustas edasi rääkima:

«Ei, ei, ma ei tunne teda, aga seda ohtlikum näib kaotus. Ma ei tea, mida ma kaotamas olen, on ainult kõva kahtlus, et see on midagi väga suurt ja väär-tuslikku, et see on unistuseriik, mille värvavad avanevad minu seest, ja kui ma lasen iseenda kõrvale heita, siis kaotan tee igaveseks.

Muidugi, ma tean, et see tee minu juurde läheb läbi teiste inimeste, et ini-mene ei ole inimene üksi, et inimene on väli suhteid, ja selle välja moodus-tamiseks läheb vaja kontakti. Me ei ole substantsiaalsed ega nende suhete sub-jektid, vaid objektid. Kui inimene selle ära unustab, saab temast solipsist, kes aru ei saa, et mitte jumalikud suhted kui sellised pole lõhutud ega kadunud, vaid tema ise on neist väljas, on kontakteerumisvõimetu. Mitte Jumal pole laostunud, vaid inimene. Tema ei saa hirmsal kombel moondunud inimsuhe-tes ennast ilmutada, kui ei taha neid jaatada. Ta laseb meid üksi olla. Seda üksiolekut me manifesteerime igal moel ja kombel. Poliitikat, panoraamsete sotsiaalsete probleemide arutelu harrastavad pereisad tihti sellepärast, et puu-dub lähedane suhe oma laste ja naisega, puudub puudutus, ja me peame vaa-tama kaugele, peame mänguplatsi leidma mujalt, et seal joonestada enda pea-liskaudse hingeelu geomeetriat. «Õige maailmavaade on hingehoiu vunda-ment, psüühilise tervise tagatis!» Vastupidi. Maailmavaade on hinge enesest võõrandumise sümptom, kaugele visatud isesuse valukarje. Miks see hirmu-barjäär meis, mis sunnib meid end maailmavaatena maailma viskama? Miks ei julge me lihtsalt iseendale elada, armastada, kiinduda ja miks ei luba mei-le seda teised. Ühiselunormid keelavad, ühiselunormid tükeldavad, need

ühiselunormid, mille lähteks öeldakse keegi inimene või rahvas või klass või koguni Jumal olevat. Need normid tulevad sealt hirmuga kaugusesse visatud iseendast, tulevad sinust võõrastena, eemalevisatuina tagasi, et sulle kinnitada: «Oleme omad!» Tegelikult on nad aga sinu hirmu ebajumala võidukad pojad, kes võivad ka pedagoogiliselt leebe tooni võtta, aga alati on hirmuva-litsejad, selle kurjuse järeltulijad, kellesse me pressitud oleme!

Süüa tahad? Näe, sellesse on võileivad pakitud» — ja ta näitas kilekotti — «igal hommikul leian selle siit prügikastist, ja kord vara tulles sattusin ühe vanamammi peale, kes selle koti sinna poetas. Mu endine juhatuse liige... täna tahan varem Balti jaama jõuda, et vanalinna kitsad tänavad mind hämaruses ei tabaks.»

Lasin sel üksi jäänud patriarhil käe õnnistuseks pea peale panna ja tõusin, et oma sisemiseks kohuseks saanud ring ümber pargi ära käia.

«Ma olen endine pastor» — ütles ta veel — «Säästku sind meie Isa!» — ja pööras lahkuminekülgiks silmad sissepoole.

Jah, ehkki tasakaal rindel pidi vääramatult lõppema, ei kahandanud see selle väärtust. Seal, une ja ärksuse vahel oli mulle kättesaadav see eksistent-si vorm, mille samastasin küpse dialektilise inimeksistentsiga. Väiksenä suurt sõjas leidsin kunsti, kuidas ärkvel olles magada ja magades ärkvel olla, nii eikellegimaa, oma kodumaa piire laiendades. Hommikul tuli kaua, võimalikult kaua veini juua ja õhtuti kohvi konjakiga, kuivõrd siis liikumine, mida tahtsin seisma panna, oli hommikusega võrreldes vastupidise suunaga. Katsetest leida aga enda elule motiivi või stiimulit, mis pärinenuksid selgematest seisunditest kui piirireaalsusest une ja ärkveloleku vahel, olin ammu loobunud, sest olen veendunud — sugestiivselt selged tõesed saavad olla vaid unenägude tõesed, ja mina, neist loobudes, pean loobuma tõetaotlusest üldse, sest need on ainsad tõesed, mis inimestele on antud, ning inimene ei ole iial võimeline vaatama nende taha, mida uni pakub, kutsugu see siis ennast ka ärkvelolekuks.

Inimene on maksimaalselt teise, mitte mingil juhul esimese-tõe-olevus — see on minu kui võimaliku reaalsuseotsija kogemuste kokkuvõte — just unenägu on see, mis minus loob, üldistab ja hindab kõiki kogemusi. Ja mulle pole antud isegi mitte unenägude vahel valida. See on, mis minus protesti tõstab. See on, mis teeb minust agnostiku, see, et pole võimalik tõtt valida!

Olin jälle ooperiteatri ette jõudnud. Vana «Estonia» oli siiski väljanägemiselt parem. Ja polnud seda sõjakat kolossi naabruses, mida on püütud pargiga nagu neutraaltsooniga — millel Tammsaare valvab — eristada ja vähem sõjakaks muuta. Turg on samuti tapetud.

Jäin vist kauaks teatri fassaadi silmitsema, sest keegi kikkhabemega mees-terahvas jäi mu ette seisma ja vibutas vasaku käega aeglaselt mu silme ees. Pöörasin pilgu temale. See oli tõesti ekstravagantne mees-terahvas — tume, kõhn, kikkhabemega, roosinupp rinnataskus. Ta võttis mul käevangust ja juh-tis kõnniteed mööda edasi:

«Teil jäi vist jalutuskäik pooleli? Pisut aega meil ongi, kuni etendus al-gab. Ka mulle meeldib ooper, selle marionetlikkuse sügavad tagamaad, kui eimiski ennast oskuslikult olevaks värvib, hiiglaslikuks lõuendita maaliks

muutub. Seal on kõik värviline, isegi unenäod, aga tumemustade kontuuridega, mis kõike omavahel sidudes kõike üksteisest eristab, jättes tõelise olemise või olematuse (oleneb teie usutunnistusest), kes ennast sel moel ilmutab, omaette. Ta tahab, et teda tunnustataks, aga ta ei taha ennast häirida lasta.» Ja minu ehmatuses võttis ta oma parema käe selja tagant koos musta jalutuskepiga.

«Ooperis paneb käsitamatu endale tolamütsi pähe, muudab end rollideks, mis kõik omavahel võitlevad, olgu armastuse või vihkamise nimel, ja veel nii kirglikult, et paatos antipaatoosiga kokku mängides ennast metapaatoosiks muudab. Elu on hall ooper, ei iial nii naeruväärselt sügavamõteline, nagu see suurtel ooperiloojatel on välja kukkunud. Oma aeg munes ooperi. Nüüd on see vähestele kättesaadav, sest demokraatlikke revolutsioone on mitmeid olnud, sonimüts ammu ooperipublikule pähe tõmmatud. Probleemid ei taha ennast enam paatoosiga siduda, mis ometi ju nii täpselt on tundnud korra piire ja allikaid, korra kohustusi korratuse ja arusaamatuse ees. Paatos on oma hiigelaegadel ju tühjusest välja imenud sellise arhitektoonika, millele mõistus oma suurusvõimega iialgi järele ei jõua. Kui teater on, võid ise olemata olla. Sul ei pruugi ka veel ennast pingutada arusaamise ja otsustamise maski loomisega, võid tühi rollivõimalus olla, lageda näoga juhusliku kostüümi kandja, kellele ei ole veel pandud kohustust tõedünastia liikmena esineda (kellel on peale kohustuse elada veel olemas ka arusaamine selle kohuse mõttest ja teostatavusest), kellele veel ei ole rolli kätte jagatud, ja sa võid pealt vaadata, hindaja ja publik olla, kes rahulikult ootab järgmist lavastust, mis tema jaoks on loodud, millel on detailne libreto ja noot ja mille teostamiseks lavastaja ta baarist üles otsib, talle käe õlale paneb ja ütleb:

«Nüüd!»

Kuni selle hetkeni pean ma kui kuulaja ja vaataja toitma teiste näitlejate «— ja selles sõnas kõlas siiraim kadedus ja imetus — » indu hästi hakkama saada, andma neile oma verd imeda, olema see pinnas, millest ooperielu välja kasvab. Meid on väheseks jäänud, meid, kes me veel tunneme barokki, ooperiaega, mil tõsimeelselt teati, mis asi on klounaad ja millised vereside-med ühendavad seda eluga.

Ei tohi lasta ooperikultuuril närbuda, ei tohi võtta sellelt kosmilist ulatust, mis kinnitab ooperi servadega universumi avarustele, ei tohi sellest teha tükki nelja seina vahel, õhuaukuks ülerahvastatud linnades, kust üleaarune mõtteponnistuste saatel välja lastakse, sellega märku andes, et ei ole enam julgust ooperlikeks iseloomuomadusteks, nagu seda on au ja uhkus, väärikus ja stiil — kõik omadused omaduste endi pärast. Elu ei ole muutnud ennast meie päevade jaoks absurdseks, ta on seda alati olnud. Alati. Ainult et möödanikus on osatud sellest ilu teha, ilu iseeneses. Ooperi jaoks ei ole ju tingimata vaja eneseteadvustust, iga rüütli enese naeruväärsuse tunnet, kes turniiril inetu daami eest suri, ettekujutust tema ilust surmakorinal sisemusest välja lastes. Ilu juurde ei kuulu otstarbekuse või mõttekuse analüüs. Aeg ise peab kandma žanri, ajalugu selle suveräänne isand, tõeline lavalõvi ja lavastaja olema, muidu trügib mõte ennast vahele ja muudab kõik tragikoomiliseks, võttes inimestelt võimaluse nautida Dionysose kõrget stiili, kus koomiline ja traagiline lahutamalt ja segunematult koos on, olenedes vaid pilgust, mis seda vaatab — kuulub see jumalale või inimesele. Tragikomöödia on teoloogilise mõtte vin-

duv produkt, kus on keeldutud olemast inimene, saamata jumalaks, ja käest lastud nii jumalik komöödia kui inimlik tragöödia, see «nende» komöödia nii kõrge stiil, mis «meilt» eeldab maailma nii tõsiselt võtmist, et ei visata mõttekuse võrku üle elavate ja surnute, veidriku ja hullude, mõrtsukate ja mõrvatute. Lõpuaeg on käes. Dionysos ja ta kamraadid lahkumas, sest aeg on enast reetnud, üha enam ja enam annab ta võimalusi endas kahelda, ennast mõõta, ennast heaks ja halvaks jagada, enda üle imestada, nii et inimesed hädavaevu veel respektierivad seda, sedagi läbi nii mitme filtri, et alles jäävad ainult riismed, igaühele tema tükk ajast, moonutatud ja tarbimiskohaseks tehtud.»

Tema hääl läks üle sosistamisele, kui ta jätkas:

«Ega minagi ei suuda enam aega tõsiselt võtta ja ka minu elu on saanud väiksemaks kui elu teatrilaval, mu elu on saanud sosistamiseks nelja seina vahel, oma kodus, oma kindluses, oma ajus.»

Valjusti aga jätkas ta, mind teatriuksest sisse tüürides:

«Sa oled õnneseen, nõrkeva ajastu võib-olla viimane väljavalitu, enne kui Dionysos väljateenitud puhkusele läheb, jättes oma tembud kainete teatriametnike ja administraatorite korrata. Sisemise vaikuse aioon on tulemas, sest jumalikud suflöörid tahavad õhtule minna ja isegi need jumalad, kes on veel vaatamängule jäänud, on plaksutama hakanud märgiks, et nüüd võib lõpetada. Ehk nagu lõppeva teatrihooaja suurim maine teoreetik hr. Ionesco on öelnud: «Lõpp on vajalik seepärast, et vaatajail on aeg magama minna!»»

Härrasmees jättis mu hetkeks üksi, et mulle kassast kutse tuua. «Teatri poolt» — ütles ta seda mulle üle andes, ja jäi siis minu selja taha põrnitsema.

«Sa raisk! Estraad! Sinust ei pigistanudki siis enam ooperit välja!» — ja ta virutas vihaselt oma jalutuskepiga vastu fuajee põrandat ning mulle maruvihast pilku visates tormas uksest sisenevaid inimesi kahele poole tõrjudes välja. Ukse vahelt jõudis ta mulle hüüda:

«Ikka pean mina teisejärgulisi kohale vedama!»

Solvuma oleksin pidanud mina. Kutse estraadietendusele — see mu prestiiži ei tõsta. Jalutasin tualeti poole, sest mulle meenus Dionysose kõhklev järeleandmine täna kahe õllepurgi näol.

Peeglis pilku heites tundusid mu kõrvad tõesti kuidagi läbipaistvatena. Võimalik, et olin armunud enda unesse kui omaaegsesse täievolilisse minasse, täiesti rahul olles teadmatusena, kes ta on, ja seda ka siis, kui aru sain, et ta pole ainus, et ta pole võimeline mind hoidma, rääkimata tema kõikvõimsusest. Tagantjärele nägin enda morbiidse maitse juuri välja kasvavat sellest une antropomorfses palgest, mis Pärnu lähel pinnale ilmus. Et ta oli ahistatud oma olemuskaaslaste poolt, et ta (julgen nii mõelda) isegi ei pruukinud teada, mis oli ta näkku kirjutatud: et ta sandistatakse oma mängukaaslaste poolt, tõrjutakse tagasi universumi sügavustesse ja ta peab jätma minu, oma lapse, nagu nõrga koloniaalma valikuvõimaluseta teise, tugevama meelevalla alla. Nii see sündis: minu une vigaseks ja koos sellega mu kunstnikkuse olemise surnuks pommitamisega.

Olin unesõjapõgenikuna maal sugulaste juures, kaasas nagu alati pintslid, lõuend, värvid. Maalisin sara all, kui ilmusid unnates sõjalennukid. Nende mõire oli sellise võiduka säruga, et mul ei jäänud võimalust mitte ära tunda

— see oli võõra une lennuvägi, mis tegi reidi nüüd siis ka mu sügavaimasse tagalasse, mu unne. Enda unenägude helivärvi ma tundsin, need olid mahe-
dad, pigem vari kui värv, pigem miimika kui heli. Aga see möire, mis neid
lennukeid saatis, ületas kõik varem kuuldu oma agressiivsuse ja võitmatuse-
ga, ja ehkki lennukitel puudusid igasugused maalitud tunnusmärgid, siis see
oli piisav, et nende päritolu ja kuuluvus silmapilkselt selgeks sai — need olid
päise päeva väljavõidelnud une sõjavanginad.

Esmalt läks taevast pommivalangust mustaks, siis raksatasid majad kildu-
deks nagu jõuluehted ateisti saabaste all, metsad ja aasad prahvatasid põlema
nagu õliväli ja mina oma saras surusin näo õhupuudusel mulda, kuni teadvu-
se kaotasin, ja ärkasin — sõjavangina!

Kõik põles ära, kõik. Kõik mu energia sulas ahelreaktsioonis olematuses-
se, ja kui ma siis hiljem lõuendi taha istusin, varjasid leegid varem või hiljem
mu eest maalitava, kuni jõuetult loobusin. Ühtki lõpetatud tööd enam mu
pintsli alt ei tulnud. Ateljee koos oma pintslite, värvide ja lõhnadega muutus
talumatuks. Olin sunnitud eneseväärikuse päästmiseks hakkama pidama
kunstnikkonda lumpeniks, ülekäärivaks pööblik, ja kui ma ikkagi nende hul-
ka sattusin, jõin ennast meelemõistuseni purju, sest käed hakkasid värisema,
sest minu kujutlus oli mulle lähedasem ja kallim ja vist eripärasem, mille tõt-
tu see ka kaduma pidi, jättes moonutatud kilde valitseva nägemuse julgeole-
ku arhiivi, nii et mul endalgi ei olnud enam juurdepääsu neile. Vaid udune
mälestus oli jäänud — olin ainus, ja seega oleks pidanud olema truu. Olin
asendamatu ja see, mis minul tegemata jäi, jääbki tegemata ja olemise see või-
malik vorm täitmata. See oli minu võimalus, võimalus, mis ainult minul võis
olla ja minu kaudu teostuda, aga mis nüüd igaveseks realiseerumata kadus...
isegi selle võimalikkuse võimalust enam ei ole. Nüüd on võõras nägemus um-
mistanud mu ajupoorid ja mu enda kujutlused ja unistused pagendanud kül-
male maale, kus ainult piiritusjooke juuakse... Nemad võivad seal purjutada,
aga mina?

Keegi oli huulepulgaga (meeste peldikus) ühe kabiini uksele kirjutanud:

«Lõhestatus süüks ja süütuseks on inimesele saatuseks, tema elujooneks,
mis kulgeb nende kahe vahel, ialgi minetamata oma aktuaalsust, nagu kõis
kõietantsijale. Ära astu kõrvale, ära kukuta ennast ei süüsesse ega süüdistusse:
need erinevad üksteisest nagu enese ja teiste tapmine, nagu tapmine tapmi-
sest. Aga mida ma pean tegema, mu Jumal, kui Sa lahti lased sellest kõiest
üle maise hädaoru? Ei, Sa ei lase!»

Jõudsin viimasel hetkel oma kohale. Valgus kustus ja mulle meenus, et nii
ma ei teagi, mida täna mängitakse ja et kava jäi ostmata.

Mõne aja pärast tõid prožektorid pimedusest esile erinevatest lavanurka-
dest väljailmuvad näitlejad. Üks oli rohekaspruuni rietatud, ühtlasi nii vetti-
nud kui ärapõlenud muljet jättev, väiksemat kasvu ja kõrvu varjava, kiilas-
pead kujutava parukaga. Teine, suurem, hiilgavas valges kombinesoonis, len-
duri või astronaudi kiiver peas, astus oma nõõritud saabastes jõulisel sammul,
rind ees. Lava keskel said nad kokku.

«Armsad vaatajad! Täna esitame teile rahvamängu, mille eesmärgiks on
selgitada loometöö osa meie elus, selle seost eluga ja tingimusi, mida ta va-
jab viljakaks edenemiseks. Selleks vajame teie kaasabi, õigemini teie otsust.
Mina olen individuaalne nägemus, ehk nägemus Väike, ja tema kollektiivne

nägemus, ehk nägemus Suur, ja nagu ta veel ennast pateetiliselt kutsub — Ärksus.»

Mõlemad kummardasid. Rahvas aplodeeris. Mina samuti, hea oli kohata taas Endel Pärna ja Eino Baskinit.

«Mäng seisneb selles, et kui meie peategelane möödub eesriide avamisest kuni selle sulgemiseni lavale püstitatud monumendi eest rohkem kordi kui selle tagant, siis saab ta oma loomevõime ja nägemuse, ehk minu tagasi» — Pärn kummardas veel kord — «ja väikeseks algatuseks sellele me avame siin, teie silme all, teda innustava personaalnäituse!»

«Aga kui ta möödub monumendist tagantpoolt enam kordi kui eest, siis ei ole ta individuaalset loomingut väärt ja meie õpetame ta teisel moel ühiskonnale kasulik olema, seda enam, et individuaalse loomingu ajad on jäädavalt mööda saamas ja uus aeg esitamas nõudmisi, kus inimkultuuri ühtsus vormis ja sisus enam esile tuleks, et meie ühinemist ei segaks enam mingid individualismi kasvatavad esteetilised ebajumalad. Minu käes on unerohi, mis nad igaveseks magama paneb. Ei mingeid purjus bakhante või saatüreid enam meie keskele loovuse sildi varjus. Mina olen uus kord, kellele on usaldatud inimkonna viimine uude ajastusse, kus anarhia ja ootamatus, igasugune ebakorrapärasus on õnnelikult eristatud loomeprotsessist ja loomingust!» — lõpetas lausa karjudes Baskin oma etteaste.

«Et teie mitte meie vahel ei peaks valima, et meie mitte ei mõjutaks kokkuarvamist, siis, armas publikum, teen avalduse: kui saatus tahab, kapituleerun ma tingimusteta, ja ehkki ma olin peaaegu realiseerumas maailma (kui võrd peategelane maalis mind kui autoportreed), siis ometi, on aegu, kui on ilusam leppida iseenda kui visandiga, mitte kui lõpetamata teosega. Ma olen selleks valmis!» — ja Pärn tegi kerge kummarduse nii Eino Baskini kui saali poole.

«Oli see kõik?» — pöördus ärksust mängiv Baskin üleoleva liigutusega Pärna poole — «Mida pidasite vajalikuks objektiivsele maailmale öelda. Siis tähelepanu — algame!»

Mõlemad lahkusid jälle erinevatesse lavanurkadesse ning eesriie tõusis. Laval oli kujutatud huumoriga skemaatiline väljak, mille vasakul poolel pürgis kõrgusesse mingi kohmakas risttahukas, mille peal silt «Virus» ja paremal pool lösutas pisut amorfne Estonia teater. Lava täitsid pilla-palla pingid ja papist puud, mille keskel istus pingsas mõtlejaasendis mees: see pidi olema A. H. Tammsaare monument.

Lava vasakpoolsest küljest jalutas välja kulunud džiinides ja mingis alt laienevas ürbis Urmas Kibuspuu, ja saal tervitas teda kihinaga. Mõttlikult astus ta lava keskele, monumendini, jäi siis seisma, ootas nagu midagi ja läks siis monumendi taha. Siis ilmus uuesti välja ja läks kiirel sammul tagasi. Kulus mõni minut, siis hakkas valjuhäälditest kostma mõtlik hääl ja Kibuspuu ilmus taas mõttlikul sammul. Rääkijaks oli aga Jüri Krjukov:

«See on ohutu, see on eikellegimaa, varjatud ja kaitsstud Tammsaare geeniuse poolt. Siin võib vabakäiguvangina oma käimised ära käia: teater «Estoniast» hotell «Viruni», hotell «Virust» teater «Estoniani». Võin käia nagu eesel, kes keerutab veepumpa, ikka sedasama rada mööda. See on vaba käimine, sest mul ei ole võimalik mujale tahta. Töölaagriks võivad seda nimetada teiste mittetahtmiste orjad, töölaagriks, kuhu on mõistetud naiive, kes sun-

duslike ja enese jaoks ainuvõimalike mõtete veeretamist võtavad kui vaba ja isiklikku initsiatiivi nõudvat tegevust. Sisyphose avalikust kohtust on juba ammu saanud salajane kohus...»

Armuline Jumal! Need on ju minu mõtted, mida see treenitud laitmatu diktsiooniga näitleja seal ruuporist kuuldavale laskis... ja see väljak ja need nägemused!

Tundsini, kuidas mu silmad ahnes, meeletus huvis laval toimuva vastu punni läksid, ja lugesin hirmuga Kibuspuu laval tiirlemist. Eesriie langes, kui ta sisenes «Viru» hotelli, ja ma olin saanud seisu 8—8.

Rahvas mu ees ja taga hakkas tõusma ja konte sirutama, ja ma kuulsin, kuidas arutati esimese vaatuse tulemust ja ennustati finaali. Kõrva ulatus valjem, tüüpilise enesekindla naisintelligendi hää, kes väitis end selle tüki pea-proovi näinud olevat ja teadis Kibuspuud ühe punktiga võitvat: nimelt viimast korda ületab ta lava Tammsaare eest ja läheb teatrisse. Seega ühepunktiline võit. See oli ju tõesti minuga nii. Mul hakkas pisut parem.

Et neiu mu kõrvalt ei pääsenud välja muidu, kui et pidin tõusma, siis otustasin samuti puhvetisse minna. Sisenesin just selle uksest, kui kõlaritest hakkas kostma:

«Hei! Saite oma automaadile hääled sisse?»

«Kenasti!»

«Ölut?»

«Jah, muidugi!»

Märkasini, et kõlistan viiekopikalisi taskus. Tõmbasin käe taskust välja ja pöördusin ukse pealt tagasi fuajeesse. Ei tahtnud enam kuulata baarmeni elutarkuseõpetust. Ja pöördel nägin vilksatamas mind mänginud näitleja kuju ja lutajate keskel. Inimeste vahel laveerides kiirustasin tema poole. «Urmas!» — hõikasin ma, kui nägin, et ta tahtis ühest uksest siseneda.

«Mis näidend see selline on?» — küsisin alles liikudes.

«Jätab mulje või?»

Vahtisin talle vist arusaamatusega otsa.

«Või ei saa sa aru, mis sellega öelda tahetakse? Mitte midagi ei taheta sellega öelda. Sõnu ei pea tingimata kasutama millegi väljaütlemiseks. Sõnu kasutatakse sõnastamiseks. Arusaamine on vaid sõnastamise fiktiivne kate, niiöelda laest võetud põhjendus, sest me peame ju aru saama, meie tegevusel peab ju mõte olema! Aga» — ja ta naeris, ta naeris — «sa ju ei mõtle, sa ju ei saa aru, sa ju lükid vaid sõnu üksteise otsa. Selleks need ongi. Meie olemise üks mõde on sõnad, sõnad oma seadustega. See kuulub meie jaoks tähendusetult olemise korda, kui selline kord üldse olemas on. Pead sõnu vahetama, et olla. Oled, et sõnu kasutada. Nagu hingad, et olla, oled, et hingata.»

«Noh, kuule, nende mõte võib ju asuda teispoosuses?!»

«Kas hingamisel on teispoosusesse jõudmisel mõtet. Kui mingi tegevuse tähendus ei ole meile kättesaadav siin, siis mis tähendus saab tal olla kusagil hua taga. Kui neil oleks mingi tähendus seal, aga siin ei ole, siis ei ole sel tähendust meie jaoks, puudub ju igasugune ühendus. Hingamine või ainevahetus on selles maailmas olemise tingimuseks, sellega nende tähendus piirdubki. Kas sõnadega peaks järsku teisiti olema? Ei usu! Ei mõista! Aga kui sa tingimata tahad minu elukutsega inimest veenda, et sõnad väljendavad mõtet, siis olgu pealegi — mõte selgitab, seletab, teeb arusaadavaks, aga ainult

iseendale, iseenda jaoks — see peaks ka mõttele endale selge olema, et see on mõttetud —, kõike seda selgitamata ja arusaamatuks jättes, mis ei olele tema sees, ja inimene ei ela ju mõttes, vaid väljaspool seda. Me puutume mõt-tega kokku — kui sa just peale käid, et sõnad sisaldavad mõtet —, aga nagu võõra tulnukaga teisest maailmast!»

Kell tirises.

«Vabanda, ma pean nüüd jooksuma!»

Ja ta kadus ukse taha, ilma et oleksin teada saanud, kes on selle tüki autor, kuidas on võimalik selline kokkulangevus või kuidas seda nüüd nimetada... Läksin tagasi oma kohale.

Eesriie tõusis taas. Jälgisin hoolikalt, et Urmas liiguks Pärnu maantee ser-va pidi «Estonia» poole ja Estonia puiesteed pidi «Viru» poole. Mul ei olnud piinlik kuulda oma mõtteid ruuporist, sest näitleja esituses oli neil kultuuri-sündmuse maik juures. Lõppeski minu sisenemisega teatrisse, seisuga 30—31 minu loomevõime taastamise kasuks. Ilmusid konferansjeed.

«Tulemus, tulemus!» hüüdis Endel Pärn rahvast üleskutsuva käeliigutuse-ga.

Ma ei saanud alanduda selles rahvatükis kaasa mängima, aga kõrvad huu-gasid ootusest. Ja siis «16—17» hakkasid rahva seast hääled kostma. «Kunst-niku kasuks!», «Õigus, õigus!» — eristas mu kõrv üldises melus väikese une hüüet saali, ja nägin, kuidas ta tõstis V-kujuliselt asetatud sõrmedega käe: «Meie kunstnik saab oma individuaalse nägemuse tagasi! Ta hakkab taas loo-ma! Tuleb näitus, suur näitus!»

Lava nõksatas juba pöörlema, kui kellegi tugev, kõigist ülekostev mees-terahva bass hüüdis:

«Vale! Seis jäi 18—17 kunstniku kahjuks!»

«Te olete purjus!» — kriiskas naisterahva nõrduinud hääle vastu.

«Mis te endale lubate! Ei ole! Kui helilint ei mänginud, käis ta kaks kor-da monumendi taga, sinna minnes ja sealt tulles. Kõik nägid!»

«Õigus! Õigus!» — sekundeerisid temale juba mitmed hääled.

Tundsin, et mul läks hingamine raskeks. Vaatasin pingsalt lavale, mida ot-sustavad konferansjeed. Pärn oma kõrvutuks tegevas parukas oli ilmselt se-gaduses, Baskin aga hüüdis saali:

«Olge rahulikud! Mängureegleid meie teatris ei rikuta! Kunstnik kaotas lõplikult oma individuaalsuse! Tema loomevõime enam iialgi ei taastu. Ta unustatakse ja teda saab närima täiesti kaine süütunne enda visandlikkuse pä-rast, kuni seegi pudeneb laiali minu objektiivsesse maailma! Teater on lõppe-nud, võite laiali minna!»

Nende sõnade juures kadus mul teadvus ära.

Ärkasin millestki külmast ja niiskest otsaesisel. Vestibüülitüdi hoidis lappi mu otsaesisel.

«Hakkas teil parem? Meil siin on tõesti vahest nii umbne, et mõnel inime-sel tuleb pööritus peale!»

«Palun vabandust! Mul vist hakkas tõesti pisut paha. Tänan. Nüüd on pa-rem!»

«Kas te tõusta jaksate?»

«Jah!»

Tõusin püsti, ebakindel ja kuidagi vatine olek oli, aga sain liikuma. Hakkasime treppidest alla tulema.

«See et, ma olin vist pikemat aega minestuses, inimesed on juba lahkunud. Kas etendus lõppeski ilma näituseta?»

«Oh ei! Kunstnik minestas ära sellest otsustusest. Ja siis jõudis saal Pärna ja Baskiniga ühele otsusele, et korraldatakse näitus, kus see nägemust mängiv Pärn saaks ennast silmitseda. Aga see ei olnud pärisnäitus, see korraldati unenäos, tinglikult, nagu teatrikunst seda võimaldab. Kibuspuu käimine seal Tammsaare kuju taga toimus küll laval, aga väljaspool näidendit. Mingisugune tehniline aps oli juhtunud.»

«Pildid ikka olid?»

«Olid. Kunstnik magas tugitoolis lava ees, taga tõi pöördlava ühe töö teise järel nähtavale. Meie teatrikunstnikul on küll imelik fantaasia. Hirmsad tööd olid. Mina neist küll aru ei saa: rohelised ja pruunid kõrvutud inimpead ja silmad, palju silmi paljudel piltidel. Hirmsad silmad.»

Olime jõudnud väljapääsu juurde. Täna sin seda tädikest kättpidi ja ütlesin, et ma ikka tahaksin neid pilte näha ihusilmaga, et tulen järgmisele etendusele.

«Ei saa. See oli viimane etendus. Kuulsin juba, et see tükk võetakse ka vast välja. Leiti, et see on rahvale arusaamatu ja siia tullakse nagu spordivõistlustele punkte lugema. Minu poeg on ka kunstnik, hüperrealist, või kuidas ta ennast nimetabki, ja ta oli ka täna siin ja ütles, et see etendus annab täiesti vale pildi nii loometööst kui meie näituste korraldusest. Aga pidavat hea nali olema, kui see sellisena ikka rahva hulka jõuaks!»

«Täna veel kord!» — suutsin endast välja pressida ja väljusin.

Tulin just Tammsaare eest mööda, et «Virusse» minna, kui taipasin, et sellega tegin skoori võrdseks.

Paras neile!

A.D. 1985

KAUKSI ÜLLE

Vaenõ Kathleen

ku su rahvas um ni vaenõ
et hinge maha müü
siis illos kallis Kathleen
tu olõoi sinu süü

a ku kuradi ülesostja
ärä ostsõva higist puul
tõnõ puul Kathleeni kullast hinda ostsõva priis

võim tull ja võtsõ ta vara
vaesilõ vajja raha
märkse perrä läts ja küsse
kas lähäss ärä üts hing

sada viiskümmend tuhat ma massa
ma väärt ei inämb vähämb
olkõ lahkõ kiruti alla
nigu raha sai vaesile jaet

kambri lätsi ja käe sai risti
nägu palajist inämb kahvat
hingemutukas passi lindu
liblikänä tull tagasi

Kathleenini hinge müümist
es Jummal arvõsta
villaga laiva saatsõ
raudu saadana tiinre lei

nii vana iiri legendi
tões saava võrumaal
kõgõs krahvinna tiitlit ja raha
ilmangi mina ei saa

Tsirgulaul

latsõ jõudsõ kodo
ja karksiva lauda
mitme hääle pääl
nõudma süvvä
minul es olõ
anda no mida
lätsi küüki
üürsõ kappi

äkki ma kuulsõ
naksiva laulma

ehitaks ma maja
suure tamme alla
linnud laulaksid säääl
vara hilja
ainult endale ma
maja ei ehitaks
jagaksin ma seda
oma sõbraga

tohho heldus
nällän ja laulva
koh tah liinah mu tammõ
a tsirgukõsõ
võtsõ üles ja vahtsõ sõna

ehitäs ma onni sängu alla
hiire kiidsussi säääl
varra ilda
kõgõs hindale ma vaivald ehitas
jagassi ma toda
paksu kassiga

egaüts sai leeväkoorigu
puru peijju korati
vahtsõt salmi hõigati

ehitas ma maja
mere põhja
näki laulassi säääl varra ilda
kõgõs hindäle ma vaivald ehitässi
jagas toda
merekalluga

lõpus nimä püürsevä tundsma
Maali Salme Päivi Niilou

MAURICE MAETERLINCK

Prantsuse keelest tõlkinud Enn Sarv

POKSI KIITUSEKS

Keset meie vaimseid muresid oleks mõnikord sobilik tegelda ka keha võimetega, iseäranis aga harjutustega, mis kõige enam lisavad jõudu, osavust ja muid ilusa looma omadusi — tervist, kardetavust ja valmidust vastu seista elu kõigile nõuetele.

Seoses sellega ma mäletan, et kui kunagi kirjutasin mõõgast, siis lasin ennast teemast kaasa kiskuda ja olin küllaltki ebaõiglane ainsa eriomase relva vastu, mille loodus on meile andnud: rusika vastu. Nüüd püüan seda ebaõiglust korvata.

Mõök ja rusikas täiendavad teineteist ning võivad, kui nii tohiks öelda, omavahel päris hästi läbi saada. Kuid mõök on või peaks olema üksnes erakordne relv, midagi *ultima et sacra ratio* taolist. Teda tohiks appi võtta vaid pidulike ettevaatusabinõude saatel ja koos kombetalitustega, nagu need käivad kaasas kohtuprotsessidega, mis võiksid surmaotsuseni viia.

Rusikas on seevastu igapäevane relv, inimlik relv selle sõna tõelises mõttes — ainus, mis on orgaaniliselt kohandatud meie keha tundlikkusele, vastupanuvõimele ning ehitusele niihästi ründe kui ka kaitse tarbeks.

*

Tõepoolest, kui me ennast hoolikalt uurime, siis oma edevust unustades oleme sunnitud inimese paigutama kõige vähem kaitstud, kõige paljamate, kõige hapramate, kõige pudedamate ja kõige jõuetumate loodud olendite sekka. Võrdleme ennast näiteks putukatega, kellel on nii kohutavad ründeriistad ja nii hullupöörane soomusrüü! Vaadake muuseumis ka sipelgat, keda te võite koormata ta keha kümne või kahekümne tuhande kordse raskusega, ilma et ta paistaks sellest häiritud olevat. Vaadake maipõrnikat, mardikalistest üht väetimat, ja kaaluge ära, kui suurt raskust ta talub, enne kui kerelülid katki praksatavad, enne kui kattetiibade kilp järele annab. Mis aga puutub viinamäeteo vastupanuvõimesse, siis sellel nii-öelda polegi piire. Niisiis nende kõigiga võrreldes oleme meie koos enamiku imetajatega tumaks jäänud olendid, ikka veel sültjad ja üsna lähedased algelisele protoplasmale. Mõningat tihedust ilmutab vaid luustik, mis on jäänud otsekui meie lõpliku kuju visandiks. Aga kui vilets ta on, see luustik — peaaegu nagu lapse tehtud! Vaadake selgroogu, mis on kogu süsteemi tugi, aga mille halvasti liidetud lülid seisavad koos vaid imeväel, või võtke rinnakorv — rodu vikatinagisid, mida vaevalt näpuotsaga puudutada julged! Ja ometi — just tolle pehme ja laialipudeneva masinavärgi vastu, mis on kui looduse nurjunud katsetükk, just tolle hädise organismi vastu, mille seest elu kipub igast otsast putket tegema, oleme välja mõelnud relvi, mis oleksid suutelised meid hävitama isegi siis, kui meil oleks kõige raskemini purustatavate putukate oivaline soomusrüü, imetaoline jõud ja uskumatu eluvõime. Tuleb nõustuda, et siin on tegemist väga pentsi-

ku ja jahmatamapaneva hääbega — ürgbullusega, mis on omane vaid liigile *homo sapiens* ning mis, kaugel sellest, et paraneda, kasvab kogu aeg edasi. Et tagasi minna loomulikku loogikasse, mida järgivad kõik teised elusolendid, võiks meile küll lubatav olla erakorraliste relvade kasutamine teistest liikidest vaenlaste vastu, kuid omavahel, inimeste seltsis, tohiksime pruukida ainuüksi selliseid ründe- ja kaitseriistu, mida pakub meile meie enese keha. Kui inimsugu võtaks rangelt kohaneda looduse ilmse sooviga, siis rusikas, olles inimesele sama, mis sarv sõnnile või küüs või kihv lõvile, jääks igasuguste kaitse, õigusemõistmise ja kättemaksu vajaduste jaoks täiesti piisavaks. Vähegi targem tõug oleks ära keelanud kõik muud võitlusviisid — karistuse ähvardusel, mis on ette nähtud liigi olulisimate seaduste andestamatu rikkumise eest. Nii viisi oleks mõne põlvkonna jooksul jõutud selleni, et hakkab levima ja kehtima paaniline austus inimelu vastu. Ning missuguse kiire loodusliku valiku — looduse täpse tahtmise kohaselt — tooks kaasa rusikavõitluse tõhus harrastamine, mis koondaks siis endasse ka igasugused püüdlemised sõdurikuulsuse poole! Aga valik on lõppude lõpuks ju ainuke tõeliselt tähtis asi, millega meil tegelda tuleks: see on meie kohustustest oma liigi vastu kõige esmasem, kõige suurem ja kõige igavesem.

*

Sinnamaani annab poksi harjutamine meile suurepäraseid aalandlikkuse õppetunde ning heidab küllaltki murettekitavat valgust mõnede meie kõige väärtuslikumate vaistude allakäigule. Me märkame õige varsti, et kõiges, mis puutub meie ihuliikmete kasutamisse, liikuvusse, osavusse, lihasejõudu, valu talumisse, oleme vajunud imetajate või kahepaiksete hulgas viimastele kohtadele. Selles mõttes jääks meile kõikehaaravas pingereas õigus vaid üsna tagasihoidlikule paigale kuskil konna ja lamba vahepeal. Hobuse kabjahoop nagu ka sõnni sarvetorge või koera hammustus on mehhaanilises ja anatoomilises mõttes täiuslikud. Nende looduslike relvade vaistlikku kasutust oleks võimatu parandada ka kõige teaduslikuma treeninguga. Aga meie, «hominiidid», kõigist primaatidest uhkeimad, ei oska isegi mitte rusikahoopi anda! Me ei tea isegi, mis ta siis õieti on, see meie liigiomane relv! Kuni trener pole meid suure vaevaga meetodiliselt välja õpetanud, pole meil üldse aimu, kuidas toda suhteliselt vägagi suurt jõudu, mis asub meie õlavöös ja vaagnas, tööle panna ja käsivarde keskendada. Vaadake ainult, kuidas kaks kärumeest või põllutöölist käsitsi kokku lähevad: pole armetumat vaatepilti. Peale oht-
rat ja pikalevenivat solvangute ja ähvarduste marutuld haaravad nad teineteisel kõrist ja tukast kinni, põtkivad jalgadega, põlvedega, kuidas vaid juhtub, hammustavad, küünistavad, takerduvad raevukasse paigalseisu ega julge teisest lahti lasta, ja kui ühel õnnestubki kätt valla saada, siis kukub ta kiiresti-kiiresti, hädiselt ja rabistades nõrgavõitu hoope jagama — pimesi ja enamjagu täiesti mööda; ning võitlusel ei tulekski lõppu, kui äkitselt, nagu iseendast ei ilmuks ühest või teisest taskust salakaval nuga, mille sealt välja meelitab häbi sündsusetu etenduse pärast.

Teiselt poolt vaadelge kaht poksijat: mitte ühtki liigset sõna, ei mingit kõhklust ega viha; enesekindel rahu mõlema poolt, kes teavad, mida tegema peab. Atleetide kaitseisang, üks ilusamaid meheliku keha ilmutusi, tõstab

loogiliselt esile organismi kõik lihased. Pealaest jalatallani ei leidu ainumatki äraeksinud jõuraasu. Igal jõul on teada ta poolus — üks või teine ränk, energiat täis laetud rusikas. Ja milline üllas lihtsus rünnakus! Kolm hoop, mitte rohkem, kauase kogemuse vili — see ammendab matemaatilise täpsusega need tuhanded mõtted võimalused, mille sekka võhik seiklusse sukeldub. Kolm kokkuvõtlikku, vastupandamatut, täiuseni viidud hoop. Niipea kui üks neist vastasele otse pihta satub, on jõukatsumine lõppenud võidumehe täieliku rahuloluga; võit on niivõrd vaieldamatu, et puudub vähimgi soov hakata seda kuritarvitama; kaotaja ei saa ohtlikult viga, ta on viidud lihtsalt võimetuse ja teadvusetuse seisundisse ajaks, mis kulub igasuguse kättemaksuhimu haihtumiseks. Võidetu tõuseb varsti jälle püsti, ilma püsivate kahjustusteta, sest ta luude ja elundite vastupanuvõime on otseses ja loomulikus kooskõlas inimkäe jõuga, mis teda tabas ja maha virutas.

*

Võib tunduda võõrastav, kuid lihtne on veenduda, et poksikunst muutub rahu ja leebuse tagatiseks igal pool, kus teda üldiselt kasutatakse ja viljeldakse. Meie sõjakas närvilis, meie valvas ülitundlikkus, teatav alatine rünnakuootus, milles pulbitseb umbusklik edevus — see kõik tuleneb põhiliselt võimetuse tundest ja füüsilisest mahajäämusest, mis näevad kogu jõust vaeva, et uhkuse ja ärrituvuse maski ette võttes ninapidi vedada meie ümber olevaid inimesi, kes on nii tihti jõhkrad, ebaõiglased ja pahatahtlikud. Mida enam me tunneme end relvituna rünnaku ees, seda enam vaevab meid iha tõestada teistele ja veenda iseennast, et keegi ei saa meid karistamatult solvata. Julgus on seda hellem ja seda jonnakam, et kokkunud vaist, mis on peitu pugunud hoope ootava keha sisemusse, küsib täis ärevust, kuidas kallaletung lõppeda võiks. Mida ta tegema hakkaks, too vaene ettevaatuse vaist, kui kriis halva pöörde võtab? Ohutunnil on kogu lootus tema peal. Temal lasuvad nii ründamise mured kui ka kaitsetegevuse hooled. Ent igapäevases elus on ta nõnda sageli asjadest endist ja kõrgemast nõupidamisest eemaldatud, et kui teda nüüd äkitselt hüütakse, siis ilmub ta oma peidupaigast nagu vananenud vang, keda järsk päevavalgus pimestab. Millise otsuse ta teeb? Kuhu virutada — näkku, kõhtu, nina peale, meelegohale, vastu kõri? Ja missugune relv valida — jalg, hambad, rusikas, küünarnukk või küüned? Ta ei tea enam; ta eksleb oma viletsas elamus, mida rikkuma hakatakse, satub segadusse ning tirib varukatpidi appi julgust, kõrkust, edevust, uhkust, enesearmastust — kõiki neid kõrgeid isandaide, toredaid, kuid vastutusvõimetuid, kes muudkui ässitavad tagant seda tõrksat tüli, mis viimaks, peale arvutuid kentsakaid pöördeid, lõpeb lärmakate, pimesi jagatavate, vördjalike ja nutumaiguliste, haletsusväärsete ja lapsikute ja äraarvamata võimetute vopsude saamatu vahetamisega.

Tollel, kes tunneb õigusemõistmise allikat, mida ta oma kahes rusikasse pigistatud käes hoiab, pole seevastu tarvis ennast milleski veenda. Ta lihtsalt teab. Tema esialgu kujutletavast, kuid kindlast võidust kasvab välja kannatlikkuse rahumeelne õis. Ka kõige jõhkram teotus ei suuda enam ta leebet naeratust kustutada. Ta ootab tüünelts esimesi vägivalda ilminguid ning võib rahulikult öelda igapähele, kes teda solvab: «Siia maani ja mitte kaugemale!». Vajalikul hetkel paneb ülbusele nõiaväel piiri üksainus liigutus. Ja milleks

toda liigutustki? Tagajärg on niivõrd kindel, et ta ei mõtlegi sellele. Ning häbitundega, et ollakse sunnitud lööma kaitsetut last, tehakse lõpuks kõige äärmuslikumas olukorras otsus tõsta tolle ülikange lojuse vastu võimukas käsi, mis juba ette kahetseb oma liiga kerget võitu.

Tõlgitud väljaandest: Maurice Maeterlinck, Morceaux choisis. Paris, Nelson Éditeurs, s.a.

Esmatrükk oli avaldatud kogumikus: Maurice Maeterlinck, L' Intelligence des Fleurs. Paris, Fasquelle éditeur, 1907.

SÕJA JUMALAD

Sõda pakub inimesele mõtisklusteks ajast aega toreda ja lakkamatult uueneva teema. Paraku on alati üpris kindel, et enamik meie pingutusi ja leiutisi keskendub ikka ja jälle sõjale ja teeb temast mingisuguse kuradipeegli, milles heiastab pahupidi ja totrana kogu meie tsivilisatsiooni areng.

Siinkohal tahan ma sõda vaadelda vaid ühe nurga alt, nimelt nentimaks veel kord, et vastavalt sellele, kuidas me tundmatutelt jõududelt midagi valutame, anname ennast üha enam nende meelevalda. Niipea kui oleme pimedusest või looduse näivast uinakust kinni püüdnud mingi uue helenduse, uue energiaallika, muutume tihti ise ohvriks ja peaaegu alati selle orjaks. Võiks öelda, et uskudes ise valla pääsvat, vallandame kardetavad vaenlased. On küll õigus, et pikapeale lakkavad need vaenlased juhtimisele vastu punnimast ja osutavad meile abi, ilma milleta me ei oskaks enam toime tulla. Aga kohe, kui mõni neist on alistunud, juhatab ta ikka alla paindudes meid lõpmatult ohtlikuma vastase jälile — ning niiviisi toob saatus meile aina enam kuulsust ja aina enam ebakindlust. Vastaste hulgas leidub muide selliseid, kelle taltsutamine näib täiesti võimatu. Aga võib-olla jäävad nad perutama ainuüksi seetõttu, et oskavad teistest paremini väljakutset esitada meie südame pahadele vaistudele, mis on mitu sajandit maas meie aru vallutustest.

*

Just nimelt nõnda juhtub enamiku leiutistega, millel on asja sõjaga. Oleme seda näha saanud hiljutistes jäletutes kokkupõrgetes. Ajaloo algusest saadik juhtus esimest korda, et kogunisti uued jõud, lõpuks küpseks saanud ja igiamuste eelkatsete varjust lahti pääsnud jõud ilmusid lahinguväljale inimest sürjutama. Kuni nende viimaste sõnadeni olid nad veel vaid poolenisti päral, hoidusid kõrvale ja tegutsesid kaugemalt. Nad kõhklesid ennast ilmutamast ning nende harjumatu tegevuse ja meie endi kätetöö vahel valitses veel mingisugune seos. Püssi laskeulatus ei küündinud kaugemale meie silmavaatest ning ka kõige mõrvlikuma kahuri ja kõige kohutavama lõhkeaine hävitusjõud oli säilitanud inimlikud mõõtmed. Tänapäeval oleme mängust väljas, oleme nagu liivaterakesed koletute ja mõistatuslike jõudude meelevaldas, mida söandasi-me enesele appi kutsuda.

*

Tõsi küll, inimese roll lahinguis on ikka ja alati olnud vähima tähtsusega ja

vähimal määral otsustav. Juba Homerose päevil sekkusid Olümpose jumalad surelike tegevusse Trooja väljadel, olid oma hõbepilve sees peaaegu nähtamatud, kuid ometi toimekad ning pidasid oma võimuses, kaitsesid või kohutasid sõjamehi. Nende jumaluste võim ja salapära oli aga veel pisike. Kui nende sekkumine tundus ka üliinimlik, peegeldus selles siiski inimese nägu ja hingeelu. Nende saladused kulgesid meie ahtakeste saladuste radadel. Nad olid välja ilmunud inimvaimu taevast, neil olid meie kired, meie hädad, meie mõtted, õige pisut õiglasemad, üllamad ja puhtamad. Siis aga, sedamööda kuis inimene edeneb ajas ja jätab maha pettekujutelmad, sedamööda kuis ta teadlikkus kasvab, aga maailm loorid maha heidab, nõnda saavad suuremaks, kuid ka kaugemaks inimest saatvad jumalad, muutuvad hägusamaks, kuid vastupandamatumaks. Sedamööda kuis inimene õpib ja kuis ta tunnetab, nõnda valdab ta valdusi seletamatute asjade voog. Sedamööda kuis sõjaväed organiseeruvad ja laiali hargnevad, kuis relvad täiustuvad, kuis teadus areneb ja loodusjõudusid orjastab, nõnda libiseb lahingu käik väejuhi käest ära ning hakkab kuuletuma arusaamatute seaduste kogumile, mida hüütakse sattumuseks, juhuseks, saatuseks. Vaadake näiteks Tolstoi teose suurepärast, igati usaldatavat tunduivat pilti Borodino ehk Moskva lahingust, ühest impeeriumi tüüpilisest suurlahingust. Mõlemad väeülemad, Kutuzov ja Napoleon, asuvad lahingust niivõrd suurel kaugusel, et nad suudavad haarata vaid tähtsusetuid juhtumisi ega tea peaaegu midagi sellest, mis ümberringi toimub. Kutuzov, ühesilmne, unine, lõsakil ühe onni ees vaibaga kaetud pingil — nii ootab ta kahtlase ettevõtte tulemust, ei anna ühtki käsku, rahuldub vaid sellega, et kas nõustub või ei nõustu talle tehtavate ettepanekutega. Napoleon aga hellitab lootust, et juhib tõesti sündmusi, mida ta ei oska isegi ette näha. Eelmisel õhtul on ta dikteerinud lahingu päevakäsud; ent juba alates esimestest kokkupuudetest vaenlasega — tollesama «asjade jõu» tõttu, millele alistub Kutuzov, — pole täide viidud ega saagi täide viia ainsatki tema käsku. Sellest hoolimata jääb ta truuks kujutletavale plaanile, mille tegelikkus on täielikult ümber lükanud, arvab käske andvat, kuid tegelikult jälgib vaid üha hilinedes juhuse otsustusi, mis tema sõgestunud ja hullunud adjutante kõikjal ennetaavad. Lahing aga kulgeb omapead, nii nagu loodus talle ette kirjutab — otsekui võimas jõgi, mis muudkui voolab, kallastele kogunenud inimeste kisast välja tegemata.

*

Ometi oli Napoleon meie viimase aja sõdade kindralitest ainus, kes oskas säilitada inimliku juhtimise näivuse. Salapärased jõud, kes ta vägesid abistasid ja nende üle juba valitsesid, olid vaevalt elujõuliseks kasvanud. Mis ta aga tänapäeval peale hakkaks? Kas ta suudaks enda kätte võtta sajandikugi mõjust, mida ta avaldas lahingute käigule? Sest nüüdseks on salapära lapsed suureks kasvanud, ja need on juba teised jumalad, kes meie vägede kohal hõljuvad, meie eskadrome tagant tõukavad ja laiali pillutavad, meie rinnetes läbimurdeid korraldavad, meie kantse kõigutavad ja meie laevu põhja lasevad. Neil pole enam inimlikku kuju, nad kerkivad ürgkaosest, nad tulevad palju kaugemalt kui nende eelkäijad, — ja kogu nende vägi ja võimus, nende seadused, nende kavatsused seisavad meie sisseharjunud eluringist väljas, seisavad teispool

meie mõistuse piire, täiesti omaette maailmas, inimsoo saatusekäikudele kõige vaenulikumas maailmas, osavõtmatu materia vormitus toormailmas. Ja ometi: just neile sõgedaile ja kohutavaile võõrikuile, kellel pole meiega midagi ühist, kes kuuletuvad niisama tundmatuile mõjureile ja seadustele nagu need, mis valitsevad kõige muinasjutulisemate kauguste taevakehi, just neile seletamatuile ja vastupandamatuile jõududele paneme me kohustuse lahendada seda, mis on kõige igiomasemalt, kõige ainulisemalt varutud meie jaoks, meie kaudu sellel maamunal ainsana esindatud eluvormi kõrgeimate võimete jaoks; just neile määratlematuile monstrumeile usaldame peaaegu jumaliku ülesande pikendada meie aru ning lahutada õiglus ja ülekohus...

*

Missugustele võimudele oleme siis loovutanud meie eriomased eesõigused? Vahetevahel unistan, nagu võiks kellelegi meist kingitud olla nägemisvõime, mis haaraks kõike meie ümber liikvel olevat — kõike, mis asustab toda selgust, kus me pilgud ringi uitavad ning mida läbipaistvaks ja tühjaks arvame, nii nagu pime (kui teised meeled ta eksitust ei selgita) võiks tühjaks arvata oma laupa pigistava pilkasuse. Kujutleme, et nägemine läbistaks meie elu-asemaks oleva kristallkuuli peegelkihi, mis ei heiasta ilmaski midagi muud kui vaid meie endi nägu ja tegu, meie endi mõtteid. Kujutleme, et läbi kõigi näivuste, mis meid vangitsevad, tabame ühel päeval lõppude lõpuks olulise tegelikkuse ning et nähtamatu, kes meid igalt poolt endasse mässib, meid maha surub, meid püsti tõstab, meid takka lükkab, peatab või tagasi tõrjub, et see nähtamatu rebib äkitselt maha need tohutud, hirmsad, mõistetamatud kujutluspildid, mis kuskil ruumitühjuses kindlalt varjavad looduse nähtusi ja seadusi, mille haprad mängukannid me oleme. Ärme hakkame ütleva, et äsjane oli vaid kirjaniku unenägu; hoopis praegu, veendes ennast, et seadustel pole kuju ega nägu, ja unustades nii kergesti nende kõikvõimsa ja väsimatu kohalolu, hoopis praegu viibime unenäos — inimliku meeltepette tillukeses unenäos; siis aga saime siseneda igavikutõdedesse — piiritusse ellu, milles hulbib ka meie elu. Milline rusuv vaatemäng, milline ilmutus, mis võiks meid õudusega rabada ja oma tühjuse põhjast inimjõu täienisti halvata! Näiteks, kas te silm seletab meie pimestuse ülirohket enesepetteliste võidutsemiste seast kaht lahinguks valmistuvat laevastikku? Mõni tuhat meest, mängusolevate jõudude tegelikkuses sama märkamatud ja jõuetud nagu näputäis sipelgaid ürglaanes, mõni tuhat meest lootust suudavad nad orjastada ja ära kasutada selle kõiksuse kõige mõõtmatumaid ja kõige hädaohtlikumaid seadusi. Püüdke igale niisugusele seadusele omistada ilme või nägu, mis oleks võrdeline ja kooskõlas ta väega ja tegevussuunaga. Et mitte algusest peale pörkuda vastu võimatut, vastu kujuteldamatut, välistage kõige sügavasisulisemad ja kõikvõimsamad, kui need teile hirmu teevad, muuseas gravitatsiooniseadus, mille sõna kuulavad laevad ja neid kandeve meri ja merd kandeve maakera ja kõik planeetid, millele maakera toetub. Teil tuleks selle seaduse koostisosi otsida niivõrd eemalt, sellistest üksildustest, niisugustest lõpmatustest, nii kaugete tähtede tagant, et isegi kogu kõiksusest ei piisaks talle näokatteks ega ühestki unelmast andmaks talle vastuvõetavat väljanägemist.

Võtame niisiis vaid kõige piiratumad seadused, kui üldse leidub selliseid, mis piire tunnevad, ja meile kõige lähedasemad, kui lähedasi seadusi on üldse olemas. Piirdume hetkeks niisugustega, millele laevad usuvad ennast mõlemast pardast allutatud olevat, seega niisugustega, mida peame eriti kuulekaiks ja meie tegemistest tulenevaiks. Millise jõletisenäo, millise hiidvarju omistame me (et muust mitte rääkida) lõhkeainete vägevusele, äsjailmunud ülijumalaille, kes on nüüd sõjatempleis troonilt tõuganud kõik omaaegsed jumalad? Kustkohast küll, millistest sügavikest, millistest põhjatuist taarnaist nad esile kerkivad — nood kurjad vaimud, kes polnud siamaani veel kordagi päevalgele pääsnud? Missuguse õuduste liigiga, missuguse seninähtamatu salaasjade seltsiga tuleks neid siduda? Meliniit, dünamiit, panklastiit, kordiit ja roburiit, lüdiit ja balistiit — kirjeldamatud kummitused, mille kõrval vana must püssirohi, meie isade suur hirm, ja koguni võimas välk ise, mis tähendas meile jumala püha viha kõige vapustavamat märki, paistavad nüüd veidi lobasuis-te heade tädikestena, natuke liiga kärkeina kõrvalopsu andma, kuid muidu peaaegu ohutuina ja peaaegu emalikenä! Keegi pole riivanud isegi kõige pinnapealsemat teie kõigi loendamatumatest saladustest — ja keemik, kes segab kokku teie uinaku, aga ka teid ülesäratav insener või suurtükiväelane ei tunne vähimalgi määral teie loomust, teie algupära, teie hinge, teie äraarvamatute vahkude ajendeid ega igavesi seadusi, mida te alati silmapilkselt kuulda võtate. Olete te ammust aega vangistatud ainete mäss? Surmahaldja sähviv moondukuju, tuksatava olematuse jube lust, kellegi raevupurse või ülemäärane rõõm? Olete te elu uus vorm, täis tulisust, mis õgib üheainsa sekundiga kahekümne aastasaja kannatlikkuse? Olete te maailmade mõistatuse plahvatus, mis on üles leidnud prao teda kokkupigistavates vaikimisseadustes? Olete te uljas laenuvõtt energia tagavaradest, mis meie maakera ruumis kinni hoiavad? Kas sooritate enneolematut sööstu uue saatuse poole ja korjate selleks ühe ripsmelöögi vältel üles kõik, mis on kaljude, merede ja mägede salapaikades ennast valmis seadmas, küpsemas ja kogunemas? Olete te vaim või mateeria või mingi kolmas elu olek, millel veel nime pole? Kust ammutate te oma laastamisinnu, kuhu toetate kangi, mis mandrit lõhub, ja kust on pärit teie hoog, mis võiks välja küündida tähevööst, milles maakera, teie ema, oma tahet teostab? Teadlane, kes on teid loonud, annaks kõigile neile küsimustele üheainsa lihtsa vastuse: «Teie jõud tuleneb äkilisest suure gaaside massi tekitamisest ruumiosas, mis on liiga väike selle mahutamiseks atmosfäärirõhu tingimustes.» Kindel mis kindel: see on vastus kõigele ja kõik on ära seletatud. Me oleme, nagu näha, jõudnud tõe põhjani ja teame nüüdsest peale, nagu igas muuski asjas, millest kinni pidada.

Tõlgitud väljaandest: Maurice Maeterlinck, *Morceaux choisis*. Paris, Nelson éditeurs, s.a.

Esmatrükk oli avaldatud kogumikus: Maurice Maeterlinck, *L'Intelligence des Fleurs*. Paris, Fasquelle éditeur, 1907.

HARRY LIIVRAND

TULETUSI KARIST*

I

Alustan kaugelt. See oli paar-kolm aastat tagasi. Mul oli sünnipäev, kuhu kutsusin ka René Kari. Nagu ikka saabus ta koos Annikaga, oma naisega, ja veel kellegi Ilonaga. Küsisin, kes on Ilona, ja René vastas, et üllatus. Ma ei saanud vastusest hästi aru ja õige pea unustasin peomelus mulle tundmatu vaikse tütarlaps. Sõbrad istusid, kes kuskil, diivanil, tugitoolis või lausa põrandal ja Ants Juske soovil mängis tantsumuusikaks «ABBA», sest teisi bände Juske kuulata ei tahtnud. Pealegi tuletas «ABBA» meile kõigile meelde meist nukra magususega möödalibisevat aega, eluaastaid, millest meil kõige sügavamas hingesopis säilivad igavesti imeilusad mälestused. Klaaside tõstmise ja läbiseegi rääkimise keskel ei pandudki õieti tähele, kuidas René palus külalistel diivanilt mujale kolida, kuidas too tütarlaps diivanile pikale heitis ja René asendatud muusika saatel midagi seal tegema hakkas. Minu juhatus René istuma üksikule toolile, mis asetses diivanist *circa* kahe meetri kaugusel, kuid küllalt lähedal, et põrandalambi lamedas kollases valguses kõike hästi näha. Mängis uus muusika, vaid mõned meist olid visanud pilke tütarlapsele, kes oli end diivanil välja sirutanud. Ilma et oleks antud spetsiaalset märguannet, koondus järsku kõikide tähelepanu diivanile. Äkki hoomati, et midagi toimub, ja kõik jäid jumala vaikseks. Aeglaselt, graatsiaga, mis on omane üllatele olenditele, võttis Ilona ühe riidetüki teise järel seljast. Jälgisin ta käe libisemist puusalt reiele, siis avamas pluusinööpi. . . See oli täiuslikem striptiis, mida eales olin näinud, vaoshoitud ja pinget üleskrviv. Nii haaratud publik on haruldane ka esietendustel. Cicciolina *show*, mida nägin Helsingi Vanas Üliõpilasmajas, kahvatas ta kõrval pentsikuks ülespiisutatud veiderduseks. Kui lõppes muusika, lõppes rahulikult ka etteaste. Ma ei olnud seda vaadates tundnud mitte mingisugust füüsilist erutust ega vist teisedki meesküla-lised. Daamid olid üllatunud ja mõnda aega kida-keelsed, aga võib-olla see ainult näis mulle nii. Küll oli aga kergelt šokeeritud üks kellegagi koos tulnud noor väliseestlane. Me plaksutasime, lasin avada uued pudelid ja vahetasin abikaasaga arusaamatu pilgu. Rohkem pole ma Ilonat näinud.

*Kari: kaljarahuh, kivine madalik (ÕS, lk 239), . . . mille kohal on vesi nii madal, et tekib murdlainetus (ENE IV, Tln 1989, lk 238).

II

Sandro Chia käesoleva sügise Berliini personaal-näituse kataloogi eessõnas kirjutab Achille Bonito Oliva, et Chia kunst meeldib talle sellepärast, et Chia on ta sõber. Üsnagi transavangardne seisukoht. René Kari kunst võib meeldida või mitte meeldida, aga ükskõikseks ei või see kedagi jätta, selleks on tema materia liiga intensiivne. Kari polegi midagi muud maalinud kui salapäraseid nägemuslikke maailmu, kuhu justkui eksiks reaalsuses ettetulev ruum või joon, ning kujundab nõndaviisi meie nägemismeeles kindlasuunalise kujutluspildi. Ei saagi õieti aru, millega Kari esmajoones tegeleb: kas pildi konstrueerimisega või värvide omavahelise sobivusastme tunndaõppimisega. Vorm ja värv on Kari maalides lahutamatud, üks teiseta ei tähenda midagi, töö sisuks on samaaegselt nii värv kui vorm. Traditsioonilise esteetika seisukohalt oleks see nonsenss, aga mis siin traditsioonist, kui looja asub väljaspool seda! Kari on kõige ebatraditsioonilisemaid, eba-regionaalsemaid eesti kunstnikke. Ta võiks elada planeedil Veenus. Tema loovust toidab alateadvus ja libiido, kui kasutada Sigmund Freudi väljendit. Oma kujundid ja aine leidis ta üle viieteistkümneme aasta tagasi, ning sellest ajast pole ta semiootika muutunud, vaid omandanud veelgi selgema vormi, hermeetiline nagu termos ja hedonistlik nagu mees, kes teab ilu ja nooruse tähendust. Pääaegu nagu Narkissos. Kari pole vist kunagi varjanud, et on esteet ja sürrealistliku meelsusega, millest kõnelevad loomulikult ka tema tööd. Sürrealistid olid kindlasti ka ilu laulikud, ehkki ilu nende mõistes oli veidi erinev selle tavatähendusest. Sürrealistide looming oli alati täpne ja viimistletud, automatistliku loomisviisi manifesteerimisest hoolimata akadeemiliselt kuiv. Seda märkame ka Kari puhul. Ta on üks vähestest eesti kunstnikest, kes on pühendunud erotiseeritud kunsti loomisele, ilma et see kaotaks tema pintli all erilisel sensuaalse hõrkuse või muutuks labaseks maitsetuseks. Kari maalides, mida tinglikult võiks nimetada erootilisteks maastikeks, on tähtis koht värviaistingul, mis kannab pilti maalitud tunnet. Ainult mõni nõgus- ja kumerjoon, naise rinnanibule sarnane element annab tunnistust sellest, millega võib olla tegu. Nähtavasti huvitab Kari liikumine kui joone kulgumine ja joonte ristumine kujuteldavas metafüüsiliselt tühjas ruumis, mis on

omakorda sobivaks neutraalseks taustaks pildi esiplaanil toimuvale dünaamilistele ja kohati draamatilistele protsessidele.

III

Eesti sürrealistliku kunsti ajalugu pole kuigi mahukas. Enne Teist maailmasõda saab selle voolu

mõju täheldada Karin Lutsu, Eduard Wiiralti, Märt Laarmani juures; järgneb võimas ja siiani meie kunsti ajaloos õieti paika panemata Ülo Sooster; kaasajal rühmitis «Para». Eesti sürrealismi liikumisse on René Kari (s. 1950) end juba sisse raiunud, tema avastamine mujal on loodetavasti veel ees.

VADIM RÕUK

VAPSIDE JA KOMMUNISTIDE MÄSSUKATSED

Teise maailmasõja eelse Eesti Vabariigi ajaloos toimus rohkesti huvitavat, mille kohta ajaloolased pole võimelised veel ammendavat pilti andma. Siia alla mahuvad kindlasti ka riigipöördekatset, üks tõeline ja meie riigi arengule reaalselt ohtlik, teine kummalistel ning seni välja selgitamata asjaoludel kulgenud. Mõten nimelt 1. detsembril 1924 asetleidnud kommunistide väljaastumist ja 8. detsembril 1935 vabadussõjalaste liikumise aktivistide poolt plaanitud võimuhaaramiskatset. Neid kahte mässukatset omavahel võrreldes leiab ühesuguseid jooni.

Probleemi selline asetus ei ole mingil juhul esmaavastus. Kohe pärast vabadussõjalaste putši plaani avastamist politsei poolt võrdlesid toonased ajalehed juhtunut 1. detsembriga 1924 — tõmmati paralleele vabadussõjalaste juhi Artur Sirgu ja kommunist Jaan Anveldi vahel, sest lõpptulemusena tegid mõlemad valearvestuse. 11. det. 1935. a «Päevaleht» kirjutas koguni, et «vapside viimane võimuhaaramise septsus tuletab elavalt meelde Saksa rahvussotsialistide putši Münchenis 1923. aastal» (sündmus on ehk rohkem tuntud «Öllekeldri putši» nime all). Nüüd, mitukümmend aastat hiljem prooviks in taas heita pilgu «detsembripöõretele» ja otsida toimunus ühisjooni.

12. märtsil 1934 kuulutas riigivanem K. Päts välja kaitseisukorra. Eesti Vabadussõjalaste Liit (mõne aja pärast ka kõik teised erakonnad) teatavasti suleti. K. Päts keeldus täitmast oktoobris 1933 rahva toetuse saanud põhiseadust — uue Riigivanema ja Riigikogu valimised olid lükkunud määramatusse tulevikku. Oktoobris 1934 põgenes vanglast vapside (vabadussõjalaste rahva-

pärane nimetus) liider A. Sirk. Pääsenud Soome, jõudis Sirk arusaamisele, et Pätsi valitsust saab ainult väeõimu abil riigi juhtimisest kõrvaldada. Kontaktid valitsustegelastega ei andnud enamasti soovitud tulemust — riigivanemat oli absoluutselt võimatu veenda valimiste korraldamise vajalikkuses. Soomest hakkaski Sirk, nagu vapsid hilisemal ülekuulamisel kinnitasid, koostöös ustavate võitluskaaslastega Eestis riigipöõret ette valmistama. Riigipöõre pidi toimuma 8. det. 1935, täpselt samale päevale oli kavandatud ka «Isamaaliidu» kongress. 7. detsembril hilisõhtul, vabadussõjalaste viimase nõupidamise ajal vahistati enamik vapse koosolekust teada saanud poliitilise politsei poolt.

Kommunistide ettevõtmine oli palju tulemuslikum. Eestis Kominterni sektsioonina tegutsenud Eestimaa Kommunistlik Partei võttis suuna relvastatud riigipöõrdele 1924. a kevadel. On kindlalt teada, et Nõukogude Liit aitas kõigi võimalike vahenditega valitsuse kukutamise kavatsusele kaasa, oli selle initsiaator. EKP ei püüdnudki oma toeksidamiste elluviimiseks mingeid teisi teid ära kasutada, nii et eeldatavasti tuli sellekohane käsk otse Moskvast. 1. det. 1924 vallutasid kommunistide löökrühmad mitu riigivõimu- ja kaitsevääsust. Mõistagi ei suutnud see äkkrünnak kaitseväge põhijõude paralüüsida, juba keskpäevaks seati Tallinnas kindel kord jalule ja seega oli blankistlik mässukatsete tänu operatiivsele tegutsemisele läbi kukkunud.

EKP-d ja vabadussõjalaste liikumist (veendumused, eesmärgid, ideede elluviimise vahendid jne) võrrelda oleks vale, sest vahe on küllalt tuntav. Kommunistid olid algusest peale riigiväenulikud, kuid vabadussõjalased said oma nägemust

Vadim Rõuk on Tallinna 32. kk 11. klassi õpilane.

Eesti riigivõimusteemist (laialdaste volitustega riigipea institutsioon ning deklaratiivse iseloomuga parlament) ka seaduslikul menetlusel ellu rakendada, valmistades ette 1920. a põhiseaduse parandusmehhanismi. Mässukatseni jõuti märksa hiljem. Sarnasust võib täheldada vaid kahe riigipöördeplaani kõrvutamisel, millest nüüd lähemalt.

23. veebruaril 1935 teatas endise Vabadussõjalaste Liidu abiesimees kolonel A. Seiman, et tema käsutuses olevail andmeil organiseerib keegi Sepp koos kapten Reha ja mõne teise isikuga vägivaldset riigipöoret vabadussõjalaste nimel, kellel sellega midagi ühist ei olevat. Organiseerijad kogunud relvi ja astunud samme isegi Saksamaalt mürkgaaside hankimiseks ning nad kavatsesvat kõrvaldada tähtsamad riigijuhid. Kapten Reha, Sepp, Meibaum ja teised areteeriti, siit sai alguse nn «vaps-terroristide» protsess. 19. juulil 1935 toimuski kohtuistung, kus süüalustele mõisteti erineva tähtajaga vanglakaristused. Tegu ei olnud muidugi puhta väljamõeldisega, kuid hiljem selgus siiski, et see kamp oli ametivõimudele vabadussõjalaste plaanide varjamiseks ette söödetud.

On äärmiselt huvitav tõdeda, et midagi enam-vähem analoogset toimus ka pool aastat enne kommunistide väljaastumist. Nimelt kinnitasid mõned kommunistide poolt väljaantavad trükised, et Tallinnas valmistab mingi salaorganisatsioon ette paremradikaalset riigipöoret. Võimu tahtvat enda kätte haarata rühmitus nimega «Päästeorganisatsioon», mille eesotsas seisis ehituskünnik Eduard Reinkubjas. Plaani järgi tuli kõigepealt vallutada Sõjaministeerium, Toompea loss, peapostkontor, tankidivisjon ja veel mõned olulisemad objektid Tallinnas (see meenutab väga kommunistide enda hilisemat plaani). Reinkubjase «Eesti Vabariigis maksva ebanormaalse korra kukutamise programmi» ja 26-punktilise «Päästeorganisatsiooni põhikirja» kohaselt nähti ette diktaatori kehtestamine presidendi ning tema kahe abi juhtimisel. 1924. a lõpus see rühm vangistati ja selgus, et Reinkubjase ettevõtmist olid nõus ellu viima mõnikümne küllaltki kriminaalse minevikuga isikut. Muidugi, kainelt arutledes oli mäss algusest peale läbikukkumisele määratud, sest paarikümne mehelse grupiga ei ole praktiliselt midagi võimalik korda saata. Kogu see juhtum leidis laia vastukaja nii tollases ajakirjanduses kui ka sündmuste edaspidises arengus. Ka on teada, et sellist kõmu levitasid kommunistid, et õigustada oma propagandakampaaniat.*

Järgnevalt veidi ka välisriikide osast mõlema mässukatse puhul. Vabadussõjalaste mässuplaani-

* «Vaps-terroristide protsessiga» ja Reinkubjase «afääri-ga» seonduv on ajaloolaste poolt veel põhjalikumalt läbi uurimata, kuid mõningaid järeldusi võib olemasolevate tõendite põhjal teha. V. R.

ga oli seotud Soomes tegutsenud isamaaline liikumine IKL (Isänmaallinen Kansanliike) ning selle noorteliit «Sinimusta». Lendlehed, üleskutsed ja muu kirjalik materjal trükiti Soomes, A/S «Uusimaa» trükikojas. Nimetatud liikumiste kaasabil hangiti püstoleid, käsigranaate, dünamiiti (Eestisse suudeti neid väga vähe toimetada).

Nagu juba alguses mainitud, pakkus Eesti kommunistidele reaalselt inim- ja relvaabi N Liit. Kui palju 1924. a 1. dets mässu eel inimesi Eestisse saadeti, on raske kindlaks teha. Arvata võib, et neid oli umbes 40—50. Nad mobiliseeriti parteilises korras ja anti Kominterni Eesti sektsiooni käsutusse. Sektsiooni sekretär Rudolf Vakman varustas kõik võitlejad relvadega ja korraldas nende saatmise üle Eesti piiri Tallinna 3—4-liikmeliste gruppidega. Sõjalise toetusjõuna mässulistele mobiliseeris Nõukogudemaal sõjaväejuhtkond 2. detsembriks Nõukogude Vene 56. territoriaaldivisioonis neli aastakäiku sõdureid. Samuti on teada, et 1. detsembril väljus Kroonlinnast (tähtis N. Liidu mereväebaas) mitu sõjalaeva, hoides kurssi Tallinna poole. Pärast mässu läbikukkumist lasti aja-teenijad kohe koju tagasi ja ka sõjalaevad olid sunnitud üsna varsti Kroonlinna tagasi pöörduma. Seni on ajaloolaste seas lahkarmavasi tekitanud küsimus, kas 1924. a 1. dets väljaastumise õnnestumine oleks meie idanaabrite reaalselt kasulik olnud. Igatahes pakkusid N Liidu valitsusringkonnad sellele toetust. Kuid Soome polnud küll Eesti sisepoliitilistest ebastabiilsusest huvitatud. Vabadussõjalaste mässuplaani olid segatud eelkõige Soome opositsioonilised, valitsusvälised jõud.

Vabadussõjalaste relvade kirjeldused EV ajakirjanduses pärast 1935. a 8. dets mässukatset langesid võrdlemisi täpselt kokku 1924. a detsembriülestõusu järgses pressis kirjeldatuga. Kogumikus «1. detsembri sündmused Tallinnas» (Tln, 1925, lk 4, 12) märgiti, et kommunistidelt äravõetud sõjavarustuse hulgas leidis *Kolt*-tüüpi automaatkuulipildujaid, mida Eestis üldse ei olnud. Neid relvi valmistati New Yorgi politsei tarbeks ja ainult Ameerikas neid kasutati.

Ajaleht «Uus Eesti» (29. dets 1935) kriipsutab samuti alla vabadussõjalaste granaatide ainulaadsust ja veel üsna piiratud rakendatavust maailma relvatehnoloogias. Selliseid uut tüüpi püssigranaate tarvitas tol ajal vaid mõne riigi sõjavägi, sest nad olid suure purustusjõuga ja seetõttu ülimalt ohtlikud.

On teada mõned faktid, mis näitavad ilmekalt 1924. a ja 1935. a välis- ja sisepoliitika identsust. Näiteks oli neil aastatel Eesti välissuhetes väga aktuaalne Baltimaa ühte integratsiooni probleem. Aastail 1920—1925 korraldati Balti riikide,

Soome ja Poola osavõtul mitu konverentsi suure Balti liidu loomiseks. 1922.—1923. aastal sõlmiti sõjalise liidu leping Eesti—Läti vahel. Kahjuks ei tulnud 20. aastatel Läänemere maade ühtse julgeolekusüsteemi loomisest midagi välja. Soome jäi kõrvale, Leedu ja Poola vahetõrke pingestat Vilniuse piirkonna küsimus. 1925. aastal madalseisu. 1926—1934 oli Balti riikide koostöös sisuliselt suluseis.¹ 20ndatel aastatel püüdis Eesti välispoliitika orienteeruda rohkem suhetele Läänega. See oli nii N Liidu kui kohalike kommunistide jaoks väga ebameeldiv. Kuni 1925. aastani püsisid N Liidus üsna tähtsal kohal maailmarevolutsiooni ideed, selle suuna konkreetseks väljenduseks võibki lugeda 1924. a 1. detsembri riigipöördekatset.

1934. aastal hakkas Balti liidu idee jälle, küll veidi teisel kujul, päevakorda kerkima. Mais 1934 algasid kolme Balti riigi läbirääkimised ühtse Balti bloki üle, 25.08. 1934 parafeeriti Riias üksmeelse ja koostöö leping. Kuid 35. aastal jõuti arvamusele, et Balti riikide poliitilisel ja majanduslikul koostööl pole mõtet (arvestati ka keerulist olukorda teistes Euroopa riikides). Lõpliku pankroti osaliseks sai Balti liit 1939. aastal.² Nii et vabadussõjalaste initsiatiiv riigipöördeks ilmnis analoogiliselt 1924. aasta riigipöördekattega — kui Balti liidu idee oli jõudnud madalseisu. Eesti Vabariigi orientatsioon Inglismaale oli 1930. aastatel niivõrd tähtis, et ka vabadussõjalased kavatsesid (pärast Pätsi valitsuse eeldatavat kukutamist 8. dets 1935) selle orientatsiooni muutmatuks jätta, nagu selgub hilisemast vapside ülekuulamisest.

*

20ndate aastate alguses kaotasid oma tähtsuse Vene sõjatööstusettevõtted. Pärast Eesti lahkumist Vene impeeriumi koosseisust langes ära Venemaa turg. Tänu majandussuhete kiirele ümberkorraldamisele Euroopa suunas suudeti Eesti majanduse areng tasakaalustada. Muidugi aitas 1923. aasta augusti majanduskriis suhete ümberkorraldamisele tõhusalt kaasa. 1924. aasta lõpuks tuldi kriisist väärrikalt välja ja Eesti majandus võis tõusutähe all areneda kuni 1929. aastani, mil puhkes ülemaailmne majanduskriis. 1933. aastal võis Eesti majanduses jällegi tõusutendentse täheldada, kusjuures sellele aitas olulisel määral kaasa ka krooni kursi kukutamine J. Tõnissoni valitsuse poolt. 1935. a oli majandus juba väga normaalses seisus,

¹ M. Ilmjärv, Balti liidu loomine ja pankrot. «Looming» 1992, nr 9; E. Medijainen, Eesti välispoliitika Balti suund 1926—34. Tartu, 1991.

² Samas.

suudeti vähendada tööpuudust ja arendada raske tööstust. Nõnda võib väita, et mõlemad mässuplaane hakati ellu viima ajal, mil Eesti riigi majandus oli suhteliselt rahuldavas seisus, mis välistas ühe argumendi — halva majandusolukorra — riigipöördekatse vajaduse õigustamiseks.

1924. a 1. dets riigipöördekatse oli tingitud sellest, et üle piiri tulnud kommunistide rühm koos kohalike mõttekaaslastega lootis demokraatlikku Eesti vabariiki muuta kommunistlikuks osariigiks teiste sellesarnaste riikide liidus. Selle vastu oli aga rahva enamus. Need mässukatse püüded olid kõigile niivõrd selged, et lühikese aja jooksul pidid ründajad oma positsioonid loovutama ja taganema.

Vabadussõjalaste eesmärk oli palju põhjendatum ja õiglasem — taastada 1933. a oktoobris rahva võimsa poolehoiu leidnud põhiseaduse kehtivus. Seda eesmärki ei saanudki muul kujul saavutada, kui Pätsi valitsust võimult kõrvaldades. Rahva poolt vastuvõetud põhiseaduse täitmine peab olema iga riigivanema vääramatu kohus (muide ka tänapäeval). Vabadussõjalaste mässumõte vaibus aga veel enne, kui poliitiline politsei jõudis tegevusse astuda — 7. dets 1935 otsustati riigipöördeaktsioonist loobuda kahel põhjusel: esiteks oli vähe nii mehi kui ka relvi, teiseks ei saanud Artur Sirk Soomest aktsiooni juhtima.

Tooksin veel mõningaid huvitavaid fakte kõnealustest sündmustest. Mõlema aktsiooni juhil olid nähtavasti omad lootused. Jaan Anvelt lootis tööliste massilisele kaasalöömisele, Artur Sirk tegi panuse laiade rahvahulkade osavõtule. Mõlema sündmusega oli seotud Kadaka tänav (asub praeguses Tallinnas Mustamäe kandis). Kommunistidel toimus viimane mässu eelne nõupidamine majas Kadaka tee 9 (mässu juhtimise staap asus küll Tõnismäel), vabadussõjalaste samaladadne koosolek aga sama tänava majas nr 20, kus asus ühe asjaosalise Mihhail Kalmi korter.

Kokkuvõtteks tuleb tunnistada, et nii kommunistide kui ka vabadussõjalaste liikumised olid võimalolijate jaoks äärmiselt ebameeldivad. EV luureorganid (24. a kaitsepolitsei, hiljem poliitiline politsei) arendasid nende jälgimiseks välja tiheda agentide võrgu. Võib eeldada, et tänu sidemetele kommunistide organisatsiooni sees võis kaitsepolitsei midagi teada ettevõetavast riigipöördekatsest 1924. a lõpul, kuigi dokumentaalselt seda veel tõestada ei saa. Sündmustel lasti rahulikult kulgeda, et hiljem saaks kaalukaid süüdistusi esitada. Edaspidi kaotas kommunistlik liikumine igasuguse toetuse ja lakkas mitmekümneks aastaks olemast. Nii ka vabadussõjalaste puhul — kust muidu oleks poliitiline politsei saanud informatsiooni Kadaka tee nõupidamisest, kui

mitte oma agendilt vapside ridades. Tänaeni on Kadaka tee kogunemine ja hilisem kohtuprotsess vapside liidrite üle saladuslooriga kaetud. Kõik tõendid viitavad valitsuse puhtale provokatsioonile. Pätsi režiim oli huvitatud ainult sündmuste ebaloomulikust ülespühumisest. On olemas faktid Soomest saadetud relvade ja seal trükitud mitmesuguste dokumentide kohta, mis kuulutasid Pätsi valitsuse kukutatuks, kuid midagi nii hirmsat, nagu hiljem kujutas press ja vapsidevastane propaganda tervikuna, ei saanud tegelikult olla. Sellest propagandast tuli puhtalt välja vaid Pätsi valitsus ja veel nii edukalt, et vabadussõjalased ei saanud enam taastada massiliikumist endises vormis. Süüdistus riigipöördes oli vapside ja kommunistide puhul konkreetne ajend, et need laia kõlapinnaga liikumised vaikima panna, et mitte lasta valitseva võimu positsioonidel kõikuda.

Vasakäärmusliku jõu tekkimise korral tekib teatavasti ilmtingimata kohe vastukaaluks ka paremäärmuslik liikumine. Nii oli Saksamaal kommunistliku ja natsionaalsotsialistliku liikumisega ja mitmel pool mujalgi. Eestis tegutses 20. aastate alguses edukalt vaid vasakäärmuslik kommunistlik liikumine. Mingit vastukaalulist paremradikaalset jõudu neil aastail millegipärast ei tekkinud.

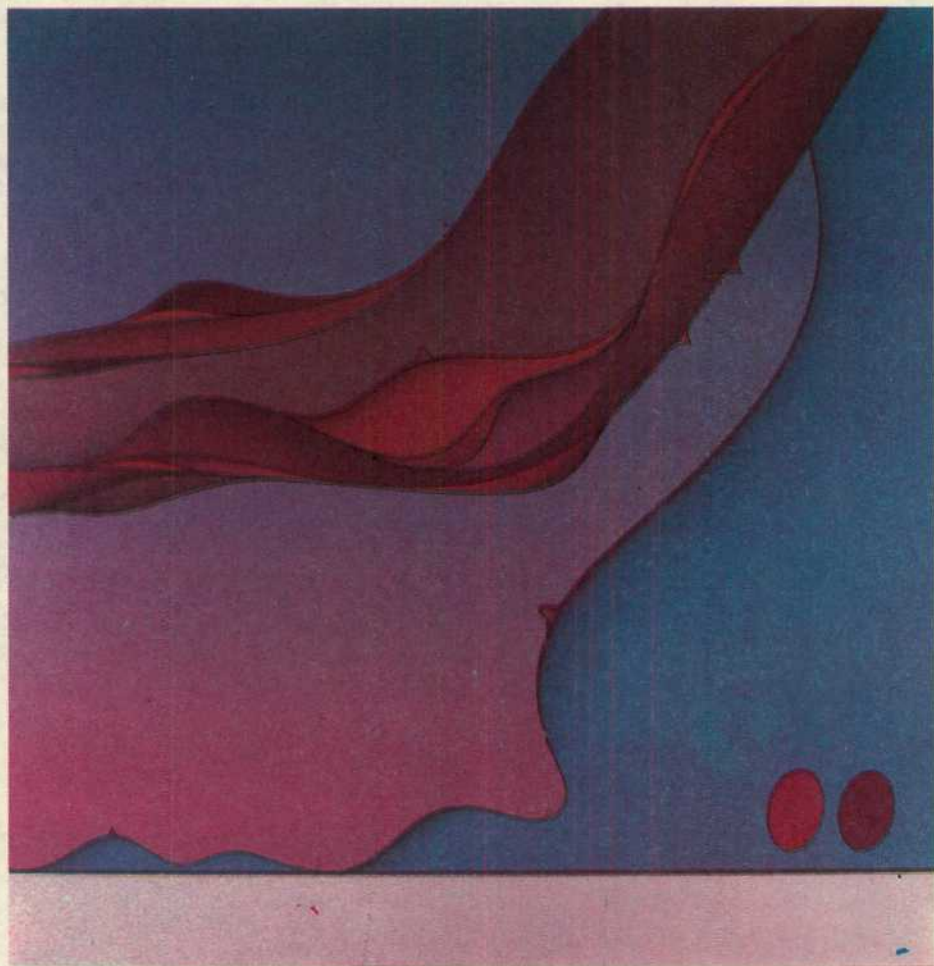
30. aastate vabadussõjalaste liikumine saavutas samuti väga suurt edu, kõites oma mõttekaaslasi sootuks erinevate ideedega, kui seda oli vasakradikalism. Niisiis välistas üks liikumine teise.

Kui kommunistide mäss läbi kukkus, tegi EV valitsus kehtiva korra kaitsjatest kangelased ja mälestus nendest kui kodumaa päästjatest püsis kuni 1940. aastani. Siis tuli uus võim ja kangelased tehti 1. dets ründajatest.

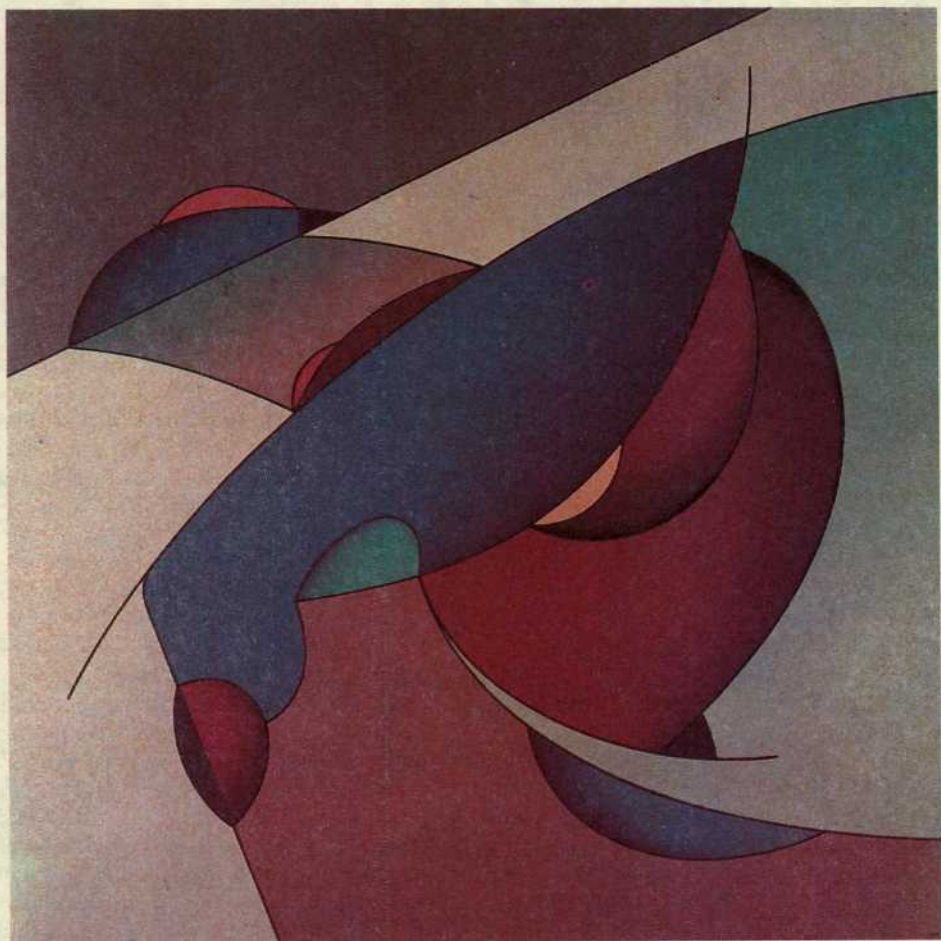
Vabadussõjalastest tehti Pätsi valitsemisajal kurjategijad ja nõukogude perioodi ajal käsitleti neid kui fašismi ja Saksa imperialismi otseseid esindajaid Eestis. Vabadussõjalaste täielik ajalugu on veel kirjutamata.

Teemakohast bibliograafiat

J. Ant. Mis ikkagi juhtus 1924. aasta 1. detsembril. «Edasi» 1. dets. 1988; A. Josua. 1. detsembril sündmused Tallinnas. Tln., 1925; K. Laurits. 1924. a. 1. detsembril sündmustest. «Sõdur» 1932, nr 51/52; R. Marandi. Artur Sirk Soomes 1934 — 1934. «Edasi» 2. juuni 1990; E. Medijainen. Ääremärkusi 1. detsembriks. «Horisont» 1990, nr 12; H. Meret. Teremi jutustus. Toronto, 1984; A. Ots. Miks kaotasime iseseisvuse. Stockholm, 1981; J. Põldmäe. Vapsid. «Päevaleht», 28. — 29. dets. 1990; H. Rebas. Relvaga rongi vastu ehk anneksiooni eelmäng. «Vikerkaar» 1990, nr 12; J. Saar. Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas. Tln., 1925.

René Kari.
«Veenuse sünd». Õli, kartong. 110X110 cm.
1990.

René Kari.
«Kompositsioon I». Õli, kartong. 75X75 cm.
1989.

TÕNU ÕNNEPALU

KEHA — HÜÜDJA HÄÄL DISKURSIIVSES KÕRVES?

Monoloog Hasso Krullist kui poliitilisest luuletajast

Lähiajalugu on nagu «lähivälismaa», veel liiga tuttav ja lähedal, et olla hinnatav «ajalooliselt kõrguselt», ometi juba eraldatud piiriga, küll mitte veel unustuse okastraattõketega, aga siiski. . . Piiripunkt, Checkpoint Charley tuleb selja taha jätta, kolm korda üle öla sülitada, teisele keelealale astuda: kas see keel on veel meeles või hakkab juba ununema nagu too «lähivälismaa» keelgi?

Hasso Krulli (Max Harnooni) esimene luuletuskogu «Mustvalge» ilmus aastal 1986, teine, «Pihlakate meri» 1988. Mõlemad jäävad kahtlemata juba sennapoolse *Checkpoint*'i, kuigi võib öelda, et nuhutavad päris pinevalt siia poole, kuigi võib rääkida, et «ta mõistis juba siis» jne, kuigi neid vihkuid võib vabalt käsitleda teatud luuleliste perestroikapääsukestena, kuigi. . . aga seda me ei tee — ma ei tee. Ma ei käsitle neid üldse kuidagi.

Seda kirjatükki kirjutama asutades lugesin mõlemad raamatud läbi, veetsin nende seltsis tunde, nagu öeldakse, sealjuures tunde . . . . . jne (lünka võib kirjutada näiteks: «ärevust», järelkaja 1986. ja 1988. aasta «ärevustest»). Ma ei hakka siin pajatama oma tunnetest, soovimata ka neid raamatuid pajatama panna, praegu, siinpool piiri, kaameid välismaalasi, kes oma nartsislikus enesegasarnastumises minu arusaamist mööda momendil pigem vaikivad kui räägivad.

Seda enam, et Hasso Krull jätkuvalt pigem räägib kui vaikib, üsna lakkamatult oma tekstide koostatava seenevihmaga meie kaunistest puraviku-, riisika- ja võiseenevaest vaimumetsaalust niisutades. . .

Siiski! Enne kui edasi minna, tuleb öendada üks arusaamatus, üks paratekstuaalne eksitus, mis on alguse saanud just neist esimestest (ja seni ainsatest ilmunud) luulekogudest ja mille vaimne inert salakaubana siia poole piiri on sokutanud. See eksitus on kujutelm Hasso Krullist kui «esteedist», mis on omaaegne eufemism apoliitilise, ekstravagantse ja üldse kahtlase ning mitte tõsiselt võetava tüübi kohta.

Võib-olla keegi mäletab kevadist diskussiooni «Sirbis», kus Ülo Mattheus Hasso Krulliga «oportunist» Kaplinski (*sic!*) pärast vaimumõõka ristas, süüdistades Krulli vist vastutustundetus esteti-

mis, künismis lugeja suhtes vms, igatahes süüdistades! Misjäreel Mall Jõgi esines meeste kähmlusest kõrgemale tõustes «lepitava» artikliga, milles siiski nagu kaitses Krulli üsna omapäraselt «kunst kunsti pärast» positsioonilt.

Peab ütlema, et kui hr Mattheus täiesti õigesti «haistis ohtu», ehkki formuleeris selle mõnevõrra kohmakalt, siis proua Jõgi hea inimesena eksis, tsementeerides tänini edasikestvat humanistlikku eksitust. Eks öelda ju nüüdki: «Igal pool on aina räpane poliitika, ainult, näe, Hasso Krull ei määri ennast sellega, tema kirjutab meile Nietzsche, Kristevast, Derridast. . . ah!»

E s i t e k s , naiivne on seostada loosungit «kunst kunsti pärast» apoliitilisusega. See loosung on olnud teravalt poliitiline, taotledes tegelikult avangardi emantsipatsiooni. T e i s e k s on vähe alust pidada Hasso Krulli selle loosungi kandjaks. Otse vastupidi, pole raske näidata, et «kunsti» («kirjanduse») suhtes käitub ta oma tekstides opositsiooniliselt, destruktiivselt, «umbuskliku teise-na» (mis ongi reaalseks aluseks Mattheuse umbusule). Ja k o l m a n d a k s võib Krulli tekstidest ometi leida selge poliitilise hoiaku, mis läbib neid lausa «punase niidina», tehes Hasso Krullist pesuehtsa poliitilise luuletaja.

Oi-oi! No nüüd tehakse «meie Hassost» mingi Brecht või Majakovski.

Rahustuseks neile, keda need nimed hirmutavad, võib kinnitada, et muidugi on Hasso Krull teisiti poliitiline kui Brecht, kes teadliku marksistina klassipositsioonilt lähtudes taotles sotsiaalse praktika muutmist, oma diskursiivset praktikat teisejärguliseks vaid kohandades tolle esmaülesande vajadustele. Tõsi küll, tagantjärele osutub Brechti puhul see teisejärguline hoopis esmajärguliseks, nii et . . .

Jah, muidugi, aeg on välja öelda see sõnapaar, mis meie kõrge teadlikkusega lugejal kindlasti juba keelel kibeleb ja kõrvus kumiseb: kirjanduse poliitika, see Kristeva termin, mis Hasso Krulli abiga on ka eesti lugejale piisavalt lahti seletatud (vt «Vikerkaar» 1989, nr 11—12). Väheteadlikule elemendile siiski hoiatus: mitte segi ajada kirjanduspoliitikaga, mida ajab näiteks Eesti Kirjaniike Liit.

POLITIQUE DE LA LITTERATURE! Selle ülev-õõmsa hüüatusega me oleksime nagu öelnud palju, pole aga tegelikult öelnud suurt midagi. Sest mingit kirjanduse poliitikat «viib ellu» absoluutselt iga tekst, niisiis «ajab» mingit poliitikat iga teksti tootev olend või masin. Meid peaks huvitama hoopis, ja huvitabki, milline see poliitika antud juhul on (kui meil on plaanis käsitleda Hasso Krulli kui mingi ühe poliitika ajajat, ja see plaan meil tõesti on), kuidas ta õige mõjutab seda meie kallist «diskursiivset praktikat». Kas naiivselt või teadlikult, kas konservatiivselt, reformaatorlikult või revolutsiooniliselt, kas pedagoogiliselt või terroristlikult, kas punaselt, suurelt ja õunalõhnaliselt?

Kuid: tühi loba hõbe, tekstinäide kuld. Järgnevalt kaks tekstilõiku, et nende näitel, nende «sarnasuse» ja «erinevuse» najal, neid entusiastlikult haistes, maitstes ja kombates välj ja selgitada Hasso Krulli kirjanduse poliitika mõningaid iseärasusi.

(...)

Ja siis me oleme rehabiliteeritud
Kogu vaeste vabariik.

Molotovi ja Ribbentropi jt.

enese käsul.

Ja need pead on hallid, ja mõned valged
ja punased

nagu uppunud vend, kes kui ua õiekene,
erne kaunakene.

Ja puud kasvavad.

Uhkelt, ülevalt

ja prantsuspäraselt hästi keevitatud.

Puhtalt nagu uni

Inu ugan tlathup,

thalassa

(...)

(Hasso Krull, «Looming» 1990, nr 7);

(...)

«Hei! Mein Sacvoyage, bitte! Sina seal —»

«Sohwort, jndeedjer ärr. . .»

Trepikatusse all raputatakse märja pleedi pealt
vett plauh-plauh-plauh-plauh-plauh.

«Будьте здоровы, Ваие Превос-
ходительство...»

Ärasõitjad, päralejõudjad. Nagu kerge nähva-
kas väitsega rindu: mõned võib-olla minu asja pä-
rast tulejad. . . ?

Kop-kop-kop-kop.

(Issand. . . Kes seal on? Kas tõesti Ella? Ma ju
rääkisin talle, ta ei sõidaks. . . Ma olen siin kõik
need päevad liiga rumalasti eksponeeritud. . .)

«Jaa?!»

«Värsket seitung ärra prohveessorile.»

(Jaan Kross, Kolmandad mäed. «Looming»
1974, nr 5, lk 714.)

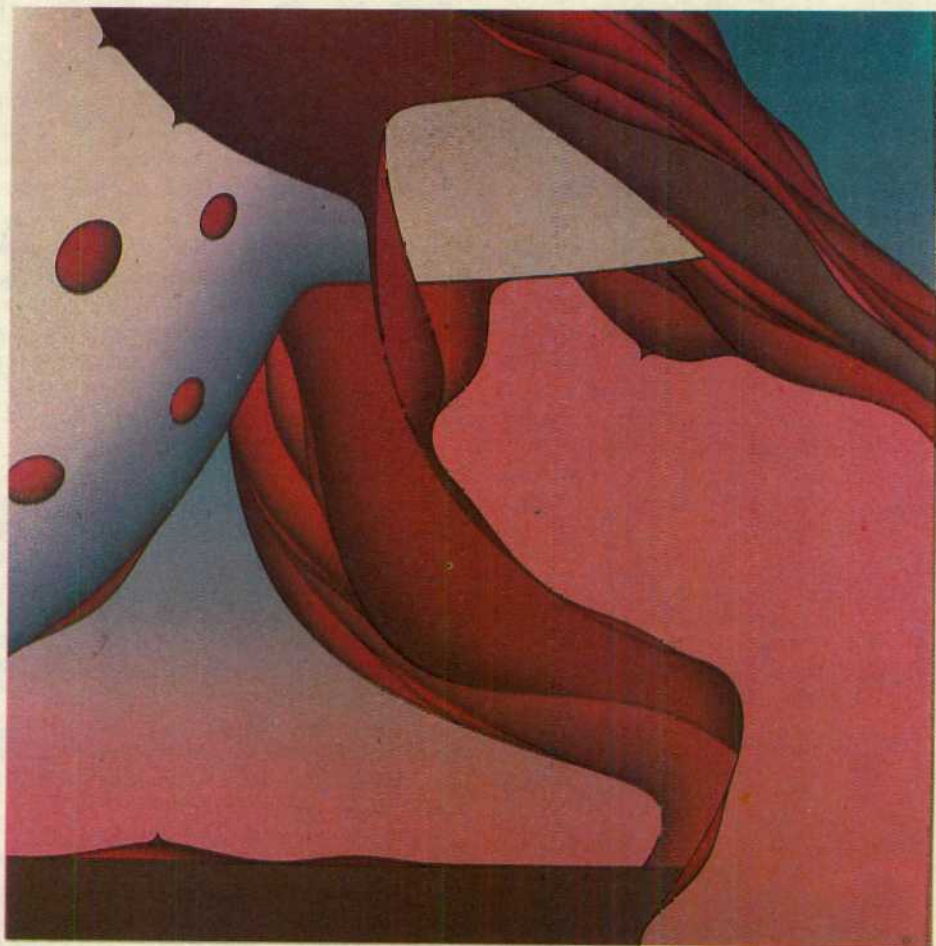
Eks ole, midagi on sarnast. Kõigepealt muidugi see, et mõlemad tekstid on trükitud «Loomingus», seega esitlevad end kirjandusena. Kusjuures ühe me identifitseerime teksti paigutuse jt iseärasuste tõttu kui luule, teise kui proosa (mistõttu meie lähenemine neile on kohe eelarvamuslikult erinev). Kuid sarnasus, tunnistagem, ei piirdu sugugi puhtformaalse küljega. Midagi oleks nagu veel — mingi katkendlikkus, mis meid häirib, erutab. . . Mõlema teksti «keha» on küll pidev, aga kood katkendlik, lõhutud, auklik. . .

Peab küll tunnistama, *hélas!*, et Jaan Krossi puhul pole see auklikkuse-efekt midagi muud kui tsiteerija pahatahtlik trikk. Tarvitseb meil vaid see lõik konteksti tagasi paigutada (talle eelneb märkus «Juhuslikud hääled»), kui kõik augud-lõhed saavad nagu nõiaväel kibekähku kinni nõelutud, terviklikkus taastatud ja lugeja võib kergendatult hingata. Kross läheb reegleid rikkumata ühest helistikust teise ja jälle esimesse tagasi. Ta püsib vääramatult modernistliku kirjanduskoodi ühtsuses, kus toodud tekstilõik esindab tuntu võtet, mida võiks nimetada «elu kaootilisuse imiteerimiseks». Sellega käib alati kaasas väike armas võõritusefekt, kuna tekib «vastuolu» kirjandusega, keele korrastatud ühtsusega.

Esimese hooga tundub, nagu Krull imiteeriks ka, näiteks momendil ühiskonna poliitilises teadvuses eksisteerivat kaost («vaeste vabariik», «Molotov ja Ribbentrop», «valged ja punased»). Siis tekib kahtlus, et tegemist on hoopis teatud «automaatse kirjutusega», Hasso Krulli enese teadvusevoolu imiteerimisega. Või näiteks «Puhtalt nagu uni. Inu ugan tlathup» võib kergesti viidata mingile «eesti kirjanduse alateadvusele» (vt Hasso Krull, Jaan Kaplinski: teine ja pööratav aeg, «Vikerkaar» 1991, nr 1). Ja nii edasi, ja nii tagasi. Sel viisil me võimegi analüüsima jääda, aga mitte iialgi ei paku Krulli tekst meile võimalust jõuda s ü n t e e s i n i , leida v õ t i t , tunda r a h u l d u s t teksti allutamist mingile ühele kindlale koodile, üldse mingile «ühele» (see igisulnis võimuliigustus!).

Ometi eksisteerib ta meie jaoks mitte kui lihtsalt ükskõikne kaos, vaid kui huvitav pidevus. Kuidas? Äsja sai justkui vastupidist väidetud?

Tahame siin nimelt postuleerida, et sellise teksti puhul on «mõõt», «ühtsus», «keiser, usk ja isamaa» ometi olemas — see on tema enda k e h a l i n e eksistents.

René Kari.
«Kaks ruumi». Õli, kartong. 110×110 cm.
1991.

René Kari
«Punane kõver». Oli, kartong. 110X110 cm.
1990.

Nonii, aga milline on sel juhul selle kirjanduse poliitika? Meie arusaamist mööda peaks poliitika üritama hoida või muuta mingit tasakaalu, niisiis midagi emantsipeerima, midagi represserima. Väidamegi, et Hasso Krulli kirjanduse poliitika üritab emantsipeerida keha ja represserida «kirjandust».

Keha kui «teksti keha», «keele keha», kui «ühiskonna keha» ja lõppude lõpuks kui keha *tout court*. Keha kui kristlik-dialektiline maailmapildi alalist ohvrit, igavest «teist», madalat, reeturlikku, häbiväärset.

Iga lapski teab, et vaim peab võidutsema keha üle, tervik osa üle. Lõika aga käsi ära ja torka silmad välja, kui nad sind pahandavad. Keha tulega kõrvetamine või teibasseajamine ei maksa midagi, kui aga igavene hing seeläbi taevasse saab lipsata. Juudid, hullud ja muidusööjad tuleb ühiskonnast elimineerida.

Võidakse väita, et nii oli see tõepoolest minevikus, aga et tänapäeval on see juba läbikäidud etapp, «keha» on juba piisavalt emantsipeerunud ja Krulli võitlus seega anakronistlik.

Tõepoolest heidetakse meie sajandile ette just hirmsat «kehalisust», vaimsuse puudumist. Sport, kinematograafia, pornograafia, kõikjal keha, keha, keha. . . Või võtame moodsa ühiskonna, nii tolerantse oma kehal liikmete, kõikvõimalike marginaaliate suhtes. Või võtame moodsa kirjanduse, nii mitmepalgelise. . .

See optimistlik pilt on suuresti pealiskaudne ja petlik. Tegemist on vaid keha *presenteerimisega*, umbes nagu Pasolini filmis «Salo ehk Soodoma 120 päeva» kurguni kinninõõbitud kodanlus iluhelide ja iluvaadete taustal presenteerib oma noorte vangide alasti kehi. Või nagu «tolerantne» ühiskond presenteerib oma marginaalseid liikmeid. Või nagu näiteks meie poolt tsiteeritud lõik Jaan Krossi romaanist presenteerib tolle ühiskonna keha. *Nous autres victoriens* — meie jaoks on keha jätkuvalt skandaal. Tumm loom, kes tuleb alles rääkima õpetada.

«Õpetada keha rääkima» ongi humanistliku kirjanduspärandi põhipaatoseks, nii nagu «õpetada neegrid tööd tegema» on humanistliku ühiskonnakäsitluse põhipaatoseks. Sellise kirjanduse represserimisega tegelebki minu arusaamist mööda Hasso Krulli kirjanduse poliitika. Represseerimisega — muidugi ei tule selle all mõista raamatute põletamist, kirjanike jälitamist ja terroristlike akte kohvikus «Pegasus». «Kirjanduse lõpp», millest kõneleb ka Hasso Krull, on pigem «teise kirjanduse algus». *Ankruketi lõpp on laulu algus*.

Teine kirjandus, teine keel. . . «Teame ju küll, et seda mõnusat teist keelt tegelikult ei ole. Ei ole just keelena. Tõeliselt on keel ikka alati keeldude ja käskude, paragrahvide ja artiklite, lubaduste ja etteheidete, «kõrge» ja «madala», «jaa» ja «ei» keel. Keha jääb keelest välja ja keeleline tähendus on just keha ärälõikamine, kastratsioon. (. . .) Keel jääb ära söömata ja tema paikapandud struktuur lammutamata — ning söömata ja lammutamata jäävad ka selles struktuuris jäädvustatud keelud ja käsud.»¹

Krullilikku keha-apoloogiasse² ei maksa niisiis suhtuda liiga suure entusiasmiga, nagu ka «kirjanduse lõpu» kontseptsioonist ei maksa veel apokaliptilisse elevusse sattuda. See, mida taotletakse, pole ei dialektiline «liha võit vaimu üle» ega ka nende kahe müstilise ühtesulamine «aegade lõpus». Kuid pole ka õige taandada Krulli tühiseks «vaese liha» advokaadiks.

Igasuguste ületamiste ja ühtesulamiste asemel pakub Krull koos Kristevaga välja hoopis idee *piiripealsusest*, asudes, nagu näib, seda ka agarasti «ellu viima». Piiri võiks meie meelest väga hästi täiendada ühe mõõtmega, nii et saaksime *piinna*. Igasugusel kehal on pind, igaugu- se keha saame teda vigastamata tutvust teha tema pinda mööda libisedes. Muide, inimkeha pinna hulka tuleks arvata ka tema sisepind, kopsude ja soolestiku pind, mis ju samuti on teatud viisil eksponeeritud väliskeskkonnale. Ja pole kahtlust, et hästi keeruline on ka «ühiskonna keha» pind: oma õõnsuste ja avastega. Ja miks mitte kujutleda, et ka «keele kehal» on pind? Sel juhul võiks meie uue, «pinnalise» kirjanduse ülesanne olla nende pindade kokkusobitamine ilma «kirurgilise vahelesegamiseta», mida «vana» kirjandus näib jätkuvalt eelistavat. Võiks muide veel esineda ulja, kuigi ehk ähmase ideega, et pole mingit uut ega vana kirjandust, too «uus» on vaid vana, valmis kirjanduse pind. . .

Kui me nimetasime — kui ma nimetasin Hasso Krulli poliitiliseks *luuletajaks*, siis sellega ma tahtsin rõhutada oma muljet, et just tema need tekstid, mis tahes-tahmata esitlevad ennast luulena (ma ei näe ka erilist põhjust nimetada neid jääkarupiimaks), on tema kirjanduse poliitika kõige vahetumaks kehaliseks kandjaks. Selles mõttes on nad väga erinevad ühe meie poliitilise kirjaniku Jaan Kaplinski luuletustest, mis ühtelugu oma

¹ H. Krull, Julia Kristeva kirjanduse poliitikast: sisesejuhatus, tekst, eksegees, I. «Vikerkaar» 1989, nr 12, lk 67.

² Vt nt H. Krull, Keha elamused ja mõtted. «Vikerkaar» 1988, nr 1.

keha katavad, õigustavad ja seletavad, üritades korraga olla nii «õnnetu kohtualune», tark kohtunik kui hea advokaat. Hasso Krulli luuletused üritavad tõepoolest «vaid» liikuda pinda mööda, nimetagem see pind siis kas või näiteks «keele keha pinnaks». Eespool tsiteeritud luuletuses markeerib seda liikumist ka trükiteksti enda keha loogeline kulgemine, mis küll õigupoolest on siksakiline või koguni ogaline, nii et kriimustused pole siiski välistatud. . .

Mis aga puutub Hasso Krulli arvukatesse artiklitesse, siis kujutavad need endast muidugi seda «teadlikumat osa proletariaadist». Teatava advokatuuri ja propagandabüroo olemasolu Hasso Krulli kirjanduse poliitikas siiski eitada ei saa. Ja

eks sa katsu olla kogu aeg piiripealne, lõputult pinnaline. Seda tahta on vist sama lootusetu kui tahta olla «hõbedast väljast ja seest» või «üleni veest», nagu Lorca «Rumalas laulus»³, kus neile kahele utoopilisele soovile järgneb siiski kolmas ja realistlikum:

Ema.
Sa tiki mind padjale
muster eest.

Mhmh. Hea küll.

---

³ A. K a a l e p, Peegelmaastikud. Tallinn, 1980, lk 42.

René Kari.
«Murdumise piiril». Õli, kartong. 110X110 cm.
1991.

René Kari.
«Kompositsioon VI». Õli, kartong. 75X75 cm.
1990.

MICHEL FOUCAULT

NIETZSCHE, FREUD, MARX

Kui see ümarlaua-projekt mulle ette pandi, tundus ta mulle küll huvitav, kuid ka vältimatult segadusseajav. Pakun nüüd välja ühe kõrvaltee: mõned teemad seoses *tõlgendamise tehnikatega* Marxil, Nietzschel ja Freudil.

Tegelikult peitub nende teemade taga üks unistus: nimelt unistus võida ühel heal päeval kokku panna teatav koguteos, entsüklopeedia kõikidest neist tõlgendamistehnikatest, mida me tunneme alates kreeka grammatikutest kuni meie päevini. Ja ma arvan, et seni on rahuldava sõnastuse saanud ainult mõni üksik peatükk sellest tõlgendamistehnikate koguteosest.

Mulle tundub, et üldiseks sissejuhatuseks sellele tõlgendamistehnikate ajaloo ideele võib öelda nõnda: keel on, vähemasti indoeuroopa kultuurides, enda suhtes alati sünnitanud kaht liiki kahtlusi:

— kõigepealt kahtluse, et keel ei ütle mitte päris täpselt seda, mis ta ütleb. See tähendus, mis kohe haaratakse ja mis vahetult välja paistab, on võib-olla tegelikult vähem tähendus, mis kaitseb, kokku surub ja kõigest hoolimata ikkagi ka edasi annab üht teist tähendust; ja just see teine on üht-aegu palju tugevam ja samas «sõnadetagune» tähendus. Ta on see, mille kohta kreeklased ütlesid *allegoria* ja *hyponoia*.

— teiselt poolt sünnitab keel tolle teise kahtluse: nimelt et ta mingil moel ulatab oma verbaalsest pärisvormist väljapoole, ja et maailmas on olemas veel palju muidki asju, mis kõnelevad ega ole ometi keel.

Lõppude lõpuks võib olla, et räägivad ka loodus, meri, puudekohin, loomad, näod, maskid, ristipandud pussnoad; võib-olla ongi olemas keel, mis pole liigendatud verbaalselt. See oleks siis, kui soovite, jämedates joontes kreeklaste *sēmainon*.

Need kaks kahtlust, mida me näeme ilmutat juba kreeklastel, ei ole ka praegu kuhugi kadunud, vaid on ikka alles meie kaasaegsed, kuivõrd me

nüüd taas — täpsemalt alates 19. sajandist — oleme hakanud uskuma, et ka tummad žestid, haigusad, kogu meid ümbritsev lärm väga hästi võib kõnelda; ja rohkem kui kunagi varem teritame nüüd kõrva kogu selle võimaliku keele kuulmiseks, püüdes sõnade tagant tabada kõnet, mis oleks olemuslikum.

Arvan, et igal kultuuril, tahan öelda igal kultuurivormil õhtumaises tsivilisatsioonis on olnud oma tõlgendamissüsteem, omad tehnikad, meetodid ja viisid kahtlustada keelt, mis tahab öelda muud, kui ta ütleb, ja kahtlustada ka, et on olemas mingi teine keel mujal kui keeles. Seepärast tundubki, et võiks algatada ettevõtte panna kokku kõigi nende tõlgendamissüsteemide süsteem või, nagu öeldi 17. sajandil, tabel.

Et mõista seda tõlgendamissüsteemi, millele pani aluse 19. sajand, ja järelikult ka seda, millisesse tõlgendamissüsteemi me praegu ikka veel kuulume, on minu meeletst vaja tagasihaaravalt viidata teatavat tüüpi tehnikale, mis sellisena eksisteeris nii umbes 16. sajandi paiku. Sel ajajärgul oli tõlgendamise l ä h t e k o h a k s , siis üht-aegu tema üldiseks vaateväljaks ja selleks minimaalseks ühikuks, millega ta pidi toime tulema, sarnasus. Kõikjal, kus üks asi teisele sarnanes, kus nende see oli sarnane, pidi see tahtma midagi öelda ja võis seega saada dešifreeritud; on hästi teada, kui olulist rolli sarnasus mängis 16. sajandi kosmoloogias, botaanikas, zooloogias ja filosoofias, koos kõigi nende mõistetega, mis tema ümber satelliitidena tiirlesid. Tõtt öelda paistab kogu see samalaadsuste võrk 20. sajandi inimese silmale kaunistest hämar ja udune. Tegelikult oli aga 16. sajandi sarnasusteansambel täiuslikult organiseeritud. Oli vähemalt viis täiuslikult defineeritud mõistet:

— sobivuse mõiste, *convenientia*, mis märgib kokkukuulumist (näiteks hinge ja keha või loomse seeria ja taimse seeria vahel).

— *sympatheia* mõiste, sumpaatia, mis märgib üksikjuhtude identsust erisugustes substanttsides.

— *emulatio* mõiste, «võistlus», mis märgib päris kummalist atribuutide paralleelsust substanttsi-

Ettekande tekst Nietzsche-kollokviumilt Royaumontis 4.—8. juulil 1964. Ilmunud kogumikus «Nietzsche. Cahiers de Royaumont», Paris, Minuit, 1968, lk 183—200.

des või erisugustes olendites, nõnda et atribuudid on justkui üksteise peegeldused kord ühes, kord teises substantsis. (Nii seletab Porta, et inimese nägu oma seitsme osaga, mida ta eristab, on taeva ja selle seitsme planeedi emulatsioon.)

— *signatura* mõiste, signatuur, mis kuulub indiviidi nähtavate omaduste hulka ja on võrdkujuks mingile nähtamatule ja peidetud omadusele.

— lõpuks muidugi *analogia* mõiste, mis määrgib kahe või enama erisuguse substantsi vaheliste seoste identsust.

Sel ajajärgul tuginesid märgiteooria ja tõlgendamistehnikad niisiis kõikide võimalike sarnasusetüüpide täiuslikult selgele defineerimisele, ja nad panid aluse kahele täiuslikult eristatavale tunnetuse tüübile: üks oli *cognitio*, mis tähendas omamoodi küljetist üleminekut ühelt sarnasuselt teisele; ja teine oli *divinatio*, mis tähendas sügavutimisevat tunnetust, sellist, mis läheb pealispindsemalt sarnasuselt üle sügavamale sarnasusele. Kõik need sarnasused väljendasid neile aluseks oleva maailma *consensus*'t, üksmeelt; nad vastandusid *simulacrum*'ile, jäljendusele, halvale sarnasusele, mis põhineb Jumala ja Saatana erimeelsusel.

Kui nüüd need 16. sajandi tõlgendamistehnikad õhtumaise mõtte evolutsiooni käigus 17. ja 18. sajandil kõrvale lükati, kuna Baconi ja Descartes'i sarnasuse-kriitika mõistagi mängis suurt rolli nende kõrvaldamises, siis 19. sajand ning iseäranis Marx, Nietzsche ja Freud asetasi taas meie ette uue tõlgendamisvõimaluse, panid uuesti põhja hermeneutika võimalikkusele.

«Kapitali» esimene köide ja tekstid nagu «Tragöödia sünd», «Moraali genealoogia», «Unenägude tõlgendamine» asetavad meie ette uued tõlgendamistehnikad. Ja see vapustus, omamoodi «vigastus», mille need tööd õhtumaises mõttes esile kutsuvad, tuleb tõenäoliselt sellest, et nad meie silme all uuesti moodustasid millegi, mida muide Marx ise nimetas «hieroglüüfideks». See ongi meid sundinud ebamugavasse poosi, kuivõrd need tõlgendamistehnikad puudutavad meid endid, kuivõrd meie, praegused tõlgendajad, oleme endid ise hakanud tõlgendama nende tehnikate varal. Nii et me nendesamade tõlgendamistehnikatega peame omakorda hakkama tõlgendama neidsamu tõlgendajaid, Freudi, Nietzsche ja Marxi, ja see juhib meid lakkamatult tagasi lakkamatusse peegli-mängu.

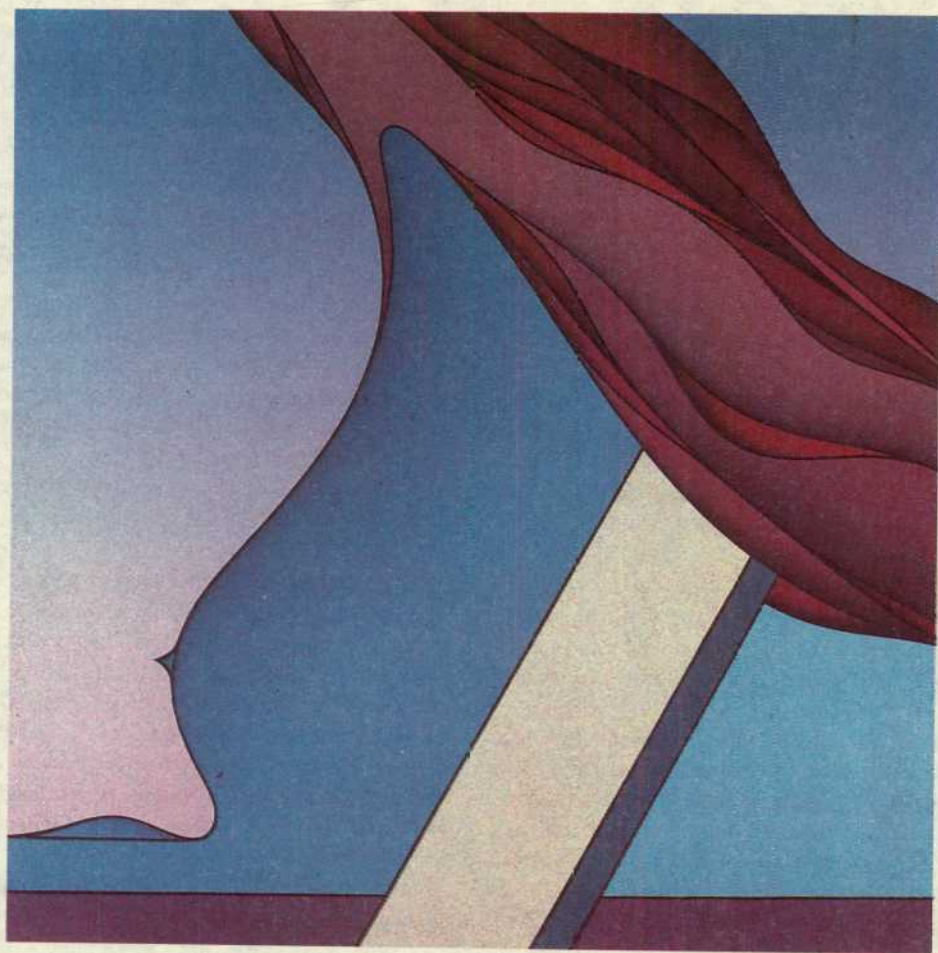
Freud ütleb kuskil, et õhtumaises kultuuris on kolm nartsissistlikku vigastust: kõigepealt Koperniku oma; siis Darwini oma, kui ta avastas inimese põlvnemise ahvist; ja siis Freudi enda oma, kui ta omakorda avastas, et teadvus põhineb mitte-teadvusel. Küsin nüüd eneselt, kas ei võiks öelda, et just Marx, Nietzsche ja Freud, mässides meid sellesse alati ennastpeegeldavasse tõlgendamis-ülesandesse, moodustavadki meie ümber, meie jaoks need peeglid, millelt tagasipeegelduvate kujutiste paranematud vigastused loovad meie tänapäevase nartsissismi. Igal juhul tundub mulle — ja just selles sihis tahan ma nüüd pakkuda mõned mõttekäigud —, et Marx, Nietzsche ja Freud üldse ei ole suurendanud märkide hulka õhtumaises maailmas. Nad ei ole sugugi andnud uut tähendust asjadele, millel tähendust kunagi olnud ei ole. Tegelikult on nad lihtsalt muutnud märgi iseloomu ja teiseks viisi, kuidas märki üldse saab tõlgendada.

Esimene küsimus, mis ma tahaksin üles seada, oleks see: kas pole Marx, Freud ja Nietzsche sügavalt teiseks muutnud jaotusruumi, milles märgid võivad olla märkideks?

Sel ajajärgul, mille ma orientiiriks võtsin, nimelt 16. sajandil paiknesid märgid ühtlaselt ruumis, mis ka ise oli ühtlane, ja seda oma kõikides suundades. Maa märgid viitasid tagasi taevale, aga nad viitasid ka maa-alusele, viitasid inimeselt loomale, loomalt taimele ja vastupidi. Alates 19. sajandist, Freudist, Marxist ja Nietzschest on märgid ülestikku laotud palju diferentseeritumas ruumis, dimensiooni järgi, mida võiks nimetada sügavuseks, tingimusel, et selle all mitte ei mõisteta seesmust, vaid — vastupidi — väljaspoolsust.

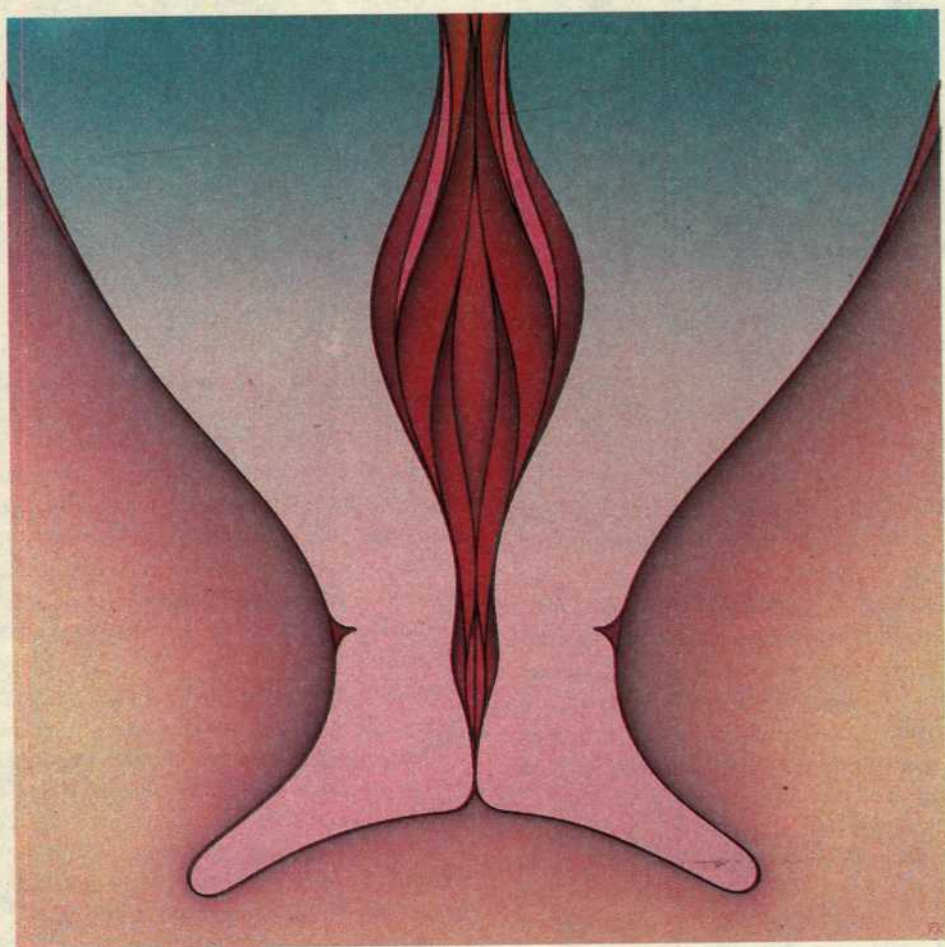
Mõtlen siin eriti seda pikka heitlust, mida Nietzsche lakkamatult pidas sügavusega. Nietzsche kritiseerib ideaalset sügavust, teadvuse sügavust, lükates selle tagasi kui filosoofide väljamõeldise; see sügavus peaks olema puhas ja seesmine tõeotsing. Nietzsche näitab, kuidas see endas varjatult kätkeb resignatsiooni, silmakirjalikkust, maski; mistõttu tõlgendaja, kulgedes mööda selle märke, et need tagasi lükata, peab vertikaalselt alla laskuma ja näitama, et see seesmuse sügavus on tegelikult midagi muud, kui ta ütleb end olevat. Järelikult on tarvis tõlgendaja allalaskumist, seda, et ta oleks, nagu Nietzsche ütleb, «tubli põhjakihtide kaevaja»¹.

¹ Vt «Koidupuna», § 446.

René Kari.
«Kompositsioon XV». Õli, kartong. 75X75 cm.
1991.

René Kari.
«Kompositsioon XIX». Õli, kartong. 75×75 cm.
1991.

Ometi ei saa tõlgendaja kulgeda piki seda las-
kuvat päritolu-liini muidu, kui taotledes taastada
seda sillerdavat väljaspooldsust, mis kord ära var-
jati ja maha maeti. See tähendab, et kui nüüd tõl-
gendaja ise peab minema põhjani välja, olema
nagu kaevaja, siis tõlgendamise enese liikumine
on vastupidi üleliuglemine, järjest kerkiv ja ker-
kiv üleliuglemine, mis enese all aina nähtavamal
viisil laseb laotuda sügavust; ja see sügavus saab
nüüd taastatud kui absoluutselt pealispinnaline sa-
ladus, nõnda et kotkalend, mäkketõus, kogu see
Zarathustras nii oluline vertikaalsus on ranges
mõttes sügavuse ümberpööramine, avastus, et sü-
gavus polnudki muud kui mäng, ja pinna kurd. Se-
davõrd, kuidas maailm inimpilgu all aina sügava-
maks saab, hakatakse taipama, et kõik seni inime-
se sügavuse kohta täitnu oli ainult lapsemäng.

Mõtlen nüüd, kas mitte ei või seda ruumilisust,
seda Nietzsche mängu sügavusega võrrelda ühe
teise, pealtnäha erineva mänguga, mida Marx
mängis lamedusega. Lameduse mõiste on Marxil
väga oluline; «Kapitali» alguses ta seletab, kuidas
ta erinevalt Perseusest peab tungima udusse näita-
maks tegelikult, et seal pole mingeid koletisi ega
sügavaid mõistatusi, kuna kogu sügavus kodanlu-
se loodud arusaamasa rahast, kapitalist, väärtusest
jne tegelikult on lamnedus.

Ja muidugi mõista tuleks nüüd meenutada ka
seda tõlgendamisruumi, mille lõi Freud, mitte
ainult oma kuulsa teadvuse ja mitteteadvuse topo-
loogiaga, vaid ka nende reeglitega, mis ta formu-
leeris psühhoanalüütilise tähelepanu alalhoidmi-
seks ja kõige «kõneahela» käigus väljaõeldava de-
šifreerimiseks analüütiku poolt. Tuleks
meenutada seda lõppude lõpuks väga materiaalselt
ruumilisust, millele Freud nii palju tähtsust omis-
tas ja mis haige psühhoanalüütiku üleliugleva pil-
gu alla välja laotab.

Teine teema, mille ma tahaksin teile välja pak-
kuda ja mis muide on natuke seotud eelmisega,
seisneks näitamises, kuidas tõlgendamine alates
neist kolmest kõnealuselt mehest viimaks sai lõ-
putuks ülesandeks.

Tõtt öelda oli ta seda ka juba 16. sajandil, aga
siis viitasid märgid üksteisele tagasi ainult selle-
pärast, et sarnasus paratamatult jäi piiratuks. Ala-
tes 19. sajandist saavad märgid seotud ammendu-
matuks võrguks, mis on nüüd jällegi lõputu, aga

mitte nende tuginemise pärast piirideta sarnasuse-
le, vaid ühe taandamatu kuristikku, ühe avause pä-
rast.

See tõlgenduse lõpulejõudmatus ja tõsiasi, et ta
alati narmendab ning jääb pidama iseenele piirile,
on minu meelest päris analoogilisel moel leitavad
nii Marxil, Nietzscheil kui Freudil, ja seda algusest
keeldumise vormis. Keeldumine «robinsonaa-
dist», ütles Marx; eristus alguse ja algupära vahel,
nii oluline Nietzscheil; ja regressiivse analüütilise
menetluse alati lõpuleviimatu iseloom Freudil.
Ning muide just Nietzsche ja Freudi, vähemal
määral Marxi puhul me näemegi esile kerkimas
kogemust, mis on minu meelest tänapäevase her-
meneutika jaoks nii oluline, nimelt et mida kauge-
male tõlgendamisega minnakse, seda lähemale sa-
mal ajal jõutakse absoluutse ohu piirkonnale, kus
tõlgendus mitte ainult ei satu oma tagasipöörd-
mispunkti, vaid hakkab üldse ära kaduma kui tõl-
gendus ja teeb nõnda võib-olla kaasa ka tõlgenda-
ja enese kadumise. Tõlgenduse absoluutse punkti
alati oletatav olemasolu on samal ajal tema katke-
mispunkti olemasolu.

Freudi puhul on hästi teada, kuidas ta järk-jär-
gult avastas tõlgenduse struktuuraalselt avatud, ku-
ristikulise iseloomu. See saab alguse «Unenägude
tõlgendamises» ja tuleb kõigepealt esile väga vih-
jelisel, eneseigi jaoks looritatud viisil, siis kui
Freud analüüsib omaenese unenägusid ja peab ette
tooma häbitunde või isikliku saladuse mittepaljas-
tamise kaalutlused, et analüüsi katkestada.

Dora analüüsis näemegi ilmumas ideed, et tõl-
gendus peab peatuma, sest ta ei saa lõpuni minna
mingi asja pärast, mis mõni aasta hiljem nimeta-
takse *ülekandeks*. Ja seejärel leiabki läbi kogu üle-
kande-alase uurimistöö kinnitust analüüsi am-
mendamatus, kuna suhe analüüsitava ja analüüti-
ku vahel on lõputu ja lõputult problemaatiline,
ühtlasi olles kogu psühhoanalüüsi ülesehitav ja
avades ruumi, milles tema edasihargnemine enam
ei lakka ega või niisiis kunagi lõpule jõuda.

Ka Nietzsche puhul on täiesti ilmne, et tõlgen-
dus alati jääb lõpetamata. Sest mis on siis tema
jaoks öieti filoloogia kui mitte teatav alaliselt top-
pama jääv filosoofia, filoloogia ilma piirita, ikka
järjest kaugemale harutatav, mitte kunagi täieli-
kult kinnitust leidev? Miks? Sellepärast, nagu üt-
leb «Sealpool head ja kurja», et «hukkumine täie-
liku tunnetuse läbi võiks väga hästi olla osa ole-

mise alusest»². Ja ometi näitas ta «Ecce Homo's», kui lähedal ta oli sellele olemise alusesse kuuluvale täielikule tunnetusele. Niisamuti 1888. aasta sügisel Torinos.

Kui hakata Freudi kirjavahetust lugedes dešifreerima kõiki tema lakkamatuid vaevusi sestpeale, kui ta oli avastanud psühhoanalüüsi, võiks endalt küsida, kas mitte pole Freudi kogemus põhilises küllalt sarnane Nietzsche omale. See, millega tuleb tegemist teha tõlgendamise katkemispunkti, seal, kus tõlgendus hakkab kiskuma teda võimatuks tegeva punkti poole, võib väga hästi olla midagi sellist nagu hullumeelsuse kogemus.

Kogemus, millele Nietzsche aina vastu rabeles ja mis teda ometi pööraselt võlus; kogemus, mille vastu Freud isegi pidi võitlema terve elu, ängistusest pääsemata. See hullumeelsuse kogemus jõustabki niisuguse tõlgendamislükkumise, mis lõpmatuseni läheneb oma keskmeele, ja variseb maha põletatud lubjana.

See tõlgenduse olemuslik lõpulejõudmatus on minu meelet seotud veel kahe printsiibiga, mis samuti on fundamentaalsed ja moodustavad koos nende kahe esimesega, millest ma just rääkisin, tänapäeva hermeneutika postulaadid. Kõigepealt see: tõsiasi, et tõlgendus lõpule ei jõua, on tingitud lihtsalt sellest, et midagi polegi tõlgendada. Ei ole tõlgendada mitte midagi absoluutselt esmast, sest õigupoolest ongi kõik juba ette tõlgendus, ükski märk pole iseenesest paljas tõlgendatav asi, vaid on ikka juba teiste märkide tõlgendus.

Niisiis ei ole, kui soovite, kunagi olemas ühtki *interpretandum*'it (tõlgendada tulevat), mis juba ei oleks *interpretans* (tõlgendav), mistõttu tõlgendamise käigus loodav suhe on samavõrd nii selgitav kui vägivaldne. Tegelikult ei tähenda tõlgendus mingit valguse heitmist passiivselt alistuvale materjalile; tõlgendus võib üksnes vägivaldselt haarata mõne teda juba ees ootava tõlgenduse ning selle siis kummutada, ümber pöörata, haamrilõökidega purustada.

Seda võib näha juba Marxi juures, kes ei tõlgenda mitte tootmissuhete ajalugu, vaid tõlgendab suhet, mis juba ise on antud kui tõlgendus, sest et ta end välja pakub kui loodus. Niisamuti ei tõlgenda ka Freud mitte märke, vaid tõlgendusi. Sest mis on õieti see, mida Freud sümptomite alt avastab?

Ta ei avasta mitte, nagu võidaks öelda, «traumatisme», vaid *fantasme*, koos kogu neile omase ängistuslaenguga, see tähendab, ta paljastab tuuma, mis juba ise oma olemise põhjas on tõlgendus. Näiteks ei viita isupuudus rinnast võõrutamisele mitte nõnda, nagu tähistaja viitaks tähistatavale, vaid isupuudus kui märk, kui tõlgendatav tulev sümptom viitab fantasmidele halvast emarinnast, see aga on ise tõlgendus, juba iseeneses kõnelev moodustis. Seepärast võib Freud seda, mida tema haiged talle pakuvad kui sümptomeid, tõlgendada ainuüksi nende haigete endi keeles; tema tõlgendus on tõlgenduse tõlgendus ja tuleb sõnastada mõistetes, milles see tõlgendus anti. On teada, kuidas Freud leiutas «ülimina» päeval, mil üks haige talle ütles: «ich fühle ein Hund über mich»*.

Just samamoodi haarab ka Nietzsche oma valdusesse tõlgendusi, mis juba enne on teisi samamoodi haaranud. Nietzsche jaoks pole olemas algupärast tähistatavat. Ka sõnad ise pole midagi muud kui tõlgendused, kogu oma ajaloo vältel on nad enne märkideks saamist pidanud tõlgendama, ja lõppkokkuvõttes saavadki nad midagi tähendada ainult seetõttu, et nad on olemuslikud tõlgendused. Selle tunnistuseks kuulus *agathos*'i etimoloogia. Just sedasama tahabki Nietzsche öelda ka väites, et sõnu on alati leiutanud ülemklassid; tähendab, sõnad ei osuta mitte tähistatavale, nad sunnivad peale tõlgenduse. Järelikult pole meie nüüdse tõlgendamisülesande pühendumise põhjuseks mitte esmaste ja mõistatuslike märkide olemasolu, vaid just tõlgenduste olemasolu, see, et kõige kõneleva all kogu aeg juba on ees vägivaldsete tõlgenduste tohtu kude. Just sellepärast ongi olemas märgid, märgid, mis meile ette kirjutavad oma tõlgenduse tõlgenduse ja mis meile ette kirjutavad ka vajaduse kummutada neid kui märke. Selles mõttes võib öelda, et *allegoria* ja *hyponoia* on olemas *keele põhjas ja enne keelt*, nad pole mitte ükskord hiljem libisenud sõnade alla, et need kohalt nihutada ja võbelema panna, vaid on olnud sõnade endi sünnitajateks, andes sõnadele erilise, mitte kunagi kinnistuva helgi. Sellepärast ongi tõlgendaja Nietzschel «tõerääkija»; ta pole «tõeütaja» mitte sellepärast, et ta haaraks kinni magavast tõest ja hakkaks seda kuulutama, vaid sellepärast, et ta teeb avalikuks tõlgenduse, mille äravarjamine just oligi igasuguse tõe funktsioo-

² «Sealpool head ja kurja», § 39.

* «ma tunnen enda kohal (üle) üht koera». Saksakeelne termin tuletub siis *über mich* → *Überich*. H. K.

niks. Võib-olla see tõlgenduse primaarsus märkide ees ongi kõige otsustavam tänapäeva hermeneutikas.

Idee, et tõlgendus eelneb märgile, tähendab ühtlasi, et märk mitte ei ole mingi lihtne ja heatahtlik olevus, nagu ta oli veel 16. sajandil, mil märkide üliküllus ja see, et asjad teineteisega sarnanevad, andis lihtsalt tõendi Jumala heatahtlikkusest ning eraldas tähistaja ja tähistatava läbipaistva looriga. Vastupidi, nüüd, alates 19. sajandist, Freudist, Marxist ja Nietzschest peale, saab märk minu meelest pahatahtlikuks; tahan öelda, et märgil on nüüd sees mingi kahemõtteline ja kuidagi kõõrdivaataav pahasoovlikkus, «vaenulikkus». Nii on see sedavõrd, kui võrd märk on küll juba tõlgendus, aga ei esita ennast sellena. Märgid on tõlgendused, mis püüavad end õigustada ja mitte vastupidi.

Just nii funktsioneerib raha, nagu teda defineeritakse «Poliitilise ökonomia kriitikas» ja eelkõige «Kapitali» esimeses köites. Just nii funktsioneerivad sümptomid Freudil. Ja Nietzschel on kõik sõnad — õiglus, hea ja kurja binaarsed liigitused, seega kõik märgid — maskides. Kui nüüd märk saab selle uue, nimelt tõlgendust äravarjava funktsiooni, kaotab ta oma lihtsa tähistajaliku olemise, mida ta evis veel renessansiajal, tema tegelik tihedus justkui avaneb ning sellesse avausse võivad nüüd sөөsta kõik negatiivsed mõisted, mis seni olid märgiteooriale võõraks jäänud. Viimane oli tundnud ainult loori läbipaistvat ja õrnalt negatiivset momenti. Nüüd aga saab märgi sees organiseerida terve negatiivsete mõistete, vasturääkivuste ja vastanduste mängu, lühidalt kogu selle reaktiivsete jõudude mängu ansambli, mida Deleuze nii ilusti analüüsib oma raamatus Nietzschest.

«Pöörata dialektika pea pealt jalgadele» — kui see väljend midagi peaks tähendama, kas siis mitte just seda, et viia märgi tiheduse sisse, tollesse avatud, lõputa, kuristikulisse ruumi, ilma reaalse sisu ja lepituseta ruumi tagasi kogu see negatiivsus mäng, mille dialektika viimaks oli kahjutuks teinud, andes talle positiivse tähenduse?

Lõpuks hermeneutika viimane iseloomulik joon: tõlgendus leiab end seisvat kohustuse ees tõlgendada lõpmatuseni iseennast; ta peab end pidevalt uuesti alustama. Siit tuleneb kaks olulist järeldust. Esimene on, et tõlgendus nüüdsest peale alati saab olema tõlgendus küsimusega «kes?»;

sest enam ei tõlgendata nüüd seda, mis on tähistatavas, vaid ennekõike: kes on tõlgenduse esitanud. Tõlgendamise printsüübiks pole niisiis midagi muud kui tõlgendaja, ja võib-olla just sellise tähenduse andiski Nietzsche sõnale «psühholoogia». Teine järeldus on, et tõlgendus aina peab tõlgendama iseennast, ja et seega paratamatult peab iseenese juurde tagasi tulema. Vastandina märkide ajale, mis on tähtajaline aeg, ja vastandina ka dialektika ajale, mis kõigele vaatamata on lineaarne, on nüüd saadud ringikujuline tõlgendamisaeg. See aeg on lihtsalt sunnitud uuesti läbi kulgema sealt, kust ta juba on kulgenud, nii et lõppkokkuvõttes on taolise tõlgendamise ainukeseks ohuks — kuid see ongi ülim oht — paradoksaalselt needsamad märgid, mis teda käigus hoiavad. Tõlgendamise surm on see, kui hakatakse uskuma märkidesse, kui usutakse, et on olemas esmaselt, algupäraselt, realselt eksisteerivad märgid, ja et nad on sidusateks, eristavateks ning süstemaatilisteks tähisteks.

Tõlgendamise elu on seevastu uskuda, et pole olemas midagi peale tõlgenduste. Minu meelest see on asi, millest tuleks hästi aru saada ja mille liigagi paljud meie kaasaegsed unustavad: nimelt et hermeneutika ja semioloogia on kaks ägedat vaenlast. Niisugune hermeneutika, mis end tõsiselt sulgeb semioloogiasse, peab uskuma märkide absoluutset olemasolu: ta hülgab siis vägivalla, lõpulejõudmatuse, lõpmatuse tõlgendustes, et panna valitsema tunnuse terror ja kahtlustada keelt. Tunne siin ära Marxi-järgse marksismi. Seevastu hermeneutika, mis enda mässib iseenesse, siseneb niisuguste keelte valda, mis lakkamatult implitseerivad iseennast, sellesse hullumeelsuse ja puhta keele vahepealsesse piirkonda. Just seal tunnemegi me ära Nietzsche.

MÖTTEVAHETUS

Hr. BOEHM: Näitasite, et Nietzsche jaoks ei lõppenud tõlgendamine kunagi ja et see tal koguni moodustas tegelikkuse põhikoe. Peale selle ei olnud maailma *tõlgendamine* ja tema *muutmine* Nietzsche jaoks kaks erinevat asja. Kas aga on see nõnda ka Marxil? Ühes kuulsas tekstis** ta ju vas-

** Marxi kuulus 11. tees Feuerbachi kohta kõlab: «Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert, es kommt darauf an sie zu verändern.» Selle konkreetne tõlge oleks: «Filosoofid on maailma ainult mitme ti tõlgendanud, kuid asi seisab selles, et teda muuta.» Vt ka järeldõna. H. K.

tandab maailma muutmist ja maailma tõlgendamist...

Hr. FOUCAULT: Ootasingi just, et see Marxi fraas mulle vastu seataks. Ometi on nii, et kui te korra tagasi mõtleksite poliitilisele ökonoomiale, torkaks teile silma, et Marx seda ikka mõistab kui tõlgendamise viisi. Tõlgendamist puudutav tekst käib aga filosoofia ja filosoofia lõpu kohta. Kas pole siis nii, et poliitiline ökonoomia, nii nagu seda mõistab Marx, võib moodustada tõlgenduse, mida sellisena hukka mõistma ei pea, sest et ta saab arvesse võtta ka maailma muutmist ja võib seda teataval viisil interioriseerida?

Hr. BOEHM: Teine küsimus: kas mitte ei ole nii Marxi, Nietzsche kui Freudi puhul olemuslik teadvuse enesemüstifikatsiooni idee? Kas ei ole just see see uus idee, mida ei olnud enne 19. sajandit ja mille läte peaks leiduma Hegelis?

Hr. FOUCAULT: On muidugi minu poolt hooletu teile öelda, et ma õigupoolest mitte seda küsimust ei tahtnud üles seada. *Tahtsin käsitleda tõlgendamist kui niisugust*. Miks hakati tõlgendamisega jälle peale? Oli see nii Hegeli mõjul?

Üks asi on küll kindel, nimelt et 18. sajandi lõpul või 19. sajandi algul sai märk korraga oluliseks, igatahes toimus mingi muutus selles osas, kui oluliseks märki peeti ja kuivõrd teda usaldati, — ning seda terve hulga põhjuste tõttu. Näiteks filoloogia avastamine sõna klassikalises tähenduses, indoeuroopa keeltevõrgu ärakorraldamine, siis tõsiasi, et klassifikatsiooni meetodid olid muutunud kasutuks — see kõik korraldas nähtavasti täielikult ümber meie kultuurilise märkide-maailma. Niisugused asjad nagu loodusfilosoofia, sõna väga laias mõttes ja mitte ainult Hegelil, vaid kõigil ta Saksa kaasaegsetel, on kahtlemata tõendiks tollest märkide režiimi teisenemisest, mis sel momendil kultuuris aset leidis.

Mul on tunne, et seda liiki probleemi puhul, nagu praegu üles tõsteti, vahest oleks tegelikult viljakam näha teadvuse müstifikatsiooni idees just fundamentaalse märkiderežiimi teisenemisest sündinud teemat, ja mitte vastupidiselt arvata seal leiduvat tõlgendamishoole algupära.

Hr. TAUBES: Kas pole hr. Foucault' analüüs siiski ebataielik? Ta ei võtnud arvesse religioosse eksegeesi tehnikaid, millel oli otsustav roll. Ja ta ei järginud tõelist ajaloolist liigendust. Hoolimata sellest, mida praegu rääkis hr. Foucault, tundub

mulle, et 19. sajandil algab tõlgendamine Hegeelist.

Hr. FOUCAULT: Religioosest tõlgendamisest, mis tõesti on olnud äärmiselt oluline, ei rääkinud ma sellepärast, et selles minu mahamärgitud lühiajalooos asetasin ma ennast märkide ja mitte tähenduse poolele. Mis nüüd puutub 19. sajandil tehtavasse lõikesse, võib selle muidugi viia Hegeli nime alla. Kuid märkide ajalooos, kui neid võtta sõna kõige laiemas mõttes, pole indoeuroopa keelte avastamine, üldise grammatika kadumine ja karakteri mõiste asendamise organismi mõistega sugugi vähem «olulised» kui Hegeli filosoofia. Ei maksa segi ajada filosoofia ajalugu ja mõtte arheoloogiat.

Hr. VATTIMO: Kui ma teist õigesti aru sain, peaks Marxi liigitama selliste mõtlejate hulka, kes nagu Nietzschegi avastavad tõlgendamise lõpmatuse. Olen Nietzsche osas teiega täielikult nõus. Mis aga Marxisse puutub, siis kas pole tema puhul paratamatult olemas ka lõpp-punkt? Sest mida siis tähendab infrastruktuur kui mitte teatavat alust?

Hr. FOUCAULT: Marxi osas ei arendanud ma oma ideed kuigi kaugemale; kardan koguni, et ma veel ei suudagi seda tõestada. Aga võtke, näiteks, «Kaheksateistkümnes brümmjäär»: Marx ei esita oma tõlgendust kunagi kui lõplikku. Ta teab väga hästi ja ütleb ka välja, et tõlgendus võiks minna palju sügavamale tasandile, või palju üldisemale, ja et pole olemas ühtki seletust nii-öelda rohujuurte tasemel.

Hr. WAHL: Mina arvan, et Nietzsche ja Marxi, samuti Nietzsche ja Freudi vahel mõnedest analoogiatest hoolimata käib sõda. Kui õigus on Marxil, peaks Nietzsche tõlgendama tolle ajajärgu kodanluse ilminguna. Kui õigus on Freudil, peaks tundma õppima Nietzsche mitteteadvust. Seega näen ma käimas omamoodi sõda Nietzsche ja nende kahe teise vahel.

Kas pole tõsi, et meil neid tõlgendusi on saanud juba liiga palju? Oleme «haiged tõlgendamisest». Muidugi, tõlgendama peab alati. Kas pole aga olemas ka *mingi tõlgendatav asi*? Ja veel huvitab mind: *kes* õieti tõlgendab? Ja lõpuks: meid on küll ära müstifitseeritud, aga *kelle poolt*? On olemas petja, aga *kes* on see petja? Kogu aeg on olemas tõlgenduste paljusus: Marx, Freud, Nietzsche, ja ka Gobineau... On olemas marksism, on olemas

psühhoanalüüs, ja on ka, ütleme, rassilised tõlgendused...

Hr. FOUCAULT: Tõlgenduste paljususe, nendevahelise sõja probleem saab minu meelest struktuuraalselt võimalikuks just tänu lõputult edasitehtava tõlgenduse definitsioonile, mille järgi pole olemas absoluutset punkti, kust teda võidak arvustada ja ta ära otsustada. Nii et iga tõlgendaja peab teadma, kuivõrd me selsamal hetkel, kui me tõlgendame, ka ise oleme tõlgendamisele määratud. See tõlgenduste liiasus on kahtlemata joon, mis praegust õhtumaist kultuuri sügavalt iseloomustab.

Hr. WAHL: Ometi on inimesi, kes ei ole tõlgendajad.

Hr. FOUCAULT: Sel hetkel hakkavad nad kordama, kordama keelt ennast.

Hr. WAHL: Aga miks? Miks öelda nõnda? Näiteks Claudeli võib loomulikult tõlgendada mitmel viisil, võib marksistlikult, võib freudilikult, aga oluline on seejuures, et kõigest hoolimata igal juhul tegu on Claudeli töödega. Tõsi, Nietzsche puhul on lugu keerulisem. Võrreldes marksistlike ja freudilike tõlgendustega on ta kokkuvarisemise ohus...

Hr. FOUCAULT: Oh, ma ei öelnud ju, et ta kokku oleks varisenud. Päris ilmselt on Nietzsche tõlgendamistehnikates midagi radikaalselt erinevat, ja see ongi põhjuseks, miks teda ei saa, kui soovite, sisse kirjutada neisse juba moodustatud korpustesse, mida esindavad ühelt poolt kommunistid ja teiselt poolt psühhoanalüütikud. Nietzscheanidel ei ole selle suhtes, mida nad tõlgendavad...

Hr. WAHL: Kas tõesti on olemas nietzscheaanid? Alles täna hommikul pandi see kahtluse alla!

Hr. BARONI: Tahaksin teie käest küsida, kas teie meelest ei võiks Nietzsche, Freudi ja Marxi vahele mitte tõmmata järgmise paralleeli: Nietzsche, kui ta tõlgendab, püüab analüüsida ilusaid tundeid ja näidata seda, mida nad tegelikult varjavad (nii «Moraali genealoogias»). Freud paljastab psühhoanalüüsis nii-öelda latentse sisu; ka sel juhul on tõlgendus heade tunnete jaoks katastroofiline. Lõpuks ründab Marx kodanluse head südametunnistust ja näitab, mis on selle põhjus. Nii paistab kõigis neis kolmes tõlgenduses domineerivat ideet, et on märke, mida peab tõlkima ja mille tähenduse peab avastama, isegi kui see tõlkimi-

ne pole lihtne ja kui seda tuleb teha etapiviisil, võib-olla lõpmatuseni.

Mulle tundub aga, et psühholoogias on olemas veel üks teistsugune tõlgendamisviis, mis on täiesti vastandlik ja paneb meid jälle ühte 16. sajandiga, millest te rääkisite. See on nimelt Jungi oma, kes end väitis ära ütlevat määndavast mürgist Freudi tüüpi tõlgendamises. Jung vastandab sümbolit ja märki, väites märgi vajavat latentse sisu äratõlkimist, kuna aga sümbol kõneleb ise enese eest. Kuigi ma nüüd just sain hakkama väitega, nagu seisaks Nietzsche minu meelest Freudi ja Marxi kõrva, arvan ma tegelikult siiski, et ses osas võib Nietzschet ka Jungile lähedaseks pidada. Niihästi Nietzsche kui Jungi jaoks on olemas vastandus «mina» ja «enese», väikese ja suure mõistuse vahel. Nietzsche muidugi on äärmiselt terav, koguni julm tõlgendaja, aga tema juures on märgatav teatav viis jääda kuulatlema «suurt mõistust», mis lähendabki teda Jungile.

Hr. FOUCAULT: Teil on kahtlemata õigus.

Prl. RAMNOUX: Tahaksin tagasi tulla selle punkti juurde: miks te ei rääkinud religioosse eksegeesi rollist? Minu meelest ei tohiks tähelepanuta jätta ehk isegi mitte tõlkimise ajalugu: lõpuks ütleb ju iga piiblitõlkija enesele, et ta nüüd hakkab ütleva Jumala mõtet ja peab selles järelikult oletama lõpmatut teadvust. Lõpuks arenevad tõlked veel ajas edasi, ning midagi saab selle arengu käigus ilmsiks. See on väga komplitseeritud küsimus...

Ja veel, enne kui te vastate, tahaksin ma mõtiskleda Nietzsche ja Freudi võimalike suhete üle. Kui te võtate ette Freudi teoste nimeloendi, ja lisapalaks veel Jonesi raamatu oma, leiata seal lõpuks ikka vaid õige pisut asjassepuutuvat. Korraga ütlesin ma endale: probleem on ju vastupidine. Miks Freud vaikis Nietzschest?

Siin on nüüd õieti kaks põhipunkti. Esimene on, et vist kuskil 1908. aasta paiku võtsid Freudi õpilased Rank ja Adler oma väikeste koosistumiste aineks sarnasused või analoogiad Nietzsche väidete (iseäranis «Moraali genealoogiast») ja Freudi väidete vahel. Freud laskis neil seda teha, ise äärmiselt reserveerituks jäädes, ja minu meelest ütles ta ka midagi umbes sellist: Nietzsche esitab ühekorraga liiga palju ideid.

Teine punkt on, et alates 1910. aastast olid Freudil suhted Lou Saloméga; päris kindlasti tegi ta mingi visandi või didaktilise analüüsi Lou Sa-

lomést. Järelikult pidi Freudil olema *Lou Salomé* kaudu mingi meditsiiniline suhe Nietzschega. Ja ta ei saanud sellest rääkida. Ainus kindel asi on see, et kõik, mis Lou Salomé pärast seda avaldas, on oma põhiolemuselt osa tema lõputust analüüsist. Just sellest vaatevinklist peakski teda lugema. Siis on meil olemas veel Freudi raamat «Mooses ja monoteism», kust võib eest leida omamoodi dialoogi Freudi ja Nietzsche «Moraali genealoo-gia» vahel — näete nüüd, ma asetan teie ette terve hulga probleeme, vahest teate teie sellest midagi rohkemat?

Hr. FOUCAULT: Ei, range olles ei tea ma sellest midagi rohkemat. Olen küll tõesti olnud rabatud sellest Freudi vaikimisest Nietzsche osas, peale mõne üksiku fraasi, isegi ta kirjavahetuses. See on tõesti küllalt mõistatuslik. Seletada seda Lou Salomé analüüsimisega ja sellega, et ta ei saanud sellest rohkem rääkida...

Prl. RAMNOUX: Ta ei tahtnud sellest rohkem rääkida...

Hr. DEMONBYNES: Ütlesite Nietzsche puhul, et hullumeelsuse kogemus tal oli absoluutsele tunnetusele kõige lähedasem punkt. Kas ma tohin küsida, mil määral oli Nietzsche teie arvates olnud hullumeelsuse kogemus? Loomulikult, kui teil on aega, oleks väga huvitav esitada sama küsimus ka mõnede teiste suurvaimude puhul, olgu luuletajate või kirjanike, nagu Hölderlin, Nerval või Maupassant, või koguni muusikute, nagu Schumann, Henri Duparc või Maurice Ravel. Aga jäägem Nietzsche pinnale. Kas ma mõistsin õigesti? Te ju rääkisite ilusti ja hästi sellest hullumeelsuse koge-

musest. Oli see ikka tõesti see, mis te tahtsite öelda?

Hr. FOUCAULT: Jaa.

Hr. DEMONBYNES: Te ei tahtnud mitte öelda hullumeelsuse «teadmine», või «eelteadmine», või eelaimus? Kas te tõesti usute, et kellelgi võiks olla..., et sellistel suurvaimudel nagu Nietzsche võiks olla «hullumeelsuse kogemus»?

Hr. FOUCAULT: Ma ju ütlesin teile: jaa, jaa.

Hr. DEMONBYNES: Mina ei saa aru, mida see tähendab, sest et mina ei ole suurvaim!

Hr. FOUCAULT: Ma ei ütle mitte seda.

Hr. KELKEL: Mul on väga napp küsimus: ta puudutab tausta, seda, mida te nimetasite «tõlgendamistehnikateks» ja milles te paistsite nägevat, ma ei ütleks, et just aseainet, aga igatahes järglast, võimalikku õigusjärglast filosoofiale. Kas te ei arva, et kõik maailma tõlgendamistehnikad enne-kõike on «teraapia» tehnikad, «ravi» tehnikad, sõna kõige laiemas mõttes: ühiskonna ravi Marxil, indiviidi ravi Freudil ja inimkonna ravi Nietzschele?

Hr. FOUCAULT: Ma tõepoolest arvan, et tõlgendamise mõte tuli 19. sajandil päris kindlasti lähemale sellele, mida te nimetate teraapiaks. 16. sajandil leidis tõlgendamine oma mõtte pigem kusa-gilt ilmutuse, lunastuse ümbrusest. Võiksin teile lihtsalt tsiteerida ühe Garcia-nimelise ajaloolase ütlust: «Meie päevil,» ütleb ta 1860. aastal, «on tervis asendanud lunastuse.»

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

SAATEKS

Ümarlaua-ettekannet «Nietzsche, Freud, Marx» on, erinevalt üle-eelmises «Vikerkaares» ilmunud intervjuust «Tõde ja võim», Foucault' suhteliselt vähem tuntud tekst. Ka ei esinda ta veel tõelist võimufilosoofilist Foucault'd — ilmumisaasta on 1964. Selleks ajaks oli Foucault' tuntumatest raamatutest ilmunud ainult «Hullumeelsuse ajalugu» (1961), aasta eest küll ka «Kliiniku sünd».

Meie lühisarjas peab «Nietzsche, Freud, Marx» andma tagasihoidliku «proovi» n-õ meetoodilisest Foucault'st, sellest «teadmiste arheoloogia» mõtlejast, kellena teda hiljem on tuntud. Samas on

meil selle ettekande puhul tegu võib-olla ühe kõige kergemini mõistetava tekstiga, mis Foucault'lt üldse leida. Koolitatud, tugeva filosoofilise uudishimuga vaim võib isegi tunda kerget rahulolematust: idee «lõputust tõlgendamisest» mõjub tänapäeval natuke triviaalsenagi. Lähemal vaatlusel näeme siiski, et Foucault' käsitlusel ka sellise teema juures päriselt ei puudu originaalsus (kas või sügavuse-kontseptsiooni, «kõrgmäestiku» kujundi kommentaar Nietzsche puhul). Ka ei ole paralleel Nietzsche—Freud—Marx praegugi midagi endastmõistetavat.

Võib-olla küll peaks oskus sellist paralleeli tõmmata nüüd juba kuuluma filosoofilise algharduse juurde. Teisest küljest aga paigutub Foucault' varane käsitlus mingile eesti vaimuloo kujuteldavale kaardile projitseerituna just sinna kohta, kust ehk mõtte sundimatu areng pärast kolmekümnendaid aastaid pooleli jäi. Katkestatud jätkukohta. Mil juba Freudigi Eestis oli hakatud avastama, ning Marx ja Nietzsche polnud veel jõudnud uuesti, teistsugustena tulla.

Tõsi, vähemalt Freudi nimi pidi küll meie haritlasringides kõlama juba üsna aegsasti (Johannes Semperi «Kalevipoja»-analüüs ilmus 1924). Tõlgeteni ja iseseisva psühoanalüütilise terminoloogia tekkimiseni aga siiski ei jõutud, mis annab tunda veel praegugi. Ometi on üks meie mumifitseeritumaid klassikuid ja, mis salata, tegelikult nihilistlikumaid mõtlejaid 1934. aastal kirjutanud: «Need kõik, kes seletasid, et inimene seisab suguluses viletsaima ussiga (Darwin) ja et inimene pole oma mõistuses ja teadmises iseseisev, vaid oleneb oludest (Marx) või iseendasse peidetud salajastest jõududest (Freud), nimetavad end otse või lasevad end teistest nimetada revolutsioonärideks ning on sellele uhked» (A. H. Tammsaare, «Kogutud teosed», 17. köide, lk 49). See enesemõistetavus, millega siin tõmmatakse mõtteline joon Darwinist Freudini, ning nende nimedega seostatav eriline kriisitaju annavad tunnistust juba kinnistuma hakkavatest hoiakutest. See, mida Foucault nimetab «tänapäeva hermeneutikaks» (*l'herméneutique moderne*), paistab küll olevat oluliselt avastamata — Hegeli-järgse mõtte protagonistide näikse tajutatavat pigem tähenduse-poolsetena, nende tekitatud rebendit universaalse väärtuse- ja tähendusekao ilminguna, ning nende pakutavaid tõlgendusi kuidagi omaenese negatiivsuses lõplikena. Küllap oli niisugune arusaam tollal üldlevinud. (Ega ole kadunud praegugi, sest tõuseb ju igasuguses uuskonservatiivses agitatsioonis alatasa uuesti pinnale.) Tammsaare vaatekoht ase- tuks siin siis n-õ semioloogilisele, lõplikesse märkidesse uskuva tõlgenduse pinnale.

Ometi näib samas Tammsaares juba keevat ka täiesti hermeneutika-poolne tõlgendamiskalduvus. «Inimene oli loobunud oma jumalast ja usust, et toetuda oma mõistusele ja nüüd äkki: ta on otsinud tuge sellelt, kes ise otsib tuge tühjalt tuulelt» (samas, lk 48). Tammsaare mõttekäike hoolega jälgides märkame, kuidas tema destrukttiivne ana-

lüütiline vaim üksteise järel tagasi lükkab nii jumala-keskse, mõistuse-keskse kui «revolutsioonilise» lähtekohta, hakates looma omapärast mittekohta, mida ka tema tundub «talupoeglik alalhoidlikkus» pärast õieti enam täita ei suuda. Paiguti tundub Tammsaare kõneldes päris nietzschelikul kombel aina vahetavat «maske» (nii et talupoeglikkus, mida ju ka päris otseselt kuskil ei kuuluta, äkki samuti hakkab tunduma lihtsalt tema «lemmikmaskina»). Lõputu arutlemine, väsimatu argumenteerimine ei taha lõpuks ometi ikka mitte kuhugi välja jõuda. Probleeme arutatakse nii- ja teisipidi, kuid lõppotsuse tegemine näib seejuures ometi aina kaugenevat. Ütelgem siis, et Tammsaare on teatav moodsa hermeneutika kalduvus kõigist vastupidiselt toimivatest pinnavormidest hoolimata selgelt olemas. Tema pessimistlikku ajalookäsitlust jälgides võib koguni tunduda, et sealt omaaegses vormis ja alalhoidliku tooni varjus kumab läbi midagi, mida tagantjärele-targana nimetada annab Foucault-igatsuseks.

Tõlgitud tekstile lisab võlu see, et talle välja andes on lisatud lühike protokoll konverentsil järgnenud ümarlaua-arutelust. See mõttevahetus moodustab õieti kolmandiku tekstist. Kohe alguses torkab silma, kuidas juhitakse Foucault' tähelepanu Marxi kuulsale teesile Feuerbachi kohta; tekib kahtlus, kas ei ole tollase Foucault' arusaam Marxist siiski natuke liiga helge, kas ei olegi Marxi tekstile siis omane teatav jõhkrapoolne, justkui vastuvaidlemist mittelubav väljendusviis, millele justkui üldse ei sobiks pakkuda end välja vaid diskreetselt «tõlgendusena», ja ainult «ühena võimalikest»? Muidugi, kõigepealt tuleb õiendada eksitav viga tõlkes, mille kaudu me Marxi seda teesi seni oleme teadnud: saksa *interpretieren* nimelt on päris kindlasti eestikeelne *tõlgendamine*, kuna *seletamine* ikkagi peaks märkima palju vähemõeldikumat operatsiooni. Aga see ju ei tühista ega isegi vähenda üldse Marxi selgelt eitavana paistvat suhtumist tõlgendamisse. Milles asi?

Selgub, et just seda probleemi on, muide samast tõlkevea-küsimusest tõukuvalt (viga on venemõjuline), valgustanud Tartu filosoof Tõnu Luik. Leiame tema kirjutise ühest kogumikust sarjas «TRÜ toimetised» — 829. vihik, lk 74—82, — pealkirja all «K isstolkovaniju perezvoda 11-go tezissa K. Marksa o Fejzerbahhe». Jälginud mõnel leheküljel tõlkevea sissepoetumist Plehhanovi

1919. aastal ilmunud tõlkega ja selle vaikset ilmsikstulekut, esitab Tõnu Luik ootamatuid näiteid Marxi tekstidest, mis *seletama/tõlgendama* vahekorra määratlevad pigem ideoloogilise opositsioonina kui sünonüümide paarina. «On silmanähtav, et «tõlgendama» (interpretieren) pole mitte «seletama» (erklären) sünonüüm, vaid ümberpöörduvalt, tema vastandmõiste, mis olemasoleva mõistmiseks lähtub eneserohulistest, kehastunud mõistetest, ideedest, mis oma tegelikkusest eraldatuses tema üle valitsevad kui tema olemus («tähenendus»), ja seepärast iseloomustatakse selle sõnaga nüüd kuulumist ideoloogia valda (filosoofia sinna sisse arvatud) selle sõna ranges kasutuses Marxil ja Engelsil, alates «Saksa ideoloogiast» (lk 79). Ühes Marxi varases töös «Hegeli õigustfilosoofia kriitikast» iseloomustab sõna «tõlgendamine» otseselt «müstifitseerivat, illusoorset, allegoorilist, võltsi määratlust». 1845—46 kirjutatud «Saksa ideoloogias» on just seesama «interpretieren» see, mida heidetakse ette noorhegeliaanidele, kelle ringist Marx on lahku löönud; nii on Bruno Baueri kohta öeldud, et ta «teeb indiviidide tegelikud suhted sõltuvaks nende filosoofilisest tõlgendusest», «usub filosoofide jõusse ja... jagab nende illusiooni, et muutunud teadvus, uus varjund olemasolevate suhete tõlgenduses võib kogu senise maailma kummutada» (vt «Saksa ideoloogia», Tallinn, 1985, lk 76 ja 75). Tõnu Luik: «tõlgendamine (interpretieren), erinevalt Marxi ja Engelsi väljatöötatud ajaloomõistmisest, ei *seleta* teadvust ja tema muutumist inimeste tegeliku materiaalse eluga ja ei või seepärast väljuda ideoloogiliste illusioonide ringist» (lk 86). Niisiis on just *seletamine* tolelaegsel Marxil selgelt positiivse sisuga ja teeb võimalikuks «revolutsioonilise praktika».

Kuidas muudab nüüd see meie vaadet Foucault' pakutud käsitusele? Võime teha niisugused järeldused: 1. Foucault' tolelaegne käsitus ei näi kehivat Marxi, või vähemasti «varase Marxi» kohta samavõrd, kui ta ehk kehtib Freudi ja kindlasti Nietzsche kohta. Marxi püütakse siin õieti esitada nietzscheaanlikus perspektiivis, kuid ilmselt ebaõnnestunult (millega on nähtavasti osalt seletatav ka Foucault' hiljem aina süvenev ebasümpaatia Marxi suhtes). 2. On muidugi mõeldav, et «hilisem», poliitilisele ökonoomiale keskendunud Marx võis ka ennast tegelikult juba näha tõlgendajana ja mitte lihtsalt palja positiivistliku seletuse

andjana. Sel juhul oleks ta muidugi pidanud üle vaatama ja ilmselt tagasi võtma ka oma käsituse proletaarsest revolutsioonist kui millestki «ajalooliselt paratamatust» (erinevalt «seletustest» tõlgendused võistlevad ajaloolises ruumis ja nii pole neist ühegi pealejäämine ette paratamatu). 3. Marxi 11. tees Feuerbachi kohta polegi tegelikult Foucault' analüüsiga päris kokkuviidav, kuna Foucault' annab tõlgendamisele (*interpretation*) erineva sisu. Foucault' nietzscheaanlikus lähene-mises on maailm «tõlgenduste sõda»: juba antud vägivaldne tõlgendus võidakse niisama vägivaldselt ümber tõlgendada. Marxi jaoks on tõlgendamine midagi loomupäraselt alalhoidlikku, tähendab vana mõtlemise kokkusegamist ja maskeerimist uuega. 4. Nii on Foucault' võimufilosoofia õigupoolest marksismi kõige otsesem meetodiline vastand: n-õ parempoolne vastuseis marksismile ainult kaitseb vanu väärtusi, püüdes näidata, et need on «ehtsad tõlgendused» ja et marksistlik «seletus» moonutab nende sünteetilist tervikut, mis on ometi õilsam ja parem. Foucault' eetika on erinev: «iga tõlgendaja peab teadma, kuivõrd me selsamal hetkel, kui me tõlgendame, ka ise oleme tõlgendamisele määratud». Seega, kui ühe tõlgenduse kaitsmiseks ei piisa väitest, et ta on «algupärane» ja «ehtne», ei piisa ta kaitseks ka väitest, et ta on «seletus».

Vahest paistavad need peensused küll tänapäeval paljudele juba üleaurustena. Marksism olevat ju niikuinii juba «loojunud». Osalt see kindlasti ongi tõesti nõnda. Seda olulisem aga on, et marksismi tagasi lükates mitte ei langetaks, paradoksaalsel viisil, justkui uimaseks lööduna tegelikult marksismi-eelsesesse mõttesse, mis sellisena poolteise sajandi eest ju õieti just **tingiski** marksismi. Kui juba marksism tagasi lükatakse, teatagu täpselt, **miks** (millisel marksismi-sisesel põhjusel) ja **mil-le nimel** (millisel marksismi-välisel põhjusel). Eriti see esimene kipub tihti jääma mingile argiselt mütoloogilisele, King Kongide ja Batmanide tasemele (Marx kui «satanist», kui kurjategija, «püha eraomandi» rüvetaja).

Niisiis «Nietzsche, Freud, Marx», mujal võib-olla mõneti moestlainud tekst, on meie kontekstis praegu mitmeti aktuaalne. Just oma veidi rohkamate joonte tõttu lubab ta ülemõtlemist mitmete vahekordade osas, mida meil pole veel proovitud-ki uuesti paika panema hakata. Võiks öelda, et see

Foucault' kirjatükk teatavas mõttes justkui püüaks «tahvlit puhtaks pühkida»; mida sinna siis kirjutada, ta meile veel ei ütle (kuigi Foucault' enda Nietzsche-eelistus on muidugi ilmselge). Niisugune alles käimata teele osutamine jääb Foucault'le omaseks ka hiljem, — muutub koguni rõhutatumaks. Foucault justkui kirjutaks, pöördudes vaid nende poole, kes on valmis teda tõlgendama, on valmis mõtlema tema tõlgendusi ja saama nii pa-

ratamatult ka ise tõlgendusallusteks. Raamatud «kõigile ja ei kellelegi». Foucault' lugemine, temast oma järelduste tegemine oleks siis eelkõige teatav risk. Nii on Foucault ehk ka kõigist tänapäeva filosoofidest see, kes kõige truimal viisil on reetnud Nietzsche — kui meenutada üht viimase kuulsat ütlust õpetaja ja õpilase vahekorra kohta.

Hasso Krull

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Arutlus teaduste ja kunstide mõjust ühiskonna vooruslikkusele on Rousseau esimene tähelepanu äratanud kirjutis, mis ilmus siis, kui autor oli juba kaheksa aastat asjatult üritanud end Pariisis teostada, jäädes sealse vaimuilmas endiselt tundmatuks kolmanda järgu isikuks. 1749. a suvel, teel Vincennes'i vanglasse Diderot' d külastama, sattus Rousseau lehitsema ajakirja «Mercure de France», kus Dijoni akadeemia kuulutas välja konkursi teemal «Kas teaduste ja kunstide taassünd on aidanud kaasa kommete puhastamisele» (*Si le rétablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les moeurs*). Küsimus intrigeeris Rousseaud seda võrd, et oma hilisema meenutuse kohaselt katkestanud ta teekonna ning viibinud mõnda aega deliiriumi lähedases seisundis, milles talle ilmutuslikult kangastus kogu tema tulevase õpetuse tuum: inimene on loomult hea, aga ühiskond ja tsivilisatsioon on ta kõlbeliselt laostanud.

ARUTLUS

teemal:

Kas teaduste ja kunstide taassünd on aidanud kaasa kommete puhastamisele?

EESSÕNA¹

See on üks tähtsamaid ja kaunemaid küsimusi, mille vastu eales on huvi tuntud. Siinses arutluses ei vaadelda metafüüsilisi peensusi, mis on vallutanud igat liiki kirjanduse ja millest pole alati vabad ka akadeemiate programmid, vaid siin vaadeldakse üht neist tõdedest, mis on seotud inimese õnnega.

Aiman, et mulle ei taheta andestada, et sõندان langetada niisuguse otsuse. Rünnaates häbematuult kõike, mida inimesed tänapäeval imetlusväärseks peavad, võin ma oodata ainult üldist hukkamõistu; ja kuigi paar tarka meest on mind austanud oma heakskiiduga, ei tähenda see veel, et ma võiksin arvestada ka üldsuse heakskiiduga; aga ma olen oma otsuse langetanud: ma ei üritagi meeldida teravmeelitsejatele või moega kaasajooksjatele. Kõigil aegadel leidub inimesi, keda kammitse-

Julius 1750 sai Rousseau teada, et Dijoni akadeemia on auhinna määranud tema arutlusele. Pärjatud töö ilmus ajakirja «Mercure» 1751. a jaanuarinumbris ning tõi Rousseaule üleöö kuulsuse ja vallandas ägedate vastukirjutiste tulva. 18. saj. keskpaiku, mil kõik uskusid *valgustuse* võidukäiku ja progressi, põhjustas rünnak teadustele tõelise skandaali. Paljud uskusid, et Rousseau ei ole seda kirjutanud päris tõsimeeli ja et nii ekstravaгантseid väiteid tuleb pidada kirjanduslikuks mänguks. Rousseau vastas kriitikale ning püüdis oma seisukohti kaitsta ja selgitada.

Arutluse teine osa on väheste kärbetega eesti keeles ilmunud A. Aspeli koostatud tõlkekogumikus «Valik prantsuse esseid» (Tartu, 1938. Lk 178 — 194).

Kristiina Ross

vad nende sajandi, nende riigi ja nende ühiskonna arvamused. Mõni, kes tänapäeval esineb vabamõttelejana või filosoofina, oleks võib-olla Liiga² ajal osutunud fanaatikuks. Pole mõtet kirjutada niisugustele lugejatele, kui tahetakse oma sajandit üle elada.

Veel paar sõna, ja ma lõpetan. Omistamata kui- gi suurt tähendust aule, mis mulle on osaks saanud, olen ma pärast selle arutluse ärasaatmist teda nii põhjalikult muutnud ning täiendanud, et sellest on saanud teatud mõttes uus teos. Praegu usun enese kohustatud olevat taastama selle niisugusel kujul, missugusena teda autasustati. Olen lisanud ainult paar märkust ja jätnud alles kaks täiendust, mida on lihtne ära tunda, ja mida Akadeemia poleks võib-olla heaks kiitnud. Leidsin, et erapooletus, lugupidamine ja tänulikkus nõuavad niisugust minupoolset hoiatust.

*Decipimur specie recti*³.

Kas teaduste ja kunstide taassünd on aidanud kaasa kommete puhastamisele või nende rikkumisele? Seda me asumeegi uurima. Missuguse otsuse ma peaksin selles küsimuses langetama? Niisuguse, mu härrad, mis sobib ausale inimesele, kes ei tea mitte midagi, aga peab endast sellegi poolest lugu.

Tunnen, et saab olema raske muuta seda, mis mul on õelda, vastuvõetavaks kohtule, kuhu mul tuleb ilmuda. Kuidas sõandada teha etteheiteid teadustele ühe Euroopa õpetatuiima kogu ees, ülistada harimatust kuulsas Akadeemias ja ühitada õppimis põlgust austusega tõeliste õpetlaste vastu? Olen neid vasturääkivusi ette näinud, ja need pole mult julgust röövinud. Ma ei ründagi teadust, ütlesin iseendale, ma kaitsen voorust vooruslike inimeste ees. Ausus on kõlbelistele inimestele veel kallim kui eruditsioon õpetatutele. Mida mul siis karta on? Mind kuulava nõukogu haritust? Olen nõus; aga see puudutab kõne ülesehitust, mitte kõneleja tundeid. Õiglasel valitsejad pole kunagi tagasi kohkunud vaieldavates küsimustes iseend hukka mõistmast; ja täie õigusega on kõige soodsam olukord see, kui tuleb end kaitsta ausa ja haritud vastaspoole ees, kes on kohtunikuks omanese kohtuasjas.

Sellele põhjusele, mis mind julgustab, lisandub veel teinegi, mis sunnib mind lõplikku otsust langetama: kui ma olen, vastavalt oma sisemisele arusaamisele, kaitsjana tõe poolele asunud, siis, sõltumata sellest, kas ma saavutan edu või mitte, ühe auhinna saan ma kindlasti: ma leian selle oma südamepõhjast.

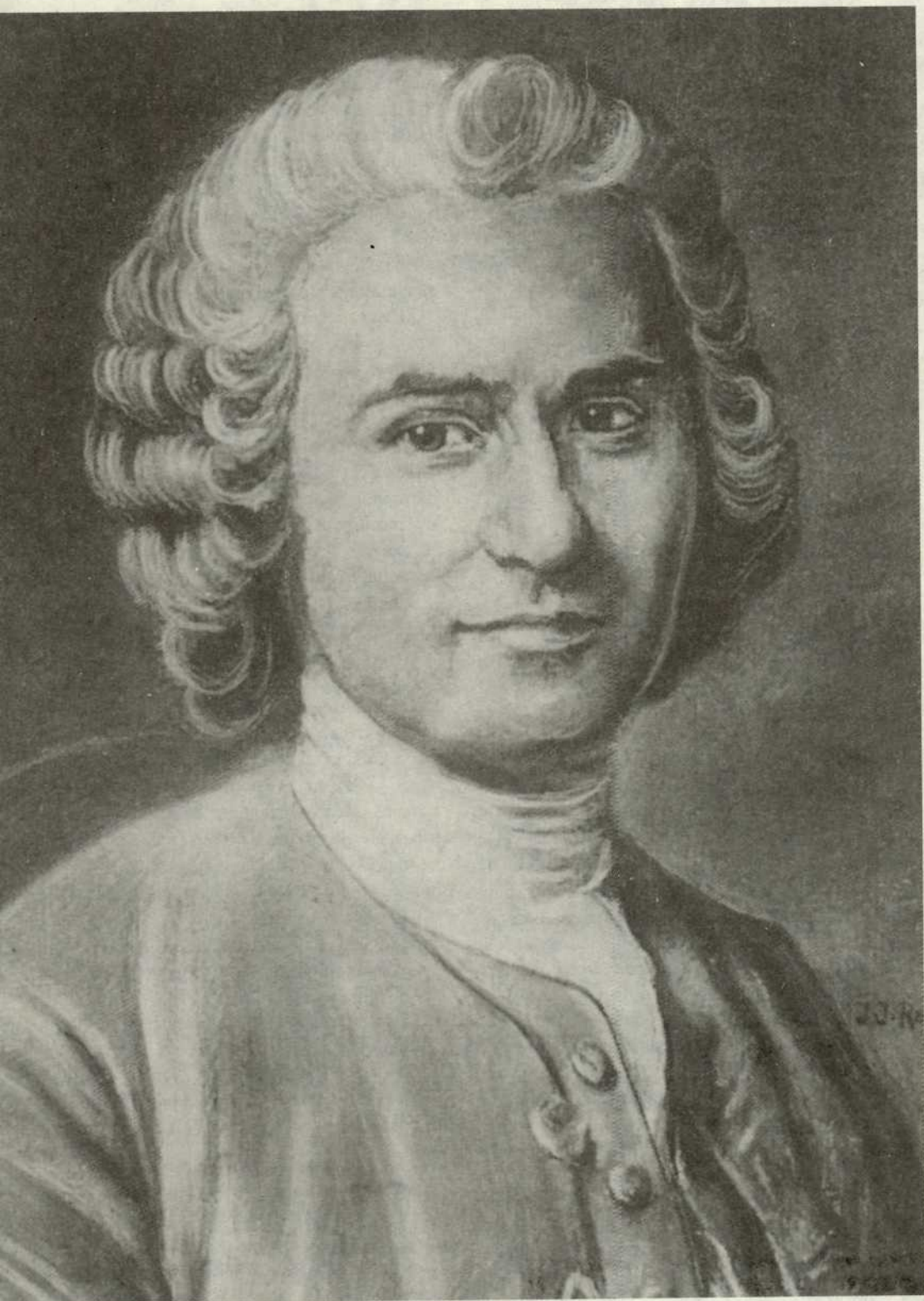
ESIMENE OSA

On ülev ja kaunis vaatepilt näha inimest väljumas teatud mõttes olematusest omaenese jõupingutuste varal; hajutamas oma mõistuse kiirtega varje, millesse loodus on ta mähkinud; tõusmas iseenda kohale; sõostmas vaimu varal taevastesse valdkondadesse; läbimas hiiglaste sammul, just nagu päike, universumi tohutut avarust; ja, mis veel kõige ülevam ning raskem, tagasi pöördumas iseendasse, et seal uurida inimest ning tundma õppida tema olemust, tema kohustusi ja tema otstarvet. Kõik need imed on paari põlvkonna jooksul taas teoks saanud.

Euroopa oli tagasi langenud algusajade barbaarsusesse. Selle maailmajao rahvad, kes on tänapäeval nii haritud, elasid paari sajandi eest olukorras, mis oli hullem kui harimatus. Mõingi harimatusest veelgi põlastusväärsem teaduslik sõnamulin oli usurpeerinud teaduse nime ja seadis tema naasmisele ette peaaegu võimatuid takistusi. Oli vaja revolutsiooni, toomaks inimesi tagasi terve mõistuse juurde; see tuligi viimaks sealt, kust teda kõige vähem oodata oli. Rumal moslem⁴, kirjanduse igipõline vaenlane, oli see, kes kirjanduse meie keskel uuesti tärkama pani. Constantinuse trooni häving⁵ tõi Itaaliasse säilmeid vanast Kreekast. Nende hinnaliste jäänuste läbi rikkastus omakorda Prantsusmaa. Õige pea järgnesid kirjandusele teadused: kirjutamiskunstile lisandus mõtlemiskunst; järgnevus, mis näib kummaline, aga on võib-olla just eriti loomulik; ja nüüd hakati tajuma muusadega suhtlemise peamist kasu, nimelt seda, et see teeb inimesed seltsivamaks, sisendades neisse vastastikust heakskiitu väärivate teoste kaudu soovi üksteisele meeldida.

Vaimul on omad vajadused nii nagu kehalgi. Viimased moodustavad ühiskonna alused, esimesed on talle kaunistuseks. Samal ajal kui valitsus ja seadused kindlustavad kaaskodanikele julgeoleku ja heaolu, laotavad teadused, kirjandus ja kunstid, mis pole nii vägivaldsed, kuid on võib-olla võimsamadki, lillevanikuid raudahelatele, millega inimesed on kokku köidatud, lämmatavad neis selle algse vabaduse tunde, milleks nad näivad olevat sündinud, panevad nad oma orjapõlve armastama ja teevad neist niioelda tsiviliseeritud rahvad. Vajadus tekitab troonid; teadused ja kunstid on need kindlustanud. Maailma vägevad, armastage andeid ja kaitske nende edendajaid.* Tsiiviliseeritud rahvad, edendage neid: õnnelikud orjad, te võlgnete neile selle peene ja rafineeritud maitse, millega te kiitlete; selle iseloomupehmuse

*Valitsejatel on alati rõõm näha, et nende alamate seas levib huvi meeldivate kunstide ja üleliigsete asjade vastu, kui sellega ei kaasne raha eksporti; sest lisaks sellele, et niimoodi toidavad nad alamaid orjusele nii sobiva hingelise tühisusega, teavad nad väga hästi, et kõik vajadused, millele inimesed järele annavad, on samas ka ahelad, millega nad end köidavad. Kui Aleksander tahtis hoida ihtuofaage⁶ oma sõltuvuses, sundis ta nad kalastamisest loobuma ja toituma kõigile rahvastele ühisel viisil, ja Ameerika metslasi, kes käivad ringi ihualasti ja elavad ainult oma jagisaagist, pole kellelgi kunagi õnnestunud alistada: tõepoolest, millega iketada inimesi, kes ei vaja mitte midagi?

ja lihvitud kombekuse, mis teeb teievahelise suhtlemise nii õdusaks ja hõlpsaks; ühesõnaga, kõikide vooruste välised tunnused, ilma et teil ühtegi neist voorustest oleks.

Just niisuguse viisakuse poolest, mis on seda armastusväärsem, mida vähem ta näib end välja pakkuvat, paistsidki omal ajal silma Ateena ja Rooma oma hiilguse ja toreduse paljukiidetud päevil; ja kahtlemata just selle poolest ületabki meie sajand ja meie rahvus kõik teised ajad ja rahvad. Filosoofiline toon ilma väikluseta, loomulik ja ometi lahke käitumisviis, mis on ühtviisi kauged nii teutooni rohmakusest kui alpidetagusest eputamisest — niisugused ongi hoolsa õppimisega omandatud ning seltskondlikus suhtlemises lihvitud maitse viljad.

Küll oleks meie seas meeldiv elada, kui väline hoiak peegeldaks alati südame suundumusi, kui korralikkus tähendakski voorust, kui meie põhimõtted oleksid meie käitumisjuhisteks, kui tõeline filosoofia oleks lahutamatu filosoofi tiitlist! Aga nii palju häid omadusi satub harva kokku, ja voorus ei kõnni kunagi ringi nii suures hiilguses. Rõivaste uhkus võib anda tunnistust püstitirikkast inimesest ja nende elegantsus maitsekast inimesest: tervet ja tublit inimest tuntakse teistest märkidest; kehalist jõudu ja sitkust võib leida põllumehe lihtsa rõiva alt, mitte õukondlase kullatud rüü alt. Uhked rõivad on võõrad ka tugevuse ja vaimujõu voorusele. Vooruslik inimene on jõumees, kes armastab võidelda paljalt; ta põlgab kõiki neid labaseid kaunistusi, mis ei lase tal vabalt oma jõudu kasutada ja millest enamik on välja mõeldud üksnes selleks, et varjata mõnd kehaviga. Enne seda kui kunst vormis meie käitumise ja õpetas meie kired kõnelema lihvitud keelt, olid meie kombes lihtsad, kuid loomulikud; ja ülalpidamise erinevus andis juba esmapilgul märku iseloomude erinevusest. Inimloomus iseenesest ei olnud parem, aga inimestele andis turvatunde see, et nad üksteist nii kergesti läbi nägid; ja see eelis, mille väärtust meie enam ei taju, säästis neid paljudest pahedest.

Tänapäeval, kui rafineeritumad maneerid ja peenem maitse on surunud meeldimiskunsti kitsastesse reeglitesse, valitseb meie kommetes labane ja petlik ühetaolisus ning näib, nagu oleksid kõik vaimud visatud ühte ja samasse valuvormi: kogu aeg viisakus nõuab ja sündsus käsib; kogu

aeg järgitakse tavasid, mitte kunagi omaenese vaimulaadi. Ei juleta enam näida sellena, kes ollakse, ja selles pidevas sunduses käituvad inimesed, kes moodsustavale tolle ühiskonnaks kutsutava karja, ühesugustesse olukordadesse sattudes kõik täpselt ühtemoodi, kui võimsamad ajendid neid kõrvale ei kalluta. Seepärast ei tea sa kunagi, kellega sul on tegemist: selleks et oma sõpra tundma õppida, tuleb oodata suuri sündmusi, see tähendab, tuleb oodata, kuni on hilja, sest just seoses nende sündmustega oluiski oluline teda tunda.

Missugune pahede eskort saadab seda ebakindlust! Enam pole ei siirast sõprust, tõelist lugupidamist ega õiget usaldust. Kahtlused, umbusk, hirmud, ükskõiksus, usaldamatus, vihkamine ja reetmine peidavad end vahetpidamata selle ühetaolise ja salakavala viisakuseloori all, selle nii kõrgelt kiidetud peenekombeliseuse taga, mille me võlgne oma sajandi valgustatusele. Enam ei profaneerita maailma isanda nime jumalateotustega, vaid rüvetatakse seda pühadusepilaga nii, et see meie pedantseid kõrvu ei solvaks. Ei kiidelda omaenese väärikusega, vaid alandatakse teiste oma. Ei söimata toorelt oma vaenlast, vaid laimatakse teda osavalt.

Rahvuslik vihkamine hääbub, aga koos sellega ka isamaa-armastus. Põlatud hariatus asendatakse ohtliku pürronismiga. Osa liialdusi keelatakse, osa pahesid kuulutatakse häbiväärseks, aga teised kaunistatakse mõne vooruse nimega; tuleb need kas omandada või neid teeselda. Ülistagu, kes tahab, meie aja tarkpeade kainust; mina ei näe selles muud kui ohjeldamatuse rafineeritumat vormi, mis väärib mu kiitust sama vähe kui nende kavaldav lihtsusk.*

Niisugune ongi puhtus, mille meie kombes on saavutanud; sel viisil me olemegi saanud vooruslikeks inimesteks. Ja tuleb tunnustavalt esile tõsta kirjanduse, Teaduste ja Kunstide suurt panust selles hingekosutavas saavutuses. Lisan siia veel ainult ühe mõtiskluse: nimelt, kui mõne kauge paiga elanik üritaks saada ettekujutust euroopalikest kommetest selle põhjal, missuguses olukor-

*Montaigne on öelnud: «Mulle meeldib vaielda ja arutleda, aga ainult väheste inimestega ja iseenda jaoks, sest ülikutele vaatamängu pakkuda ja oma vaimu ning lobaga võidu ühkeldada on minu arust asula inimesele äärmiselt ebakohane amet» (III rmt., VIII ptk).

Just seda ametit peavadki kõik meie suurvaimud, peale ühe.

ras on meil teadused, meie kunstide täiuslikkuse põhjal, meie näitemängude siivsuse põhjal, meie käitumise viisakuse põhjal, meie kõnede sõbralikkuse põhjal, meie pidevate heasoovlikkusavalduste põhjal ja selle põhjal, kuidas püüavad üksteist üle karjuda igast vanusest ja igast seisusest inimesed, tehes näo, nagu oleksid nad esimestest koidukiirtest kuni päikeseloojanguni usinasti ametis vastastikku teenete osutamisega — siis oleks mulje, mis sellele võõramaalasele meie kommetest jääb, ma usun, täpselt vastupidine sellele, missugused nad tegelikult on.

Kus mineid tagajärgi pole, sealt ei tasu põhjust otsida; aga siin on tagajärg olemas: reaalne kõlvatus; ja meie hinged on laostunud sedamööda, kuidas meie teadused ja kunstid on liikunud täiuslikkuse poole. Võib-olla on see häda meie ajastule ainuomane? Ei, mu härrad; meie asjatust uudishimust tingitud pahed on niisama vanad kui maailm. Sama vääramatult nagu ookeanivete ööpäevane tõus ja mõõn on allutatud meid öösiti valgustava taevakeha kulgemisele, on kommete ja kombekuse saatust allutatud teaduste ja kunstide arengule.

Oleme näinud voojust põgenemas sedamööda, kuidas nende valgus meie silmapiiriüle tõuseb, ja sama nähtust on täheldatud kõikidel aegadel ja kõikides paikades.

Vaadake Egiptust, seda esimest maailma kooli, seda nii viljakat kliimat pronkstaeva all, seda kuulsat maad, kust Sesostriis kord lahkus maailma vallutama.

Temast sai filosoofia ja kaunite kunstide ema, ja õige pea pärast seda vallutas tolle maa Kambysses, seejärel kreeklased, roomlased, araablased ja lõpuks türklased.

Vaadake Kreekat, mida asustasid kord kangelased, kes võitsid kaks korda Aasia: üks kord Trooja all, teine kord omaenese kodus. Sündiv kirjandus ei olnud veel toonud kõlvatust tema elanike südameisse; aga kunstide arengule järgnesid kiiresti kommete langus ja Makedoonia ike; ning alati õpetatud, alati nautlevalle ja alati orisele Kreeka-le sai siitpeale osaks üksnes jätkuv isandate vahetus. Isegi kogu Demostheneše kõneosavus ei suutnud enam kunagi ellu äratada keha, mille lüksus ja kunstid olid välja kurnanud.

Karjase rajatud ja põlluharijate tööga kuulsaks saanud Rooma hakkas Enniuste ja Terentiuste ajal manduma. Aga pärast Ovidiuseid, Catulluseid,

Martialiseid ja nende rõvedate autorite murdu, kelle paljad nimeidki häbelikkusele hirmu nahka ajavad, sai kunagi vooruse templiks olnud Rooma kiriteopaik, rahvaste häbiplakk ja barbarite mängukann. See maailma pealinn langeb viimaks samasugusesse orjusesse, nagu ta nii paljudele rahvastele on peale sundinud, ja tema langus leiab aset tolle päeva eelõhtul, mil ühele tema kodanikest antakse hea maitse kohtuniku tiitel.⁸

Mida ma peaksin ütleva Oriendi impeeriumi metropoli kohta, mis oma asendi tõttu pidi ilmselt saama kogu maailma pealinnaks, linna kohta, kus olid leidnud varjupaiga teadused ja kunstid, mis olid — võib-olla pigem tarkusest kui barbaarsusest — mujalt Euroopast välja saadetud? Kõik liiderlikkuse ja kombelanguse häbiväärseimad ilmingud — kõige mustemad reetmised, mõrvad ja mürgitamisid, kõik kõige võikamad kuriteod — vaat, millest koosneb Konstantinoopoli ajalugu; see ongi too puhas allikas, kust meile on kiirgunud vaimuvalgus, millega meie saajand uhkeldab.

Aga milleks otsida möödunud aegadest kinnitust tõe, mille kohta meie endigi silma all leidub ikka veel tunnistusi? Aasias laiub tohutu maa, kus kirjandus on au sees ning viib kõige kõrgematele riiklike ametikohtadele. Kui teadused puhastaksid kombeid, kui nad õpetaksid inimesi valama verd omal isamaa eest, kui nad sisendaksid julgust, siis peaksid Hiina rahvad olema targad, vabad ja võitmatud. Aga kui pole olemas pahet, mis nende üle ei valitseks, pole olemas kuritegu, mis poleks neile omane; kui ei ministrite haritus, seaduste näiline arukus ega selle tohutu impeeriumi elanike arvukus pole suutnud teda säästa harimatute ja rohmakate tatarlaste ikkest, mis kasu on talle siis toonud kõik tema teadlased? Mis vilja on ta lõiganud auavaldustest, millega neid on üle külvanud? Kas seda, et teda asustavad orjad ja kaabakad?

Seame sellele pildile vastu pildi, mida pakuvad nende üksikute rahvaste kombes, kes on kaitstud asjatute teadmiste nakkuse eest ning on oma vooruslikkuse tõttu ise õnne leidnud ja saanud eeskujuks teistele rahvastele. Niisugused olid vanad pärslased: haruldane rahvas, kelle seas voorusi õpetati nii nagu meil teadusi; rahvas, kes nii hõlpsalt alistis Aasia ja kellele ainsana on saanud osaks see au, et tema institutsioonide ajalugu on saanud kuulsaks filosoofilise romaanina.⁹ Niisu-

gused olid sküüdid, kelle kohta meieni on säilinud nii võimsaid ülistusi. Niisugused olid germaanlased, kelle lihtsuse, süütuse ja vooruste kujutamisele leidis lohutus sulg, mis oli tüdinenud kirjeldamast haritud, rikka ja himura rahva kuritegusid ning nurjatusi.¹⁰ Niisugune oli olnud isegi Rooma oma vaesuse ja harimatuse aegadel. Niisugusena on ennast lõppude lõpuks näidanud kuni meie päevini see lihtne rahvas¹¹, keda on nii palju kiidetud tema vaprase eest, mida kuri saatuse pole suutnud murda, ja tema truuduse eest, mida halb eeskujuga pole suutnud laostada.*

Mitte rumalusest ei eelistanud nad vaimutreeningule muid tegevusi. Nad teadsid väga hästi, et teistel maadel saadavad jõudeinimesed oma elu mõõda, vaieldes ülimalt hüve ning pahe ja vooruse üle, ja et upsakad targutajad, ülistades kõige kaunisõnalisemalt iseennast, panevad kõik teised rahvad ühte patta, nimetades neid üleolevalt barbariteks; aga nad uurisid nende kombeid ja õppisid põlgama nende õpetust.**

Kas ma unustan, et Kreeka enese rüpes nähti tõusmas linna, mis oli ühtviisi kuulus nii oma õnneliku harimatuse kui oma seaduste arukuse poolest, vabariiki, kus näisid elavat pigem pooljumalad kui inimesed — niivõrd ületas ta vooruslikkuses kogu ülejäänud inimkonda? Oo Sparta, tühise õpetuse igavene häbistaja! Samal ajal kui Ateenas levisid kauniste kunstidega kaasnevad pahed, samal ajal kui türann seal nii suure hoolega kuulsaima poeedi töid kokku kogus,¹² ajasid sina oma müüride vahelt välja kunstid ja kunstnikud, teadused ja teadlased!

Edaspidine asjade käik tõi selle erinevuse veel-

*Ma ei sõanda rääkida nendest õnnelikust rahvastest, kes ei tunne isegi nimepidi pahesid, mille ohjeldamisega meie nii palju väeva näeme, nendest Ameerika metslastest, kelle lihtsat ja loomulikku elukorraldust Montaigne ilma kõhklemata eelistab mitte ainult Platoni seadustele, vaid koguni kõige täiuslikumale rahvaste valitsemise vormile, mida filosoofia võiks iganes välja mõelda. Ta toob selle kohta hulgaliselt näiteid, mis rahvad igauht, kes mõistab neid hinnata: «Kuidas nii,» ütleb ta, «nad ei kannu isegi põlvpükse» (I rmt, XXX ptk).

**Õeldagu mulle ausalt, mis arvamusel pidid isegi ateenlased olema kõnekunstist, kui nad selle nii hoolikalt kõrvaldasid tollest äraostmatust kohtust, mille otuseid isegi jumalad ei vaidlustanud. Mida arvasid roomlased arstiteadusest, kui nad selle oma vabariigist välja saatsid? Ja kui hispaanlased inimlikkuse riismete ajal keelasid oma juristidele pääsu Ameerikasse, mis arvamusele pidid nad siis jõudma õigusteadusest? Kas nad uskusid, et suudavad selle ainsa teoga heaks teha kogu selle halva, mis nad olid õnnetele indiaanlastele teinud?

gi selgemalt esile. Ateenast sai viisakuse ja maitsekuse elupaik, oraatorite ja filosoofide riik: ehitiste elegantsus vastas seal keele elegantsile: seal võis kõikjal näha vilunud meistrite käe läbi hingestatud marmorit ja lõuendit: just Ateenast on tulnud need hämmastavad teosed, mis saavad eeskujuks kõigil mandunud ajastutel. Lakedaimon ei paku nii säravat pilti. «Seal,» ütlesid teised rahvad, «sünnivad inimesed vooruslikena ja koguni selle maa õhk näib sisendavat vooruslikkust.» Selle elanikest on meieni säilinud vaid mälestus nende kangelastegudest. Kas niisugused monumentid on meie silmis siis vähem väärtuslikud kui kummalised marmorkujud, mis Ateenale meile on jätnud?

Tõsi küll, mõned targad on üldisele voolule vastu pannud ja end muusade elupaigaks pahede vastu kindlustanud. Aga kuulatagu, missuguse otsuse langetas oma aja teadlaste ja kunstnike kohta kõige silmapaistvam ja kõige õnnetum nende seast.

«Olen uurinud poeete,» ütles ta, «ja näen neis inimesi, kelle anne eksitab neid endid ja teisi, näen neis inimesi, kes esinevad tarkadena, keda peetaksegi targaks, kes seda aga sugugi pole.»

«Poeetide juurest,» jätkab Sokrates, «jõudsin ma kunstnike juurde. Teadsin kunstidest vähem kui keegi teine; ja olin rohkem kui keegi teine veendunud, et kunstnikud valdavad mingeid kauneid saladusi. Ometi panin ma tähele, et nende olukord pole poeetide omast sugugi parem ja et nii ühed kui teised on ühesuguse eelarvamuse kammitsais. Kuivõrd kõige osavamad nende seast paistavad oma erialal silma, peavad nad ennast kõige targemateks inimesteks. Niisugune kõrge enesehinnang rõõvis minu silmis nende oskuselt igasuguse sära; nõnda et, asetades end oraakli ossa ja küsides iseendalt, kes ma rohkem tahaksin olla: kas see, kes ma olen, või see, kes nemad on, teada seda, mida nemad on õppinud, või teada, et ma midagi ei tea, vastasin ma iseendale ja jumalale: ma tahan jääda selleks, kes ma olen.»

Ei sofistid, poeedid, oraatorid, kunstnikud ega mina — meie keegi ei tea, mis on tõde, hüve ja ilu. Aga meie vahel on see erinevus, et kuigi need inimesed ei tea midagi, usuvad nad kõik midagi teadvat; seevastu mina, mitte midagi teades, vähemalt ei kahtle oma teadmatuses. Nii et kogu see ülim tarkus, mille oraakel mulle on omistanud, ei

tähenda muud kui seda, et ma olen täiesti veendunud, et ma ei taipu seda, mida ma ei tea.»¹³

Nõnda siis ülistab teadmatust Sokrates, jumalate otsuse järgi kõige targem inimene ja kogu Kreeka arvates kõige õpetatav ateenlane! Kas saab uskuda, et kui ta meie keskel ellu ärkaks, paneksid meie teadlased ja meie kunstnikud ta oma arvamust muutma? Ei, mu härrad: see õiglase inimese põlgaks endiselt meie tarbetuid teadusi; ta ei aitaks suurendada raamatute hulka, millega meid igast küljest üle ujutatakse, ega jätaks, nii nagu ta tegigi, oma õpilastele ja meie järeltulijaile muid juhtnööre peale eeskuju ja mälestuse oma vooreslikkusest. Nõnda on tarvis inimesi õpetada.

Sokrates oli alustanud Ateenas, vana Cato jätkas Roomas mässu salakavalate ja teravmeelsete kreeklaste vastu, kes võrgutasid vooresust ja rammestasid oma kaaskodanike vaprust. Aga teadused, kunstid ja dialektika võidutsesid endiselt: Rooma täitis filosoofide ja oratoritega; sõjaväeline kord jäeti unarusse, hakati põlgama põllundust, vaimustuti väärdõpetustest ja unustati isamaa. Pühade sõnade asemele, nagu *vabadus, omakasu-püüdmatus, seadustele kuuletumine*, tulid Epikurose, Zenoni, Arkesilaose nimed. «Sellest ajast peale kui meie hulka ilmusid õpetlased,» on öelnud nende endi filosoofid, «on vooreslikud inimesed kadunud»¹⁴. Varem olid roomlased rahuldunud vooresuse praktiseerimisega; aga niipea, kui nad seda õppima hakkasid, oli kõik läbi.

Oo Fabricius!¹⁵ mida arvanuks teie suur hing, kui te oma õnnetuseks ellu äratatuna oleksite näinud, kui toretsevaks on muutunud seesama Rooma, kelle teie oma käega päästsite ja kellele teie auväärne nimi tõi rohkem kuulsust kui kõik tema vallutused?

«Jumalad!» oleksite te öelnud, «mis on saanud neist õlgkatustest ja nendest tagasihoidlikest kodukolletest, kus elasid kord mõõdukus ja vooresus? Missugune hukatuslik hiilgus on asendanud Rooma lihtsuse? Mis võõras keel see on? Mis hellitatud kombed need on? Mida tähendavad need kujud, need maalid, need hooned? Hullumeelsed, mida te olete teinud? Teie, rahvaste isandad, olete andnud end nende kerglaste inimeste orjusesse, kelle te võitsite! Teid valitsevad ilukõnolejad! Te niisutasite oma verega Kreekat ja Aasiat selleks, et teha rikkaks arhitektide, maalikunstnike, kujudreid ja rändnäitlejaid! Kartaago rusud on langenud

flöödimängija saagiks! Roomlased, lõhkuge kohe maha need amfiteatrid; purustage need marmorkujud, põletage need maalid, ajage minema orjad, kes teid on alistanud ja kelle hukatuslikud kunstid teid laostavad. Saagu teiste käed kuulsaks tarbetute annete abil; ainus Rooma-vääriline anne on oskus vallutada maailma ja panna seal vooresust valitsema. Kui Kyneas pidas meie senatit kuningate koosolekuks,¹⁶ ei pimestanud teda tarbetu hiilgus ega rafineeritud elegants; ta ei kuulnud seal kerglast ilukõnet, mida õpivad ja millest joobuvad tühised inimesed. Mida siis Kyneas nägi nii suurejoonelist? Oo kodanikud! Ta nägi vaatemängu, mida ei teie rikkused ega kõik teie kunstidki eales pakkuda ei suuda; kõige kaunimat vaatemängu, mis kunagi taeva all aset on leidnud: ta nägi koos istumas kahtesada vooreslikku meest, kes olid väärt käsutama Roomat ja valitsema maailma.»

Aga hüppame üle ruumilise ja ajalise vahemaa ning vaatame, mis on toimunud meie maal ja meie silma all; või pigem, jätame kõrvale need jälelad pildid, mis haavavad meie peenetundelisust, ja säästame end vaevast korrata samu asju teiste nimedega. Ma ei kutsunud asjata välja Fabriciuse maane; sest mida niisugust lasen ma õelda sel suurel mehel, mida ma ei võiks panna Louis XII või Henri IV suhu? Meie hulgas, tõsi küll, ei oleks Sokrates joonud surmaputke mürki, aga ta oleks joonud — ja palju kibedamast karikast — solvavat irvitust ning põlgust, mis on sada korda hullem kui surm.

Nõnda on luksus, kõlvatus ja orjus olnud alati karistuseks upsakate pingutuste eest, mida me oleme teinud, et väljuda õnnelikust teadmatusest, kuhu igavene tarkus meid oli asetanud. Näib, nagu andnuks tihe loor, millega ta oli katnud kõik oma toimingud, meile küllalt selgelt märku, et ta polnud meid sugugi määranud asjatutele otsingutele.

Aga kas oleme osanud mõnda tema õppetundidest ära kasutada või pääsenud mõne eiramisest karistamatult? Rahvad, mõistke kord ometi, et loodus on tahtnud teid kaitsta teaduse eest, nagu ema haarab ohtliku relva oma lapse käest; et kõik saladused, mida ta teie eest peidab, on samas ka pahed, mille eest ta teid hoiab, ja et vaev, mida te eneseharimisel näete, on üks tema suurimaid kingitusi. Inimesed on kõlvatud; nad oleksid veel halvemad, kui neile oleks saanud osaks õnnetus sündida õpetatuna.

Kui alandavad need mõtted on inimkonnale! Kuidas see solvab meie uhkust! Mis see siis tähendab! ausus on teadmatus tütar? teadus ja voores ei sobigi kokku? Missugused järeldused tuleb nendest eeldustest teha? Aga nende näilike vastuolude lepitamiseks on tarvis lihtsalt lähemalt uurida, kui tühised ja albid on uhkeldavad nimetused, mis meid pimestavad ja mida me nii alusetult inimlikele teadmistele anname. Vaatleme ometi teadusi ja kunste iseeneses; vaatame, mis peab olema nende arengu tulemuseks ja ärme kõhkleme enam tunnistamast õigeks kõiki neid seisukohti, mille puhul meie järeldused satuvad kooskõlla ajalooliste järeldustega.

*Prantsuse keelest tõlkinud
Kristiina Ross*

Selgitusi

(mis tuginevad peamiselt venekeelse väljaande kommentaaridele: Žan-Žak Russo, Izbrannõje sotšinenija. Tom I, Moskva, 1961, lk 765 — 782.

¹ «Eessõna» lisas Rousseau «Arutluse. . . » trükiväljaandele.

² Liiga (pr. *la Ligue*) — katoliiklaste konföderatsioon Prantsusmaal 16. saj. lõpul.

³ Me laseme end petta sellest, mis on näiliselt õige (Horatius, *Ars poetica*, 25. värss).

⁴ Türgi sultan Muhammed II (1451—1481), kes vallutas Konstantinoopoli ja tegi sellest Otomani impeeriumi pealinna.

⁵ 1453. a vallutasid türklased Konstantinoopoli, mille oli rajanud Rooma imperaator Constantinus.

⁶ Ihtüofaagide ehk kalast toituvate Punase mere äärsete rahvaste ja Aleksander Suure suhetest räägib Plinius Vanem oma teoses «Naturalis historia».

⁷ Selleks erandiks on Diderot, kellega Rousseau tol ajal hästi läbi sai.

⁸ Tacituse väitel nimetasid kaasaegsed Petro niust, kes oli keiser Nero soosik, õukonna nõuandjaks maitseküsimustes (*Id arbiter elegantiarum*).

⁹ Viide Xenophoni teosele «Kyrus paideia», milles kirjeldatakse idealiseerivalt Pärsia kuninga Kyros II elu.

¹⁰ Viide Tacituse teosele «Germania».

¹¹ Silmas peetakse šveitslasi.

¹² Pärimuse kohaselt lasi Kreeka türann Pisistrates (u 600—527 e.m.a.) kokku koguda ning kirja panna Homerose eeposed, mis olla selle ajani säilinud vaid suulises pärimuses.

¹³ Vrd Platon, «Pidusöök. Sokratese apoloogia», Tallinn, 1985, lk 137-142.

¹⁴ Postquam docti prodierunt, boni desunt. Seneca, 95 kiri. Sama kohta on tsiteerinud ka Montaigne.

¹⁵ Plutarchos räägib «Pyrrhose eluloos» vaprast ja üllast roomlasest Fabriciusest.

¹⁶ Sellest jutustab Plutarchos «Pyrrhose eluloos».

(Järgneb)

GEORG DENZLER

«SAATANA SIRP, MAGUS MÜRK. . . »

Naine kirikuajaloos

Kristluse ja kristliku seksuaalmoraali kahe tuhande aastases ajaloo on naist peetud kord kuratlikuks, kord jumalikuks. Kas Eevast sai patt alguse, on's naine kõigi hädade põhjus?

«Eri aegadel ja eri kultuurides, kõige erinevamate ühiskondlikes tingimustes on naist paljudel põhjustel rõhutatud ja diskrimineeritud. Aga tõde mehe ja naise võrdsest isiklikust väärikusest pole kirikus kunagi täiesti varju jäänud.» Nii seisab saksa piiskoppide konverentsi «Naise seisundist kirikus ja ühiskonnas» deklaratsioonis 21. septembrist 1981. Kes vaid pisutki teoloogia ajalugu tunneb, üllatub igatahes sellise süütuna näiva otsustuse üle.

Veel pahandavam on, kui paavst Johannes Paulus II Apostlikes Kirjades «Mulieris dignitatem» 15. augustist 1988 väidab, et naise väärikus ja kutsumus on «inimliku ja kristliku sisekaemuse alaline teema». Ajalugu näitab meile otse vastupidist. Kui saksa piiskoppide sõnad vähemalt meenutavdki naise ebainimlikku kohtlemist, siis paavst ei näi midagi teadvat kirikliku hierarhia ja teoloogia keeldudest paljude aastasade jooksul. Siis pole ka imestada, et Vatikani ringkonnad lükkasid tagasi 1988. a USA karjasekirja esimese projekti naise osast kirikus ja ühiskonnas. Seal on nimelt lugeda:

«Seksistlik hoiak on kiriku õpetusele ja praktikale aastasadu oma värvingu andnud. On sügav patt pidada naist kõige kurja allikaks maailmas, vaimselt teisejärguliseks, psühholoogiliselt ebastabiilseks ja meelelisusele kalduvaks.»

Seda kinnitavad ka ajaloo andmed. Sellele vaatamata on kaks aastat hiljem vastuvõetud teises projektis ilmsed Vatikani mõju jäljed. Seksismipatu teravast kriitikast on õige vähe järele jäänud, seevastu võtab rohkesti ruumi kiriku ametlik õpetus rasestumisest hoidumise kohta. Kõnealuse karjasekirja avaldamine lükati määramata ajaks edasi.

Jeesus ja naised

Tänapäeval on aabitsatõde, et kristluse ja kiriku peaaegu kahe tuhande aastase ajaloo jooksul on

naist äärmiselt negatiivselt hinnatud ja käsitletud. Juhuslikud erandid ei tõesta vastupidist, pigem kinnitavad üldist reeglit naissoo alistamisest ja rõhumisest.

Esimene imetusväärne erand oli Jeesus ja tema järgi peaksid joonduma nii kõigi aegade kristlikud mõtlejad kui ka kristlik toimimisviis. Jeesusele oli võõras igasugune seksism, st inimisiksuse alandamine või ülendamine soolisel alusel. Nagu Anton Vögtle on kindlaks teinud, polnud Jeesuse suhtumises naistesse eelarvamusi ega tabusid. Tema ülalatavalt uut moodi suhtlemine naistega avalikkuse ees pidi tolleaegsetele kirjatarkadele ja Jumala tahte tõlgendajatele tunduma otse skandaalsena. Jeesuse käitumist tuleb hinnata seda kõrgemalt, et tollal järgis patriarhaat ranget reglementi, avalikkuses rohkemgi kui koduses ringis. Lunastus, mida Jeesus tahtis tuua, pidi osaks sama kõigile iisraellastele, kelle hulka loeti muidugi ka naised. Naised kuulusid täiesti iseenesestmõistetavalt Jeesuse saatjaskonda, meeste kõrval tegid nad misjonitööd ja vähemalt kitsamas ringis oli neil ka koguduse juhtimise funktsioon. Ja mis kõige tähtsam: naised olid Jeesuse ülestõusmise esimesed tunnistajad ja Issand Jeesus palus neil sündmusest teatada ka teadmatutes viibivatele apostlitele. Juba üksnes see peaks olema piisav põhjus ja õigustus, et naised ühestki kirikuteenistusest kõrvalle ei tõrjutaks.

Tegelikult pole keegi sugude võrdõiguslikkust sellise teoloogilise printsiipaalsusega formuleerinud kui Paulus oma kirjas galaatlastele — Paulus ise Jeesuse 12 jüngrit hulka ei kuulunud.

«Sest nii paljud kui teid on Kristusesse ristitud, olete Kristusega riidetud. Ei ole siin juuti ega kreeklast, ei ole siin orja ega vaba, ei ole siin meest ega naist, sest te kõik olete üks Kristuses Jeesuses» (Ga. 3, 27—28).

On märkimisväärne, et Paulus räägib ainult selles kohas soolisest eristamisest, mis olevat Kristuse läbi lõpetatud. Seejuures ütleb ta küll ka, et loomisjärgne kord pole kaotatud, vaid Kristuse poolt uuesti ühendatud uue loomisega, täielikult teostub see alles saabuvas maailmas. Järelikult püsib lõhe siinse ja sealse, tänase ja homse vahel. Aga sild kahe vahele on ehitatud ja sellele saab astuda juba siinses elus.

Naine: mehe peegeldus

Sotsioloogilised tingimused võivad igal ajal kujutada endast raskust ja mõnikord isegi ületamatut takistust õigete arusaamade elluviimisel. Nii oli see ka Pauluse aegadel, mida tõendab näiteks naise loorikandmise komme jumalateenistusel (1 Ko. 11,2—16). Kuigi Paulus eksis juudi tavade vastu, lubades naisi jumalateenistusel aktiivselt osaleda — palvetada ja prohvetlikke kõnesid pidada —, ei kõigutanud ta põhjalikult naise loomisjärgselt määratud alistumist. Tema jaoks on mees naise pea; naine on (vaid) mehe peegeldus, mees ise aga Jumala peegeldus; naine põlvneb mehest ja on ka mehe jaoks loodud. Siinkohal tuleb muidugi arvestada rahvakuulutaja Pauluse juudi pärandit. Ja juba õige pea muutus see ajavaimuline arusaam kristlikes juudi kogudustes maksvaks.

Sellele vaatamata toetasid naised Paulust tema misjonireisidel. Naiste misjonikuulutuse vastu ei räägi ka sageli tsiteeritud sõnad: «Olgu naised koguduses vaik» (1 Ko. 14, 34), sest uueru eksegeesi kohaselt on see vahekirjutus tehtud pärast Paulust. Seesama kehtib muide ka Pauluse teise lause kohta: «Mehele on hea naist mitte puutada» (1 Ko. 7, 1). Õige pea levisid sellised ettekujutused nii kirikus kui ka teoloogias. Juba 1. sajandi lõpust pärinevas Pauluse esimeses kirjas Timotheusele (2, 13—15) esineb naine Eeva pattulangemise tõttu alandatuna ja laimatuna. Önnistust võib talle tuua vaid laste sünnitamine. Sellele vaatamata seisavad selles kirjas mees- ja naisdiakonid veel kõrvuti.

Uustestamentliku ajavaimu võttis Würzburgi eksegeet Rudolf Schnackenburg tabavalt kokku:

«Siis seati kiriku suhtumine naistesse rööbastesse, kujuenesid otsustused, millel olid kauaaegsed ja kahetsväärased järeldused. On aeg juhinduda jälle Jeesuse hoiakust ja Pauluse põhimõttelisest eeskujust. Seejuures peaks arvestama ka humanitaarsete saavutusi, sest ilma nendeta võib silmist kaotada kristliku inimesepildi, mis vastab inimese uuestiloomisele Kristuses.»

Võrdsus alistumuse vastu

4. ja 5. saj suurte kirikuisade õpetust naisest mõjutas tugevasti vanatestamentlik loomissõnum. Muidugi pole loomisloos, Vana Testamendi esimeses raamatus, mitte ainult üks, vaid kaks väga erinevat loomiskirjeldust.

Vanimas inimest ja tema olukorda piltlikult kirjeldavas tekstis, mille autorit vastavalt kasutatava-

le jumalanimele kutsutakse jahvistiks, kõlavad järgmised sõnad naise kohta:

«Ja Jehoova, Jumal, ehitas küljeluu, mille ta inimesest oli võtnud, naiseks ja tõi tema Aadama juurde» (1 Mo. 2, 22).

Üksnes konstateeringust, et esmalt loodi mees ja siis alles naine, piisas paljudele tõlgendajatele, et sellest välja lugeda naise põhimõttelist alistumist mehele ja ühtlasi Jumalast loodud patriarhaati.

Seevastu hilisemas loomiskirjelduses, mis omistatakse preesterkonnale, ilmneb mehe ja naise põhjapanev võrdsus:

«Ja Jumal ütles: «Tehkem inimesed oma näo järele, meie sarnaseks. . . » Ja Jumal lõi inimese oma näo järele. Jumala näo järele lõi ta tema, meheks ja naiseks!» (1 Mo. 1, 26—27).

Lisaks mõlema soo olemuslikule võrdsusele rõhutatakse siin ka nende välist sarnasust Jumalaga.

Peale selle kasutati ka piltlikku jutustust inimeste pattulangemisest Paradiisis (1 Mo. 3, 17) sageli kui tõendit soolisest hierarhiast. Selle järgi on Eeva peasüüdlane, sest mao kavalal soovitusel ulatas ta Aadamale hea ja kurja tundmise puu vilja, mispeale mõlemad Eedeni aiast välja aeti. Kirik õpetab tänapäevani, et esimene pattulangemine kui pärispatt elab edasi kõigis järeltulevates põlvdes. Selles peituvad lõppude lõpuks ka kogu teoloogiliselt põhjendatud naistevihkamise sügavamad juured.

Suured kirikuisad nagu ka juba algkristluse esimesed kirjamehed ei tuginenud oma naisepildi loomisel mitte naise positiivsele väärtustamisele, nagu näeme seda evangelistidel, vaid jätkasid mõnes Uue Testamendi kirjas avalduvat naisevastast hoiakut. Ja vahetades ära ümbritseva maailma patriarhaalsed normid oma arusaamaga kristlusest, löid nad teoloogilise õpetuse, mis määras otsustavalt kiriku hoiaku naise suhtes: halvustusest põlguseni.

Kõige täpsemini määratles asjade seisutervameelne apologet Tertullianus Kartaagost (surnud u 220. a), kuigi ta ise oli abielus. Ta meenutas häbitavat pattulangemist ja inimeste troostit allakäiku, milles on süüdi üksnes Eeva. Kõigile neile naistele, kes oma hukatuslikku seisundit ei taha tunnistada, koputas ta karmilt südamele:

«Ja sa ei arva, et sa oled Eeva? . . . See sa oled, kes sa kurjale voli andsid, keelatud puu vilja noppisid, esimesena Jumala seadust rikkusid; sina, kes sa teda hullutasid, kellele Kurat poleks julgenud läheneda. Nii kergelt oled sa mehe, Jumala näo järele loodu, põrnu heitnud.»

Jõud ja tublidus — pehmus ja järeleandlikkus

Läbi sajandite mõjusaim teoloog, ja mitte ainult naisküsimumuses, oli piiskop Aurelius Augustinus Hippost (surnud 430. a). Tema arvamuse kohaselt on sugudevaheline põhierinevus kehalikkuses. Siin allugu naine mehele. Ainult mehe sperma sisaldab tulevast inimest, naine on vaid vastuvõtuanum. Mees (*vir*) kehastavat jõudu ja tublidust (*virtus*), naine (*mulier*) seevastu pehmust ja järeleandlikkust (*mollies*). Seepärast on mees vaimu sümbol, naine liha sümbol. Ja seepärast valitseb mees õigusega naise üle.

On teada, et nooruses elas Augustinus liiderliku elu, kuni ta liitus manihheistliku lihasuretajate sektiga. Saanud kristlaseks, jäi tema mõtlemis- ja eluviisile iseloomulikuks sügav hirm seksuaalsuse ees. Kurat olevat teadnud, põhjendas suur teoloog, et ta ei suuda meest võrgutada, seepärast on ta ligi tikkunud naisele kui nõrgemale sugupoolele. Kui tal naise võrgutamine õnnestus, kavaldas ta viimase abil ka mehe üle. Kirikuisa ei salanud küll Aadama süüd, kuid tõstis Aadama Eevast palju kõrgemale, sest just mees olevat Jumala näo järele loodud. Et naine peab mehele alluma, selle põhijõu on pärispatt, mille all mõeldakse eelkõige seksuaalset eksimust.

Lihalikkuse kehastusena paistab naine Augustinusele seetõttu, et ta põhjustab sugulist naudingut, mis vähemalt teatud ajaks rõõvib mehelt vaimse ülemvõimu. Lõpuks jõudis ta äratundmisele, et abielu on Jumalale meelepärane, ainult et kitsendusega: abieluvahekorral peab toimuma ilma igasuguse (seksuaalse) himuta.

«Juhuslik tulemus — naine»

Peaaegu kõik Augustinuse ajastu teoloogid mõtlesid suguelust ja abielust samamoodi. Nii kujunes traditsioon, mis sai kohustuslikuks kogu õhtumaisele teoloogiale. Sealhulgas ka dominiiklasest teoloogile Aquino Thomasele (surnud 1275. a), kuitagi too ei pooldanud enam sellega seotud dualismi ja manihheismi.

Kõigepealt aga muudeti kirikuisade mõttetead õigusmäärusteks. Chartres'i Yves, 11. saj juhtkaanonikuid, arvas:

«On kindel, et naine on mehest alam ja tal puudub igasugune autoriteet. Ta ei suuda midagi õpetada, tunnistust ega vannet anda, kohut pidada; ta ei oska isegi õigesti valitseda.»

Või päris praktiliselt:

«Kui mees ja naine tülitsevad, peab mees oma naist

taltsutama. Kui naine on taltsutatud, peab ta mehe ikke alla heitma. Kui ta on mehe ikke alla heidetud, on majas rahu.»

Kui tugevalt usklikud selliste ettekujutuste küüsis olid, seda näitab 12. saj Aadama-mäng, piiblmüüdi lavavariant maailma loomisest ja esimese inimese pattulangemisest. *Figura* (=Jumal) ütleb Eevale:

«Ole Aadamale alati allaheitlik, ära hoiä kõrvale tema sunni eest! Teda pead sa teenima, teda kogu südamest armastama, sest nii on abielu seadus!»

Hiljem püüab Kurat Aadamat patuteele viia. Kaks katset läheb tühja. Siis pöörduv ta Eeva poole, ja tal on edu. Nüüd tahab naine meest hukatusse saata. Ta saab oma tahtmise hetkel, kui mees loomiskorra unustab ja kohtleb naist kui endasugust. Ta võtab nimelt naist kuulda: «Ma tahan sind usaldada. Sa oled minu naine.» Nüüd ei ole ka sellest enam abi, kui ta hiljem mõistab: «Küljeluu on terve keha reetnud ja sõgedusse ja hädasse tõuganud.»

Naiste suureks õnnetuseks võttis 12.—13. saj skolastika üle antiikfilosoof Aristotelese antropoloogilise pärandi. Vastavalt sellele peeti meest viljastamisel aktiivseks, elu ja vormi andvaks, naist passiivseks. Naine annab mateeria, õpetas Aristoteles, ja mees sellele vormi. Vastavalt sellele arusaamisele kujuneb tüdruk alati siis, kui mingid ebasoodsad asjaolud vähendavad sigitusjõu täismõju ja ei lase saavutada looduse poolt taotletud eesmärki. Seega on naine juba sünnist peale ebaõnnestumine, «*mas occasionatus*» (sandistatud mees). Dominiiklane Aleksander Suur interpreteeris seda nii: *occasio* tähendab «defekti, mis ei vasta looduse kavatsusele». Ja tema õpilane Aquino Thomas mõistis *occasio*'t kui «mittekatvatsetut, mis tuleneb rikutusest või defektist». Igal juhul võib see tema veendumuse kohaselt olla «juhus» vaid inimeste silmis, kes ei oska läbi näha kõiki seoseid, mitte aga Jumala juures, kellel on ülevaade kõigest toimuvast. «Juhuslikku tulemust» — naist tahab Jumal järelikult algusest peale ja nimelt sigitamise pärast.

Seda naise bioloogilist alaväärtuslikkust on skolastilised teoloogid igatekanti tõlgendanud: naisel on väiksem füüsiline jõud, järelikult on tal ka nõrgem vaimujõud; ta suhtub mehesse nagu meelelisus mõistusesse või kui madalam intellekt kõrgemasse; seega vajab naine kogu elu jooksul mehe juhtimist. Nii oli traditsiooniline patriiarhaat teoloogiliselt legitimeeritud ja õigustatud.

Ei tohiks unustada, et Thomas oli teoloog, mitte meedik. Seega oleks talle ebaõiglane etteheiteid teha, et ta bioloogiküsimumustes esindas oma aja

seisukohti. Naise munarakk avastati alles 1827 ja veelgi hiljem (1875) selgusid teadusele spermato-
soidide ja munarakkude seosed viljastamisel.

Vaatamata bioloogiliselt põhjendatud erinevusele mehe ja naise vahel ei kahelnud Thomas nendevaimses võrdsuses:

«Jumala kuhu on mõlemale soole omane, sest ta teostub vaimse hinge (mens) tasandil, kus pole sugude erinevusi. Seepärast ütleb Paulus kirjas galatlastele: «ei ole siin meest ega naist, sest te kõik olete üks Kristuses Jeesuses»» (vrd Ga. 3, 28).

Põhjust selleks nägi apostel ristimises kolmainu Jumala nimel.

«Lehkav roos, magus mürk. . .»

Naise söimamisel, hukkamõistmisel ja needmisel pole teoloogide hulgas võrdset frantsisklasest teoloogile ja kirikuõpetlasele Bonaventurale (surnud 1274. a). Temagi toetus oma hinnanguis vanemale kirjasõnale, nii paganlikule kui ka kristlikule:

«Õigust räägib filosoof Secundus: naine on mehe hämmeldus, loomalik majakaaslane, pidev häire, lakkamatu võitlus, igapäevane lüüasaamine, äike majas, takistus kohustuse täitmisel, karske mehe laevahukk, raske koormus, täitmatu mesilane. . . Seepärast ütleb Chrysostomus: «. . . mis on naine muud kui sõpruse vaenlane, vältimatu karistus, paratamatu häda, loomulik kiusatus, igatsetud õnnetus, hädaoht majas, Saatana sirp, lehkav roos, magus mürk, ikka valmis kõike vastupidi tege-
ma. »»

Vana Testamendi raamatute selgituseks on Bonaventura lausunud:

«Seepärast seisab Koguja 7. peatükis: «Ja ma leidsin, mis on kibedam surmast: naine! Ta on otsegu püünis: ta süda on nagu võrk, ta käed on nagu ahelad!» Sest surm surmab keha ajalikult, halb naine aga keha ja hinge igavesti. «Ta on otsegu püünis», st deemonid. Selle naiseliku püünisega pidasid nimelt deemonid jahtii inimsoo esiisadele. Sest naisest sai patt alguse. Põrgulik püünisvõrk on ta himur süda, millega ta lihahimu vetes himuraid püüab. «Ja tema käed», st tema teod, «on nagu ahelad!», millega ta tõmbab patu lihahimusse. Seepärast, kes ei taha lasta end deemonitel lihhaliku lõbu võrku püüda, vaid tahab end puhtana hoida häbelikkuse puhtuses, peab, niivõrd kui ta suudab, eemal seisma edevuse näitemängust, vältima naistega läbikäimist. Sest nagu roos või liilia, kui teda sageli puudutada, hakkab närtsima ja kaotab oma värvi ja lõhna, nii on see ka vooorusliku inimesega. Kui ta edevuse näitemängude ja naistega kokku puutub, puudutab ja tabab see ükskord tema südant, nii et ta ebapuhaste mõtete tõttu kohe närtsima hakkab ja sisemise puhtuse värvi ja lõhna kaotab, sest ta niisugused mõtted heaks kiidab.»

Missugune traagika, et teoloogiat arendasid enamasti vaid tsölibaadi-kohustuslikud preestrid ja orduliikmed.

Range moraaliteoloogia

Arvestades kõnealuse küsimuse okkalist kirikliku ajalugu on raske uskuda 2. Vatikani konsiiliumi 1965. a läkitust Maarja kuulutamise pühal:

«Kirik, nagu te väga hästi teate, on uhke sellele, et ta on naist ülendanud ja vabastanud ja kuulutanud aastasadade jooksul tema põhimõttelist võrdsust mehega, kuigi nende iseloomud on erinevad.»

Selle asemel et kuulsusetule traditsioonile uhke olla, peaksid mõjukad kirikujuhud lõpuks ometi leidma siiraid kahetsussõnu ja andma veenvaid tõendeid tehtu heastamiseks. Augustinus, Thomas ja Bonaventura, kui nimetada vaid kolme kesk-aegse teoloogia korüfeed, on tunnustajad, kuidas kiriklik teoloogia ja kiriku õppetoolid on paljude sajandite jooksul mehe ja naise vahekorda näinud. Ja kui keegi kipub arvama, et uusajal on olukord paranenud, siis peab ta arvestama, et just alles 18. ja 19. sajandil on katoliiklikku moraaliteoloogiasse tunginud seninägematu rangus ja kasuistika. Piisavad näited selle kohta on moraaliteoloogiliste õpikute autorid Génicot, Noldin ja Jone.

Alles meie sajandil tekkis uus meelsus, ajendiks usklike surve, kes hakkasid üha enam eemalduma kiriku direktiividest ja seadustest, sest need ei vastanud enam tegelikule elule ja paljude kristlaste paremale äratundmisele. Aga kiriklik praktika sõrgib ikka aja sabas. Laulatusmissal võib veel praegugi kuulda järgmist katkendit kirjast efeslastele:

«Naised, olge allaheitlikud oma meestele, otsegu Issandale! Sest mees on naise pea, nõnda nagu Kristus on koguduse pea, tema on ihu õnastigija. Aga nõnda nagu kogudus on allaheitlik Kristusele, nõnda olgu ka naised oma meestele kõigis asjus.»

Kirjakoht lõpeb manitsusega:

«Olgu nüüd, kuidas on, aga teiegi igaüks omaette armastage oma naist nagu iseennast, aga naine kartku meest» (Ef. 5, 22—33).

Seda piiblikohta mõisteti varem — ja mõistetakse praegugi — kui mehe ilmset ülimuslikkust ja see on tänapäevani kehtinud kui tunnistus abielu hierarhiast.

Veel üsna hiljuti noomis paavst Pius XI oma entsüklikas «Casti connubii» (1930) kui «eksiituse õpetajaid» neid, kes

«naise truud, usaldusväärset alistumust kõigutavad. Paljud neist lobisevad uljalt ühe abielupoole ebaväärikast orjapõlvest. Abikaasadel olevat kõik õigused võrdsed; et seda põhimõtet ühe poole orjusega rikutavat, kuulutavad nad uhkusega, et naine tuleb vabastada või on juba vabastatud. . . See väärvabadus ja ebaloomulik võrdsus mehega, vastupidi, rikub naist.»

Seejuures olid kõik, kuni paavstini välja, kogu-

ni veendunud, et tegemist on varjatud printsiibi ilmutamisega, seega Jumala sõnaga, mis on kiriku jaoks kohustuslik nüüd ja edaspidi. Sel põhjusel pöördus Pius XII abielunaiste poole järgmise manitsusega:

«Ärge rahulduge sellega, et te abikaasa autoriteediga lepite või seda teatud määral talute, kui Jumal ise loomis- ja armukorraldusega teid sellele autoriteedile on alutanud, ei, te peate seda siira allaheitmisega armastama, armastama samasuguse aupakliku armastusega, mida te meie Lunastaja enda autoriteedi vastu tunnete, sest te malt päriate iga ülema võim.»

Paavst kinnitas oma pöördumises abielurahva poole kiriku pikka traditsiooni:

1. Naise ja mehe vaherkord on algusest peale põhimõtteliselt hierarhiline suhe, kus mees on esimesel ja naine teisel kohal.

2. See sugude astmestik on Jumala tahte väljendus nii loomisel kui lunastamisel.

3. Astmestik on seega lõplikult ja püsivalt defineeritud.

Kuratliku ja jumaliku vahel

Kuulame selle põhimõttelise avalduse järel veel teisi sõnu, millega Pius XII naist kujutab:

«Naine on perekonna päike oma silmade selguse ja sõnade soojusega. . . Naise silmadest kiirgab valgus, mis tuhandekordselt helgib igas üksikus kiires, kaunis kõla kostab tema huultelt, mis tuhandekordselt haarab igas üksikus helis. Need kiired ja helid tulvavad emasüdamest, need kiired ja helid muudavad lapsepõlveaastad paradisiiks. . . Naine on perekonna päike oma puhta loomulikkuse, väärrika lihtsuse ja kristliku ning auväärse veetlevusega. See avaldub nii meelerahus ja vastutusvõimes kui ka tema käitumise ja rõivastuse, ete ja esinemise peenes harmoonias, mis on tagasihoidlik ja samas veetlev. Peened tunded, sarmikalt ilmekas miimika, sundimatu vaikimine ja naeratamine, heakskiitev peanoogutus annavad talle valitud, kuid ometi lihtsa lille võlu, mis oma õie krooni avab, et päikese virve vastu võtta ja tagasi kiirata.»

Milline lilleline keel! Muidugi, mitte jälgegi varasemast kuratlikkusest, aga ometi on naise muutmise ebamaiseks ideaalkujuks tegelikkusest kaugel. Nii unistasid juba minnesingerid, et oma jumaldatud armastatu südant võita.

Kiriklik ettekujutus naisest kõikus tõesti kuradiks kuulutamise ja jumaldamise vahel. Alles tänapäeval on teoloogias ülekaalus kaine hindami-

ne. Nii ka praeguse paavsti Johannes Paulus II värskeimas kirjas «Mulieris dignitatem» 15. augustist 1988, mis võtab kokku 1987. a oktoobri Rooma piiskoppide sinodi tulemused selle punkti osas. Kahjuks jättis paavst jälgegi kasutamata võimaluse ühemõtteliseks distantseerumiseks Augustinusest alguse saanud inimkehaväenulikest tendentsidest kiriklikus traditsioonis. Puudub ülestunnistus, et kiriku saatuslik traditsioon, toetudes Pauluse 1. kirjale korintlastele (11, 7), ei lase naise aktiivsust kirikus ja ühiskonnas mõjule pääseda. Seda kritiseeris õigusega Elisabeth Gössmann, mõnes mõttes ise kahju kannatanud teoloog. Veel tänapäeval peavad naised võitlema meestega võrdse positsiooni eest kirikus. See käib esmajoones nende lubamise kohta diakoni- ja preestriametisse. Kas üksnes seetõttu tohivad nüüd vaid mehed preestrid olla, et Jeesus Kristus oli mees ja kogus viimasel söömaajal enne surma enda ümber ainult mehed, kellele ta usaldas oma evangeeliumi kuulutamise? Õige teoloogiaga pole sellisel mõtteviisil küll midagi ühist.

Traagiline peatükk

Kirikliku seksuaalmoraali peaaegu kahe tuhande aastane ajalugu, eriti naissoo hindamine ja kohtlemine, pole küll just lausa moraalne prügimägi, kuid näib meile ometi «eriti traagilise ja tumeda peatükina kristliku mõtlemise ajaloo», nagu on 20 aasta eest dogmaatikaprofessori ametis õelnud praegune usudogmade kongregatsiooni prefekt kardinal Joseph Ratzinger.

Veel tänapäeval, Öhtumaa ajaloo 2. kristliku aastatuhande lõpul, veab katoliku kiriku sugudesse puutuv moraal kaasa koormat, mis muudab ta liikumise vaevaliseks ja teeb paljudele tema liikmete võimatuks seda mõista, nii et *exodus* (väljaastumine) tundub neile ainsa väljapääsuna. Millal ometi vabaneb katoliku kirik aegunud traditsioonidest ja hakkab ka oma usklikele vabastavalt mõjuma?

Saksa keelest tõlkinud Tiina Lias

Tõlgitud ajakirjast «Universitas Zeitschrift für interdisziplinäre Wissenschaft», Stuttgart, 1991, nr 9.

YORK DEUTSCHLER

Saksamaa erilisest moraalsest vastutusest
Baltikumis ees

Viimase külastäigu ajal Baltikumis oli mul mitme päevane terav diskussioon ühe rahvuslikult meelestatud eestlasega. Kui vaidlus ühel jalutuskäigul jälle ägedaks läks ja paistis, et tunded suruvad mõistuse kõrvale, pakkus üks vanem eestlane end vahemeheks. Selle ettepaneku lükkasime tänuga tagasi, sest tundsi teineteist siiski juba mõnda aega.

Diskussioon oli selle loo kirjutaja jaoks ehmatavalt karm. Rindejoon tuli nähtavale seal, kus seda tegelikult ei ole või ei tohiks olla. Arvestades emotsionaalset potentsiaali, mida evib küsimus Saksamaa moraalsest vastutusest Baltikumis ees, pidas autor vajalikuks see artikkel kirja panna. Tegemist on teemaga, millest peab rääkima avameelselt ja võltsi peenetundelisuseta, et kuskil sügavuses, alateadvuses ei kujuneks välja uued antipaatiad ja vaenlasekujud.

Lähtepunktiks teesile Saksamaa erilisest moraalsest vastutusest Baltikumis ees on salajane lisaprotokoll Hitleri-Stalini 1939. a. paktile. Selles jagasid Saksamaa ja N Liit omavahel Ida-Euroopa maid. Sellega sillutati tee Baltikumis edasiseks hõivamiseks N Liidu poolt. Selline Saksamaa kaudne vahelesegamine Balti riikide suveräniteeti on meie lähtepunkt.

«Erilise moraalse vastutuse» teine komponent on Saksamaa taasühinemine, mis tegi temast jälle suurriigi. Seoses sellega toodi esile, et suured riigid kannavad väikeste ees erilist moraalist vastutust, nii nagu tugevad peavad arvestama nõrku.

Mis puutub esimesse punkti — Hitleri-Stalini pakti lisaprotokollile —, siis ei mõisteta tolle aja ajaloolisi seiku. Juba 20. aastatel oli N Liit ilmutanud oma vana, juba tsaariajast pärinevat ekspansioonihuvi Baltikumis suhtes. Ka Poola laienas oma piire ja püüdis ülemvõimule. Leedu okupeeris 1923 vastuolus rahvusvahelise õigusega Memeli alad ja laiendati sel viisil. Seoses piirimuutustega idas on viidatud sellele, et Saksamaa ja N Liidu kõrval oli ka teisi osapooli, kes püüdsid oma territooriumi suurendada. Nii sai Poola kasu Tšehhoslovakkia purustamisest, kui Poola väed mars-

sisid sisse Tešini piirkonda, leedulased jälle Poola vallutamiseks, et varsti pärast seda ise allaneelatuks osutada. Igaüks püüdis selles «ärasõõmise ja ärasõõdud saamise» mängus ellu jääda või sellest isegi võitjana välja tulla. Et lõpuks 1939—40 oli vaid kaks võitjat, nimelt Saksamaa ja N Liit, vastab vaid poliitilistele realiteetidele.

Tuleb mainida ka lääneliitlaste omapärast koalitsioonisüsteemi, mis pakkus Poolale ja Tšehhoslovakkiale kaitset Saksa kallaletungi eest, avas aga ukseid Nõukogude ekspansioonile, nagu seda kirjeldab *Ansgar Grew* oma raamatus «Vabadusvõitlus Baltikumis». Ka lääneliitlaste hilisem reaktsioon Balti riikide okupeerimisele ja annekteerimisele N Liidu poolt paneb kahtlema nende vaadete siiruses. Allakirjutanu arvates andis tol korral loobumisevõidu Rahvasteliit ja mitte üks eraldi rahvas. Kirjutaja ei pea õigeks ühe rahva häbimärgistamist, kuigi on ju mugavam leida ainsu patuoinas, kelle kaela kõik võib veeretada.

Mis puutub 2. punkti, Saksamaa taasühinemise uuesti saavutatud suurriigipositsiooni Euroopas ja kogu maailmas ja sellest tulenevasse vastutusse, siis tahaksin ma viidata Balti riikide ajaloolle. Oli palju riike, kes näitasid oma «vastutust» nende rahvaste eest, mõned nende kasuks, teised nende kahjuks. Tänapäev pole ma leidnud enam vähem sobivat põhjendust, mis õigustaks ühe rahva valitsemist teise üle, ühe rahva erilisi «kohustusi» teise suhtes. Miks ei võiks, vastupidi, lubada sakslastelegi sedasama «Hoidku meid ainult seadus»-printsipi, mida Jaan Kaplinski eestlastele nõuab? On see meie geograafilise asendi tõttu Euroopas utopiline! (?) Miks kutsutakse meid üles poliitilisele interventsioonile, vastutuse ülevõtmisele, mida siis peetakse eestkosteks, hiljem oma arengusse vahelesegamiseks? Selles mõttes pean ma esiletõstmist vääriavaks meie justiitsministri Klaus Klinkeli seisukohta: 1991. a septembri algul ütles ta Balti riikide kohta, et ollakse valmis «... neid nende teel õigus- ja demokraatlike struktuuride ümberkujundamisel aitama, kuid ei suruta end kellelegi peale». Olgu see seisukoht veel kord rõhutatud.

Üldiselt tuleb nentida, et kui tulevased riikidevahelised suhted — ka Saksamaa ja Balti riikide suhted — ja üksteist arvestav suhtlemine mõeldakse rajada moraaliivundamendile, on see vunda-

ment Euroopa ühiskodu jaoks, millest nii meelsasti räägitakse, vaid teatud tingimustel kindel. Tolerants väiksemate riikide suhtes püsiks vaid nii kaua, kuni hirm moraalinoüete rikkumise ees on piisavalt suur. Kui see kaob, puruneb ka poliitiline vundament. Selline baas oleks väga aldis poliitilistele ja majanduslikele muutustele, kui arvestada moraalinormide lühikest eluiga ja vasturääkivusi ajaloo ja tänapäeval. Ka puudub «erilisel moraalsel vastutusel» rajaneval sõprusel veenmisjõud ja siiras sisemine hoiak, nagu näitasid sotsialistlike maade ja N Liidu rahvaste sõprusest kõnelevad tavafraasid, mis aitasid ainult rahvaid süsteemi huvides alla suruda.

Asi on pigem selles, et suhted tuleb rajada kindlale veendumusele: väikesi rahvaid vajatakse samuti kui suuri. Just rahvaste pluralism võimaldab Lääne unifikseerimis- ja neutraliseerimistendentsidele vaatamata rahvaste elulisuse, virgutab enese ja teiste üle järele mõtlema ja sellest võib sugeneda tõeline tolerant. Rahvaste ühendusega on nagu majandusega. Mõnikord vajatakse küsimuse la-

hendamiseks monopolset ettevõtet, mõnikord väikeettevõtet: seejuures on ettevõtteid, mis arenevad hiiglasteks ja peavad lagunema, sest nad väljuvad kontrolli alt, ja selliseid, mis muutuvad liiga väikeseks ja lämmatavad end ise. Just erinevus on see, mis inimkonda mõjutavate küsimuste lahendamisel meid edasi viib, mitte monotoonne ühtsusepuder.

Veendumus, mille aluseks on arusaam väikeste rahvaste vajalikkusest suurtele ja suurte vajalikkusest väikestele, on kindlam, loomejõulisem ja püsivam kui selline, mis põhineb ainult hirmul moraalieeskirjade rikkumise ees. Viimane ahistab inimest ja muudab ta valelikuks. Esimene on ilmselt vabadusetunnistus ja asub inimese põhivajadustele lähemal kui teine.

Märkus. Artikli aluseks olev ajalooilt ei vasta omaaegsele Lääne-Saksamaa ametlikule seisukohale.

*Saksa keelest tõlkinud
Tiina Lias*

PSÜHHOLOOGI PILK

ALO JÜRILOO

Carl Gustav Jungi analüütiline psühholoogia II

Teed lahknuvad

Aastal 1908 oli Jungi kuulsus Zürichis juba võrreldav Freudi kuulsusega Viinis. Kuid Jung ei tundnud sellest rõõmu — ta oli oma tuntuse saavutanud vaid kui Freudi kõige andekam õpilane, kes meistri tööle siiski midagi oluliselt uut ei lisanud. Pealegi ärritas teda Freudi isalik hoiak ning komme kippuda analüüsima oma kolleegide käitumist, eksimusi ja unenägusid, otsekui oleksid need tema patsiendid. Spiritismi ja müstikasse, mis Jungi väga huvitasid, suhtus Freud suure umbusaldusega ning isegi kuulus *Poltergeisti*-juhtum Freudi enese raamatukapis — ühe Jungi külaskäigu ajal, mil nad parajasti mitteteadvuslike «eksternalisatsiooninähtuste» üle arutasid, oli sealtn kostnud vali praksatus ning vaidlusõhinas Jung lubas praksatuse kordumist, mis ka kohemaid sündis — ei veennud teda parapsühholoogia tõsiseltvõetavuses.

Lisaks kõigele oli Jungil ka tõsiseid isiklikke muresid. Kuigi Bleuler oli hakanud Freudi teooriast lugu pidama, takistas ta kahel korral Jungi tõusu ametiredelil. Emmat aga panid muretsema Jungi naistejutud; paljud naispatsiendid olid Jungi armunud ja noore venelanna Sabina Spielreiniaga läks asi koguni niikaugele, et Sabina hakkas Jungilt last tahtma. Suhe tuli avalikuks ning Jung oli sunnitud selle järsult lõpetama, väites, et tal pole selle naisega midagi pistmist.*

1909 said Freud, Jung ja Ferenczi kutse USAs Clarki ülikoolis loenguid pidada. Neid võeti väga hästi vastu ja seda külaskäiku võib pidada psühoanalüüsi alguseks Ameerikas. Laevareisi ajal

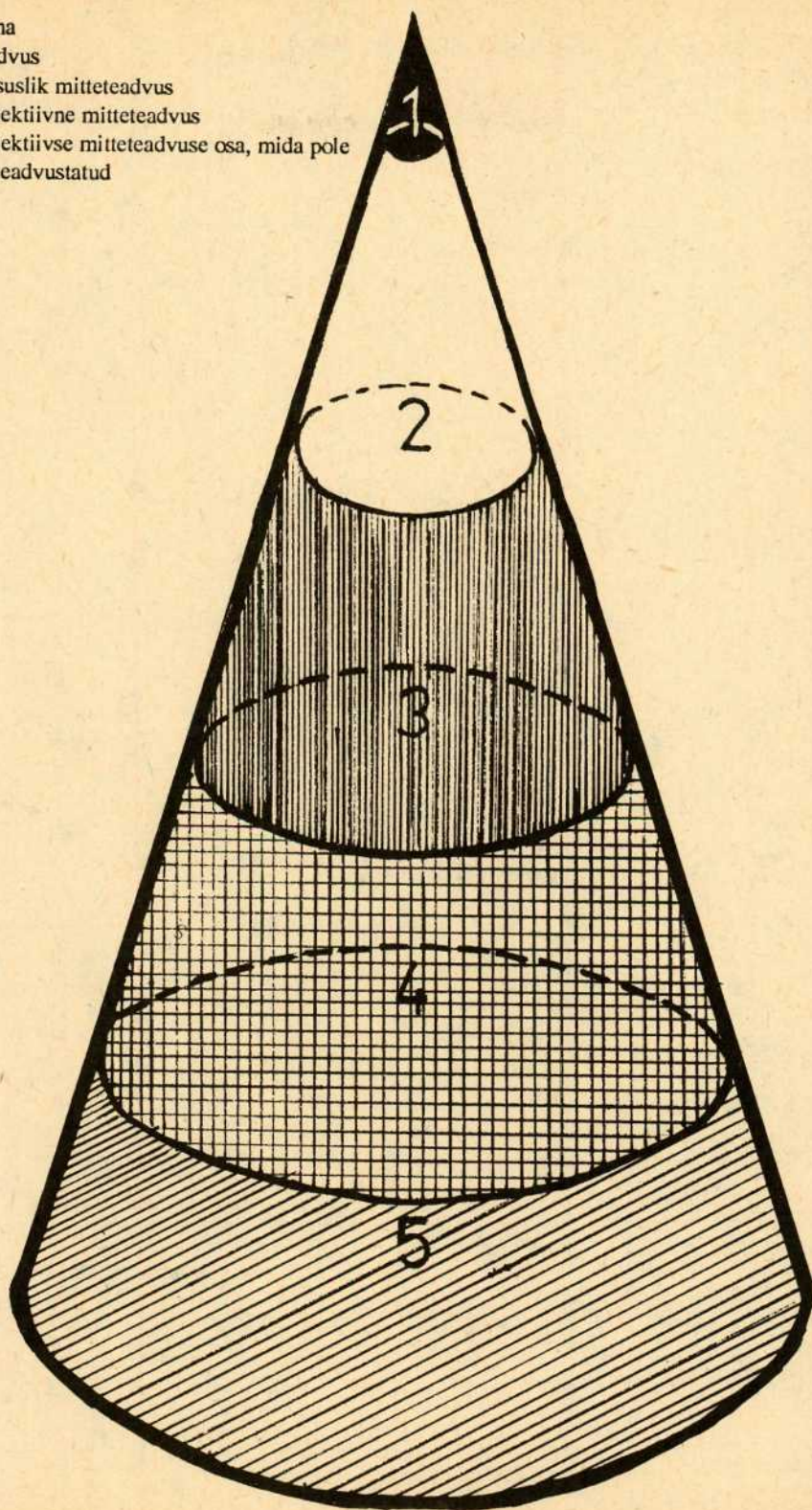
*On huvitav märkida, et alles mõned aastad tagasi ilmus Jungi ja Spielreini kirjavahetus itaallase Aldo Carotenuto toimetatuna. Selgub, et Jung sai sellelt andekalt naiselt nii mõnegi keske idee oma isiksusetooria loomisel, näiteks *anima* mõiste. Jungi poolt hüljatud Sabinast sai hiljem Freudi leeri psühoanalüütik. Tema juures käis analüüsis hilisem kuulus psühholoog Jean Piaget, Spielrein töötas Venemaal, Teise maailmasõja ajal lasksid sakslased ta maha.

analüüsisid nad üksteise unenägusid ning Jungi usk Freudi geniaalsusesse sai esimese tõsisema hoobi. Freud oli keeldunud oma unenäo analüüsi jaoks vajalikke isiklikke detaile paljastamast põhjendusega, et ta ei või oma autoriteediga riskida. «Sel hetkel kaotas ta kogu oma autoriteedi,» kirjutas Jung hiljem. Freud oli asetanud isikliku autoriteedi tõest kõrgemale.

Reisi ajal oli Jungil ka väga tähendusrikas unenägu. Ta nägi end viibivat oma uues kahekordses majas, mille ülakorrusel oli suurepärase rokokooaegne salong. Küünal käes, läks ta trepist alla, et näha ka alumist korrust, ja leidis selle olevat veelgi vanaaegsema, sisustatud XV või XVI sajandist pärit mööbliga. Paks rauduks viis alla keldrisse, kus olid võlvitud laed ja antiiksed sambad. Ühel põrandaplaadil oli küljes käepide ning plaadi üles tõstnud, leidis Jung alla pimedusse viiva trepi. Trepp lõppes koopas, mille muldpõrandal olid mõned katkised potikillud ja kaks väga vana pealuud. Freudi huvitasid eelkõige pealuud ning ta uuris Jungi assotsiatsioone nende suhtes. Jung teadis hästi, et Freud ootab talt mõnda peidetud agressiivset soovi oma lähedaste inimeste suhtes ja ta pakkus välja oma naise ja vennanaise, teades samas, et see pole tõsi ja et ta nende surma ei soovi. Siiski kulus veel mitu aastat, enne kui Jung selle unenäo sõnumis selgusele jõudis — nii olid talles unes ilmunud inimmeele erinevad kihid, maja ülemine korrus oli tähendanud selle teadvuslikku, alumine korrus ja kelder mitteteadvuslikku osa, maa-alune koobas aga ürgset ja primitiivset, kõigile inimestele sünnipäraselt omast süvakihiti — kollektiivset mitteteadvust.

Freud oli Jungi palunud, et too tema seksuaalteooriast iialgi ei loobuks, sellest pidi saama psühoanalüüsi alusmüür, dogma. Kastratsioonikompleksid, verepilastus ja anaalerootika aga Jungi ei huvitanud ja pärast Ameerikast naasmist asus ta end täiendama arheoloogia ja mütoloogia alal, mis tema arvates ta loomusega palju paremini kokku sobisid. Müüdid ja primitiivsete rahvaste psühholoogia haaras Jungi täielikult, ning kui ta juhtus ühest psühholoogiaajakirjast lugema kellegi noore ameeriklanna Milleri fantaasiaid, hakkas ta neile tegema lisandusi ja kommentaare, millest kuju-

1. — Mina
2. — Teadvus
3. — Isiksuslik mitteteadvus
4. — Kollektiivne mitteteadvus
5. — Kollektiivse mitteteadvuse osa, mida pole kunagi teadvustatud

nes «Libiido kujud ja sümbolid» (*Wandlungen und Symbole der Libido*, 1911). Müütide, riituste ning fantaasiate maailmas tundis ta end hästi ja vabana kohustusest rakendada Freudi seksuaalteooriat. Freud rõõmustas esialgu väga Jungi uute huvide üle, teadmata, et viimane ei kavatsengi enam tarvitada printsiipi, mille järgi «kõik, mis ei ole seksuaalne, on vähemalt psühhoosksuaalne».

Jungi erapraksis oli tema armuloo tagajärjel kõvasti kokku kuivanud ja ta pühendas end jälle tööle Burghölzli vaimuhaiglas. Freud oli esimesena andnud mõistliku seletuse sellele, kuidas ja mispärast inimesed psüühiliselt haigestuvad. Tõsiseimate vaimuhaiguste, psühhoosidega, oli ta vähe kokku puutunud, Jung aga ravis vaimuhaiglas eeskätt vaimuhaigeid ning oli seega esimesi analüütilise meetodi rakendajaid skisofreenikute ning teiste psühhoosihaigete ravimisel.

Jung leidis, et mitte üksnes neurootikute, vaid ka vaimuhaigete sümptomitel, luuludel ja hallutsinatsioonidel on oma mõte ja tähendus. Kliinilised diagnoosid aitavad arstil küll orienteeruda oma patsientide hädades, kuid patsientidele endile pole neist mingit abi. Palju tähtsam on tunda patsiendi l u g u, seda, mida ta on tundnud, mõelnud ja läbi elanud ning kuidas ta haigus on kujunenud. Jungi osakonnas oli üks vana voodihaige naine, kes polnud juba aastaid sõnagi rääkinud. Ta suutis süüa üksnes vedelat toitu, kastes oma sõrmi supi sisse, ja kui ta parajasti ei söönud, tegi ta kummalisi rütmilisi liigutusi pea ja kätega. Loengutel esitleti teda kui *dementia praecox*'i, ehk skisofreenia (Bleuleri neologism) katatoonilist vormi. Naise seisundis ei olnud aastate viisi mingeid muutusi ning keegi ei mäletanud enam tema vaimuhaiglaste saabumise aega. Alles pärast tema surma kuulis Jung naise vennalt, et oma nooruses oli ta olnud armunud küla kingseppa ning peale seda, kui too temaga ei abiellunud, hulluks läinud. Siis taipas Jung, et naine matkis oma liigutustega kunagi nähtud kingsepatööd ning samastas end sel viisil oma kunagise armastatuga, kes temast ei hoolinud. Jung märkis hiljem, et see juhtum pani teda esimest korda mõtlema skisofreenia psühholoogilistele tagamaadele ja sellele, et ka kõige veidramatel sümptomitel on oma tähendus ja et visa ning kannatliku tööga võib skisofreenikuid nende hullumeelsest maailmast vahel osaliselt välja tuua.

Ajal, mil Jung Burghölzlis töötas, peeti skisofreeniat ravimatuks haiguseks ning vaimuhaigete psühhoteraapiat täielikuks mõttetuseks. Jungil oli

aga piisavalt kannatust ja aega oma patsientidega tegelemiseks ning mõnelgi korral saavutas ta oma visadusega häid tulemusi. Kord demonstreeris ta Freudile üht palju aastaid skisofreeniat põdenud naist, kelle ta vähemalt poolenisti oli tema hallutsinatsioonidest vabastanud. Freud pidas seda küll väga toredaks ja huvitavaks, aga ei suutnud kuidagi mõista, kuidas Jung oli suutnud nii vana ja inetu naisega nädalate ning kuude kaupa aega veeta. Jungi hämmastas Freudi suhtumine, sest teda olid naise juures võlnud tolle ebatavalised hallutsinatsioonid. Ideed paelusid teda tõepoolest rohkem kui inimesed, ja kui asi talle huvi ei pakkunud, võis ta oma patsientidega üpris hooletult ümber käia, kui juhtum oli aga huvitav, oli tal aega tundide kaupa.

1910 loodi Nürnbergis Rahvusvaheline Psühoanalüütiline Assotsiatsioon (IPA) ning Jung sai Freudi toetusel selle esimeseks presidendiks. Ent juba järgmisel aastal rääkis Jung Ameerika-loengutel oma uuest libiido-kontseptsioonist, mis Freudi omast oluliselt erines. Jung ei mõistnud libiido all mitte üksnes seksuaalset, vaid üldse kogu psüühilist energiat. Freud oli toonud psühholoogiasse palju uut — ta oli teerajaja unenägude tõlgendamise alal ning esimesena võtnud kasutusele vabade assotsiatsioonide meetodi, teades, et varem või hiljem jääb patsiendi mõttekäik pidama kompleksidele, takerdub neisse. Freud otsis komplekse, Jung enda arvates mitte. Hoopis rohkem kui inimeste kompleksivaevad huvitas teda mitteteadvuse mõju kompleksidele. Jungi eesmärk ei olnud reduktsionistlik algosadeks lahutamine, vaid süntees, areng, terviklikkuse kujundamine. «Kompleksid on ju kõikidel ning Oidipuse kompleksi kohtame igal sammul,» kirjutas Jung. «Huvitav on hoopis see, mida inimesed oma kompleksidega peale hakkavad.» «Ma saan väga hästi aru, et ühtedel inimestel on seksuaalsed mured ja teistel teistsugused mured. Minul on eelkõige teistsugused mured,» tähendas ta hiljem oma Londoni loengutel.

1912 ilmus «Libiido kujude ja sümbolite» teine osa, mis oli märkuste, viidete ning tsitaatidega üle kuhjatud ja segaselt kirjutatud, kuid millel oli Jungi jaoks usutunnistuslik tähendus — selle raamatuga ütles Jung end Freudi libiido-teooriast avalikult lahti. Freud oli käsitlenud sümboliteid semiootiliselt, ta ei arvanud, et sümbolid võiksid viidata ka abstraktsetele, mittemateriaalsetele ideedele või nähtustele, mida Jung pidas täiesti loomuli-

kuks. Jung käsitles sümboli mõistet palju laiemalt kui Freud ja arvustas Freudi selle eest, et too rõhutas intsesti mõiste sõnasõnalist tähendust, selle asemel et käsitleda seda sümbolina.

1913 Müncheni kongressil istusid Freud ja Jung ühes oma pooldajatega juba erinevate laudade taga ning Jung süüdistas Freudi, et too ei luba oma õpilastel iseseisvalt mõelda. Nende sõprus katkes peagi lõplikult ning Jung astus tagasi IPA presidendi ja *Jahrbuch*'i toimetaja ametipostilt. Oma teooriat nimetas ta edaspidi mitte psühhoanalüüsiks, vaid analüütiliseks psühholoogiaks (vahel on seda nimetatud ka süvapsühholoogiaks või komplekside psühholoogiaks)*. «Adler ei olnud just suur kaotus, Jung oli aga suur kaotus,» ütles Freud hiljem oma vanaduspäevil.

Mitteteadvuse pealetung

Jung elas oma lahkulöömist Freudist väga raskelt üle. Ta oli juba oma sümboli-raamatu kirjutamisel kõhelnud kaua, teades hästi, mida see kaasa toob. Kuid valik oli tehtud, presidendiamet ära antud ja paljud ta endised sõbrad temast ära pöördunud. George Meredith on kord öelnud, et kui mees ja naine tülitsevad, siis võib see, kummal on rohkem sõpru. Sama võib öelda ka psühholoogide kohta. Freudil oli rohkem sõpru ja pooldajaid kui Jungil ning Jung jäi peagi ükski. Ta loobus ka loengutest Zürichi ülikoolis ning lõpetas sellega oma akadeemilise karjääri. Sestpeale keskendus ta iseendale ja oma patsientidele.

38aastaselt oli Jung jõudnud keskea kriisi. Ta pöördus veelgi enam enesesse ja hakkas mõtlema müüdi üle, mille järgi ta seni oli käinud. Vaimne pinge üha tugevnes ning unenäguitele ja fantaasiatele lisandusid ka hallutsinatsioonid. Ikka ja jälle püüdis ta analüüsida oma lapsepõlvesündmusi, kahtlustades, et on ehk seni midagi kahe silma vahele jätnud, mis võiks seda kummalist pinget ja rahutust põhjustada. Kuid ta ei leidnud midagi ning otsustas lõpuks oodata, mis tuleb, ja anda end tervenisti oma mitteteadvuslike impulsside meelevalla alla. Algas Jungi psühhootiline kriis, mida ta ise nimetas «kokkupõrkeks mitteteadvusega».

*Siinkohal tuleb juhtida tähelepanu ka ühele Eestis üsna levinud väärarusaamale, nimelt tavale pidada nii Freudi, Adlerit kui Jungi psühhoanalüütikuteks. Psühhoanalüüs oli ja on siiski Freudi teooria ja ravimeetod ja kuigi Klein ja Winnicott, Kohut ja Kernberg, Erikson ja McDougall ning paljud teised on toonud psühhoanalüüsi vägagi palju uut, ei ole see, mida tegid ja millest rääkisid Adler ja Jung, psühhoanalüüs.

Esimene asi, mis pinnale ujus, oli mälestus lapsepõlvest, aegadest, mil ta ennastunustavalt klotsidest, kivikestest ja kõigest muust käepärasest maju ning kindlusi ehitas. Sellel mälestusel oli väga tugev emotsionaalne varjund ja Jung taipas, et see väike poiss elab temas ikka veel ning temas on peidus sellist loovat jõudu, mis täiskasvanud Jungile pole enam kättesaadav. Jung leidis, et tal ei ole muud võimalust selle väikese poisiga kontakti saada, kui hakata jälle oma lapsepõlvemänge mängima, ning see otsus oli tema edasise elukäigu jaoks väga suure tähendusega.

Ta kogus järvekaldalt sobivaid kivikesi ning hakkas ehitama maju, kindlust, tervet küla. Ta ehitas ka kiriku, millel oli torn ja toredast lihvitud kivist altar. Kui ilm lubas, ehitas ta iga päev pärast lõunasööki oma küla seni, kuni saabus esimene patsient, ja kui öhtul veel aega jäi, mängis ta pimedani edasi. Kivikestega mängimine aitas mõtetel selgineda ja vallandas fantaasiavoo, mille ta oma musta märkmikku hoolikalt üles kirjutas või joonistas. Ka omal hilisemas elus, siis, kui ta tundis end surnud punkti jõudvat, joonistas ta mõne pildi või tahus midagi kivist, et aidata mõtetel selgineda.

Oktoobris 1913 haaras Jungi ühtäkki erakordselt võimas ja selge nägemus: ta nägi kohutavat üleujutust, mis haaras terve Euroopa. Šveitsi piiril kerkisid mäed aga iseenesest kõrgemale, kaistes niiviisi maad hukatuse eest. Oli tuhandeid uppunud ning ühtäkki muutus kogu päratu veelagendik helepunaseks vereks. Nägemus kestis ligi tunni, oli väga kurnav ja Jung tundis, et midagi hirmsat on tulemas. Tulvanägemus kordus ning kevadel lisandus veel nägemus kohutavast verd-tarretavast külmalainest. Jung mõtles hirmunult, et on hakanud päris hulluks minema, mõte lähenevast sõjast ei tulnud talle pähegi. Ta hakkas tegema joogaharjutusi, et saada veidigi rahu mitteteadvuses pulbitsevatest nägemustest ja hallutsinatsioonidest. «Üksnes toore jõuga pidasin ma nendele tormidele vastu,» kirjutas Jung hiljem. Nietzsche, Hölderlin ja paljud teised ei suutnud neile vastu seista. Jungi hoidsid aga reaalse maailma küljes kinni tema patsiendid, naine ja viis last, teadmine, et ta on psühhiaater ja elab majas See-strasse 228 — need olid tõsiasjad, mis ei lasknud tal pinda jalge alt kaduda, nii nagu see oli juhtunud Nietzschega, kui ta mõttemaailm tema üle täielikult võimust võttis.

Detsembris nägi Jung unes, et oli koos kellegi tundmatu tumedanahalise mehega üksildases paigas mägedes. Päike polnud veel tõusnud, ja kui ta äkki hommikuvaikuses Siegfriedi sarvehäält kuulis, tundis ta, et nad on seal selleks, et Siegfriedi tappa. Neil mõlemal olid püssid ja nad varitsesid Siegfriedi kitsal mägirajal. Siegfried ilmus mäeharjal nähtavale koos tõusva päikesega ning kihutas oma inimluudest kaarikus mäest alla. Käänaku juures tulistasid nad mõlemad tema pihta ja ta kukkus surnult maha. Vastikuse ja kahjutundega, et ta oli midagi nii suurt ja ilusat hävitanud, ning kartuses, et tapjat taga otsima hakatakse, jooksis ta minema, kuid äkki alanud paduvihm peitis ta jäljed ja ta teadis, et hädaoht on möödas ja ta võib rahus edasi minna.

Ärgates tundis Jung, et unenägu oli nii tähtis, et ta peab ilmtingimata selle tähenduse jälile jõudma, see tundus olevat koguni nii tähtis, et kui selle tõlgendamine poleks õnnestunud, oleks ta pidanud end maha laskma. Laetud revolver oli tal alati õökapi sahtlis. Ent unenäo mõte näis selginevat, see seostus käimasoleva sõjaga ja Siegfriedi kuju sümboliseeris seda oma tahte kangekaelset ja kangelaslikku pealesurumist, milleni sakslased tahtsid jõuda. Jung taipas, et oli ise sedasama üritanud, kuid enam ei olnud sel mõtet. Unenäo-Siegfriedi, kangelase roll, mida olid temalt oodanud Freud ja Sabina Spielrein, ei sobinud talle enam ja seetõttu tuli see tappa. Jung tundis oma tapatöö pärast sügavat kahetsust, sest ta oli ju pidanud ohverdama oma senise ideaali ja ellusuhtumise. Kuid ta oli hakanud taipama, et elus on ka tähtsaimad asju kui see, mida enda *ego* tahab.

Tõmmunahaline metslane, kes kangelase tapmises kaasa oli aidanud, oli *Varju*, inimese tumeda ja primitiivse poole kehastus, paduvihm märkis aga teadvuse ja mitteteadvuse vahelise vastasseisu kadumist. Jung tundis, et kuigi ta ei suutnud veel selle unenäo sõnumit lõpuni mõista, oli ta astunud edasi olulise sammu iseenese teadliku ja mitteteadliku poole lepitamisel. Ent võttis veel mitu aastat, enne kui Jung oma psühhootilisest maailmast lõplikult tegelikku maailma tagasi tuli. 1916 tundis ta lõpuks vajadust panna paberile see, mida tema nägemustes oli lausunud keegi vana tark mees, keda ta oli hakanud kutsuma Philemoniks. Sellest sündis «Seitse jutlust surnutele» (*Septem Sermones ad Mortuos*, 1916), üsna keeruleine, segane ja müstiline raamat, omamoodi Nietzsche «Zarathustra» teisend, mille Jung, hinnates siiski enam teadlase kui prohveti ja müstiku

aupaistet, lubas avaldada alles pärast oma surma. Samal aastal hakkas ta joonistama ka selgesti struktureeritud pilte, mis osutusid väga sarnasteks India *mandalatele*, vanadele «pühadele ringidele», mis ühel või teisel kujul on esindatud kõikides kultuurides ja religioonides. 1916—18, mil Jung oli Châteaux-d'Oex' laagri komandör, joonistas ta iga päev ühe sellise ringi. Pikkamööda hakkas talle selginema ka *mandala* tegelik tähendus — see on loomise, muutumise, Igavese Vaimu igavese ümberkehastumise sümbol. Jungi *mandalad* peegeldasid tema vaimset hetkeseisundit, need olid märgid tema muutumise protsessis, teel omaenese sisemusse, mille väljendusteks oli nii vana tark Philemon kui *mandalate* energeetilisest jooned ja korrapärased struktuurid. Pärast mitut aastat *mandalate* joonistamist jõudis Jung äratundmisele, et inimese arengu eesmärgiks on selline eneseteostus, individuaatsioon, mille käigus sulavad ühte võimsad vastandlikud jõud: teadvus ja mitteteadvus, hele ja tume, *yin* ja *yang*, mehelik ja naiselik, *animus* ja *anima*. Sirgjoonelist arengut ei ole, areng võib olla üksnes spiraalne, keskpunkti, i s e poole suunatud. Sellist arengut väljendavadki *mandalad*.

Ekstraverdid ja introverdid

Oma psühhootilise kriisi ajal ei suutnud Jung ühtegi teaduslikku raamatut kätte võtta ega mitu aastat midagi kirjutada. Ta huvitus Ida spirituaalsest maailmast, hakkas lugema gnostikuid ja avastas enda jaoks alkeemia. Üks varasem idee oli aga jäänud pooleli ning 1921 raamatus «Psühholoogilised tüübid» (*Psychologische Typen*) võttis Jung kokku oma mõtet, mis olid saanud alguse juba õpingute ajal Pariisis ja jätkunud IPA Müncheni kongressil, kus Jung rääkis esmakordselt ekstra- ja introverteeritusest. See raamat oli ühtlasi vastuseks küsimusele, mis teda juba ammu oli vaevanud — miks näeb Freud paljusid asju teistmoodi kui tema ja miks kirjeldavad Freud ja Adler, kes Viinis ilmselt üsna ühetaoliste hädadega patsiente ravisid, nende sümptomite tekkepõhjuseid ja -mehhanisme nii erinevalt.

Inimesi on iseloomujoonte järgi püütud tüüpideks jagada juba vähemalt kaks aastatuhandet. Laialt tuntud on Hippokratase jaotus sangviinikuteks, koleerikuteks, flegmaatikuteks ja melanhoolikuteks. 1921 üheaegselt Jungiga avaldasid oma tüpoloogiad ka Hermann Rorschach ja Ernst Kretschmer.

Jungi tüpologia oli lihtne ning põhines inimese suhtel teda ümbritsevasse maailma, libiido suundumisel sisse- või väljapoole. Psüühilise energia suunatus väljapoole, objektile, tähendab ekstraversiooni, suunatus subjektile, iseenese psüühilistele protsessidele aga introversiooni. Ekstraversioon on «diastoolne», paisuv, introvertseks aga «süstoolne», kokkutõmbuv protsess. Ekstravert on elav ja hea suhtleja ning saab hästi hakkama ka uutes ja võõrastes situatsioonides. Rasketes olukordades ei tõmbu ta endasse, vaid nõuab valjuhäälselt oma õigusi, püüab situatsiooni enda kasuks pöörata. Introvert on aga endasse-tõmbunud, ebakindel suhtlemises nii inimeste kui asjadega, tegutsemisele eelistab ta omaette mõtisklemist.

Ekstravert peab lugu koosolekutest, klubidest ja parteidest, talle meeldib töötada inimestega, õpetada neid ja teha äri. Tema nõrkadeks külgedeks on pealiskaudsus ja vajadus endast head muljet jätta. Talle ei meeldi olla ükski, tal on puudulik enesekriitika võime, kuid seltsielus on ta seltskonna hing.

Introvert ei pea lugu seltsist ega suurtest rahvakogunemistest, ta on tundlik ja sügava sisemaailmaga. Ta on pessimistlik ja enesekriitiline, tihti peale ei ole ta nii edukas kui tema ekstravertist kolleeg, kuid mingil alal võib ta olla väga andekas ja haritud. Oma mõtetest räägib ta vaid kitsale sõprade ringile või paneb need kirja oma raamatutes.

Jung märkis, et mõlemad tüübid näevad teineteise juures eelkõige teise halbu omadusi ja selle vastasseisu lõpptulemuseks on vastandlikud teooriad, filosoofiad, eluviisid ja ellusuhtumised. Freudi koolkonda pidas Jung ekstravertseks, kuna Freud asetaski psüühikat määravad faktorid inimesest väljapoole, Adleri koolkonda aga introvertseks, sest Adler nägi psüühika tähenduslikke jõude inimese sisemistes suundumustes, tema võimuihas. Ka oma teooriat pidas Jung introvertseks, kuna ta nägi psüühika liikumapanevaid jõude inimese sisemaailmas, tema kollektiivses mitteteadvuses.

Ekstra- ja introverdid jagas Jung nelja põhilise psüühilise funktsiooni alusel veel kaheksaks alatüübiks. Ta kirjeldas mõtlevat, tundvat, aistivat ja intuiitivset alatüüpi.

Ekstraverteeritud mõtlejatüüp keskendab oma tähelepanu reaalsusele, objektidele, üritades luua oma tähelepanekute ja uurimistulemuste põhjal

korrapäraselt ja loogilist süsteemi. Selline inimene on järjekindel ja edukas, kuid tal on ka varjukülgi — tihti peale jääb ta kinni faktidesse, oskamata näha neist kaugemale ja tal ei teki abstraktseid ideid. Ta kaldub tegema kunstlikke lihtsustusi, mõtlema välja valemeid ja kontseptsioone, et ühendada tihti peale olematuid seoseid.

Introverteeritud mõtlejatüüpi ei huvita niivõrd faktid kui ideed: mõtlemisviisi väärtuslikkus seisneb selles, et sageli pakuvad niisugused inimesed välja uusi lahendusi. Kõrvalseisjatele jätvad nad tihti veidriku mulje, sest nad ei saa aru, mis nende ümber õigupoolest toimub, ega taipu, mida teised inimesed tunnevad või mõtlevad. Seltskonnas on nad kas tagasihoidlikult vait või teevad vahel mõne kohatu märkuse. Hajameelne professor on sellise inimtüübi klassikaliseks näiteks. Nii näiteks oli sügavalt mõttesse vajunud Schopenhauer leidnud end kord pargis keset lillepeenart seismas, ja kui vihane aednik talle hüüdis, kas ta ikka teab, mida teeb, ja kelleks ta end üldse peab, oli ta vastanud: «Ah, kui ma seda isegi teaksin!» Ka enda paigutas Jung selle alatüübi alla.

Mõtlejatüüp on Jungi järgi omane eeskätt meestele. Selle tüübi nõrgimaks küljeks on puudulikult arenenud tundeelu. Tundetüüp aga on omane eeskätt naistele, sellised inimesed paistavad silma aladel, kus inimsuhetel on suur kaal, nad on head diplomaadid ja kaupmehed.

Aistiv tüüp näeb asju nii, nagu nad on, kujutlusvõimel ega väärtushinnanguil ei ole tema jaoks mingit tähendust, määrav on üksnes aistingu tugevus. Selline inimene on irratsionaalne, kuid ekslikult peetakse teda ratsionaalseks, sest ta peab tähtsaks fakte ja jätab oma flegmaatilisega käitumisega aruka inimese mulje. Ekstraverteeritud aistivale tüübile on esmatähtis objekt, introverteeritud aistivale tüübile aga tema sisemaailm. Viimaste hulka kuulub palju kunstnikke ja muusikuid. Nad on tulvil muljeid ning mitteteadvuslikke kujundeid, mida nad oma teostesse üle kannavad. Tihti peale on nad tervenisti hõivatud kollektiivsest mitteteadvusest pärit kujutluspildidest. Nad näevad vaimu ja kummitusi ning asjades neid omadusi, mida seal tegelikult pole.

Aistimise vastandfunktsiooniks pidas Jung intuitsiooni, kuigi oma olemuselt on ka see irratsionaalne. Intuiitivselt tajub inimene neid asju, mis on tema teadlikule tähelepanule kättesaamatud. Intuitsioon on aktiivne ja loov protsess, täiesti lootusetutes olukordades võib vaid intuitsiooni abil

väljapääsu leida. Intuitsioon on väga tähtis keeruliste otsuste tegemisel ja haiguste diagnoosimisel. Teadlastele, arstidele, leiutajatele ja armeekomandöridele on selle funktsiooni olemasolu väga vajalik.

Ekstraverteeritud intuiitiivne tüüp elab reaalses paljude võimaluste maailmas. Ta ei talu sissetalutud radu, rutiini ega mugavusi, ei pea lugu traditsioonidest, usust ega seadustest ning ei jäta kunagi ühtegi võimalust kasutamata. Ta külvab, kuid ei lõika, tema pillatud energiast saavad kasu vaid teised. Ta ei lähe lõpuni, sest tal ei jätku kannatust seda ära oodata. Tema inimsuhted on ebapüsivad ja tal on raske ühele naisele truuks jääda. Kuid igav ei ole temaga kunagi.

Introverteeritud intuiitiivne tüüp tunneb huvi eelkõige kollektiivse mitteteadvuse maailma vastu, ta on müstik ja kunstnik, ta näeb nägemusi ning prohvetlikke unenägusid ja kogeb religioosid või kosmilisi ilmutusi. Tihti peale peetakse teda hulluks, kuid senikaua pole tal häda midagi, kuni ta oma nägemusi ja elamusi argieluga mingil viisil seostada oskab või vähemalt nendest avalikult ei räägi. William Blake, poeet ja kunstnik, on siin heaks näiteks.

Füsioloogias teame, et inimekehas toimivad pidevalt üksteist tasakaalustavad vastandlikud protsessid. Jung oletas, et selline iseregulatsiooni printsiip kehtib ka psüühikas. Nii nagu teadvus ja mitteteadvus tasakaalustavad üksteist, teevad seda ka ekstra- ja introvertiivsed jooned. Igas inimeses on olemas mõlemad poolused ning mõnikord võib nendevaheline tasakaal ka paigast nihkuda. Nii võib kõige ratsionaalsem ekstravert äkki vaimustuda mõnest irratsionaalsest ideest, kaine teadlane ootamatult muutuda tuli hingeliseks spiritistiks või kommunistiks, raamatukoi armuda lehtsabast näitlejannasse jne. Igas askeedis on peidus naitleja ja igas Don Juanis moralist.

Ekstra- ja introvertideks jagas Jung vaimselt terveid inimesi. Mõlemat tüüpi inimesed võivad aga ka vaimselt haigestuda, ekstravert seetõttu, et ta võib kaotada ühenduse oma sisemaailmaga, introvert aga seetõttu, et tal on oht irduda teda ümbritsevast maailmast. Kui ekstravert haigestub, ilmnevad tal hüsteerilised sümptomid, mis seostuvad eelkõige tema seksuaalelu häiretega. Freudi teooria sobib siin hästi. Ka maniakaal-depressiivne psühhoos on eeskätt ekstravertide haigus. Introvertide haigestumise puhul kujunevad neil sündnähud, raskemal juhul aga skisofreenia.

Neurootikuile on sageli omane ühe funktsiooni väljaarenemine täiuslikkuseni, kusjuures teised on unarusse jäänud. Näiteks mõtlev tüüp võib jätta hooletusse oma tundeelu ja sattuda inimsuhtes suurtesse raskustesse. Enamik inimesi kasutab siiski peamiselt üht, arenenumad isiksused kaht ja vaid eriti kõrgesti diferentseerunud isiksus kolme eri funktsiooni. Kõigi nelja funktsiooni väljaarenemine on juba iseenesekssaamise kõrgeim aste ja eesmärk.

Täiesti puhtaid tüüpe niisiis elus ette ei tule. Oma tüpoloogija praktilist väärtust nägi Jung inimsuhte ja psüühika paremas mõistmises. Kuigi Jungi alatüüpide jaotust pole eriti kasutatud, on tema kaks põhitüüpi, ekstravert ja introvert, väga laialt tuntud.

Torn ja reisid

1919 oli Jung oma kriisist juba täielikult toibunud, unenägude ja hallutsinatsioonide vool oli lakanud ja ta oli täis elujõudu ning töotahet. Tal oli rohkem patsiente kui kunagi varem ja palju oli tal ka õpilasi ning armukesi. Naiste suhtes oli Jungil erakordne külgetõmbeväime ning rahulolevalt jagas ta neile järjestikku oma tähelepanu. Üks Jungi õpilastest Toni Wolff sai talle eriti lähedaseks ning nende sõprus kestis palju aastaid. Toni nõudis, et Jung end oma naisest lahutaks, kuid Jung seda ei soovinud. Ta tahtis endale pidada nii emalikkude Emmat kui hetäärlikku Tonit, kelles nägi oma *anima* kehastust.

Iga päev võttis Jung vastu 8—10 patsienti, pühendas igapähele ühe tunni. Kui ilm ja aastaaeg lubasid, vestles ta oma patsientidega aias järve kaldal. Klassikalist analüütilist sohvati Jung ei kasutanud, tema eesmärgiks polnud niivõrd patsiendi assotsiatsioonide jälgimine kui omavaheline keskustelu, milles analüütiku roll oli üsna aktiivne. Jungi analüüs oli pigem tulevikku kui minevikku suunatud, tema jaoks oli analüütiline protsess enesekssaamise, eneseteostuse tee, mitmete käänakute, tõkete ja vahepeatustega, millest analüütiku oma tähelepanekute ja nõuannetega aitab edasi saada. Oma patsiente kuulas Jung tugitoolis istudes ja piipu suitsetades, öeldes aeg-ajalt mõne märkuse või arvamuse, mis oma tavavusega sageli patsiente rabas. Üks tema naispatsientidest kirjutas hiljem oma mälestustes, et kõige meelde jäävam oli Jungi juures see, et ta ei teinud kunagi midagi poolikult. Ühesuguse täieliku asjassepühendumusega kuulas ta patsiente, istus

raamatute taga, pidas õpilastele loengut ning pesi kausis teksaspükse. Igale tegevusele, mis tal parajagu käsil oli, pühendas ta end täielikult.

Jungi naisuhted läksid aga üha keerulisemaks ning kui üks tuttav teda järgmisel aastal Alžeeria-reisile kaasa kutsus, ei kõhelnud ta kaua. Juba ammu oli ta Euroopast ära tahtnud, soovinud viibida teistsuguses maailmas ja näha Euroopat mitte-eurooplase silmadega. Erinevalt oma isast Jung araabia keelt ei osanud ega suutnud seda ka selgeks õppida, kuid ta istus tundide kaupa tänavakohvikutes ja jälgis inimesi, nende žeste ja emotsioone. Üllatusega leidis ta, et kell tema taskus, millel Euroopas oli nii suur tähendus olnud, kaotas Aafrikas täielikult oma mõtte. Aeg näis selles primitiivses, harmoonilises ja rahulikus ümbruses kulgevat pikkamisi, inimestel polnud kusagile kiiret ning oma tundeid elasid nad välja vabalt ja vahetult ning sellise intensiivsusega, mis Euroopas oleks olnud võimatu. Jung tähendas, et eurooplane on uhke oma ratsionaalsuse üle, kuid ta on selle saavutanud vaid oma terviklikkusest loobumise hinnaga, sest ta on määranud oma mitteteadvusliku poole rohkem või vähem varjusurma.

Mõni aasta hiljem Mehhikos oli Jungil esmakordselt võimalik pikemalt vestelda ühe mitte-eurooplasega, st mitte-valgega. Pueblo-indiaanlaste pealik Ochwiay Biano rääkis, et valged inimesed on julmad ja kurjad, kogu aeg tahavad nad midagi ja on rahutud ning rahulolematud. Meie mõtleme, et nad on hullud, ütles pealik, sest nad mõtlevad peaga. Millega teie siis mõtlete, küsis Jung hämmastunult. Südamega muidugi, kõlas vastus. See pani Jungi sügavalt järele mõtlema ja talle näis, et esimest korda oli keegi talle ära seletanud valge mehe olemuse. Mõök ühes ja rist teises käes, oli valge mees läinud vallutama maailma ja kuhu ta jalg iganes astus, sinna tõi ta oma usu, orjuse ning üldise allakäigu. Pärismaalastele omase maagilise ja müstilise mõtleamise ning maailma hingestatuse tundmise oli valge mees minetanud. Kuid ühes sellega oli ta minetanud ka oma identiteedi ja eneseväärikuse, oma väärtuse ja tähenduse tundmise maailmas. Pueblod uskusid, et nad on päikesejumala pojad ja et oma igapäevaste rituaalidega aitavad nad oma isal üle taeva veereda. Kadestamisväärsse väärikusega sooritasid nad oma rituaale ja kuigi nende usk oli valge mehe silmis naiivne, oli neil oma koht maailmas ja elul mõte. Jung leidis pueblode juures samasugust sügavat maailmatunnetust, nagu see oli olnud

omane vanadele egiptlastele. Sellest tundis kaasaegne maailm suurt puudust.

1922 hakkas Jung mõtlema uue maja ehitamisele. Ta tahtis, et see oleks lihtne ja asuks vee ääres. Jung ostis maatüki Bollingenis, õppis kiviraiduri tööd ja palkas endale vaid mõned abilised. Ise tegi ta ka maja plaani. Jungi ema oli hiljuti surnud, Jungist oli saanud perekonna vanim liige ja ta otsustas, et majal peab tingimata olema torn kui küpsuse ja emaüsa sümbol. Torni ehitas eelkõige tema «number 2» ja ta ei soovinud sinna telefoni, elektrit ega veevärki. Sellest majast pidi saama üks kõige olulisemaid samme tema eneseteostuse teel. Oma tornis oli tal võimalik elada pärismaalase rahulikku ja lihtsat elu. Ta tõmbus sinna päevadeks ja nädalateks, tema pere aga elas Künschnachis.

Aafrika ja Ameerika reise kogemused kinnitasid Jungi mõtet, et igal inimesel on peale isikupärase mitteteadvusliku kihi, mille sisuks on tema läbielamused, kõik unustatu, teadvusest väljatõrjutu ja alateadlikult tajutu, veel ka sügavam ja ürgsem, kollektiivse mitteteadvuse kiht. Selle, vahel ka objektiivseks psüüheks, manaks, deemoniks või lihtsalt hingeaks kutsutud arhailise ladestuse sisuks on Jungi arvates kõigile inimestele ühtviisi sünnipäraselt omased, juba inimaju ehituse poolt ettenähtud assotsiatiivsed rajad, kujundid ja mütooloogilised motiivid, mida Jung hakkas nimetama arhetüüpideks. Kollektiivne mitteteadvus on kõigi inimeste meele põhimustriks, mille ümber nende hilisemad kogemused, elamused ja kompleksid paigutuvad. Jung pidas kollektiivse mitteteadvuse kontseptsiooni oma suurimaks panuseks psühholoogiasse ja kui temalt kord küsiti, mis on olnud tema enda elu müüdiks, siis vastas ta: «Muidugi kollektiivne mitteteadvus.»

Mõistagi on kollektiivse mitteteadvuse kontseptsioon vaid hüpotees, nii nagu kogu mitteteadvuse psühholoogiline teooria põhineb suuresti oletustel ja hüpoteesidel. Jung väitis, et teadvus on üksnes pinnakiht tohutu mitteteadvusliku ookeani kohal ja me isegi ei tea, kui suur see ala on, meil on vaid kaudseid tõendeid selle kohta, et see on olemas. Sõnaga «mitteteadvus» tahame öelda, et me ei tea, mis mitte-teadvus on.

Freud oli tuletanud oma mitteteadvuse kontseptsiooni teadvuse kontseptsioonist, Jung aga oli seda meelt, et kõigepealt tuleb mitteteadvus. Teadvus kujuneb ju algselt mitteteadlikust seisundist, on mitteteadvuse produkt ja teadvusel olemi-

ne nõuab pidevat pingutust ning väsitab. Pärismaalane võib tundide kaupa ühe koha peal istuda ja enda ette vaadata ning kui tema käest küsida, mida ta mõtleb, on ta solvunud, sest tema arvates võib ainult hullul pea mõtteid täis olla. Ja kui ta mõtlebki, siis mõtleb ta südamega nagu pueblod või kõhuga nagu üks neegrisuguharu, kes tunneb ainult neid mõtteid, mis nende kõhutegevust mõjutavad — nad tunnevad ainult emotsionaalseid mõtteid. Ka pueblodel oli teadvus otseselt emotsioonide tugevusega seotud, abstraktset mõtlemist nende jaoks ei eksisteerinud.

Lugenud süvenenult gnostikuid ja üritanud dešifreerida alkeemikute tekste, sõitis Jung 1925. a taas Aafrikasse, tundes, et peab Euroopast puhkama. Keenias, tuhandete kilomeetrite kaugusel kodus, kus teda ei saanud kätte ükski telefonikõne, kiri ega telegramm, tundis ta end hästi. Seni oli ta kadestanud pueblode müüti, Aafrikas leidis ta lõpuks müüdi ka endale. Talle näis, et ta oli sel maal juba korra elanud — tuhandeid aastaid tagasi. Mille loodus poolikuks jätab, selle viib täiuseni kunst, olid alkeemikud õelnud. Aafrikas tundis Jung end loojana, kes protsessi lõpuni viib ja annab maailmale tähenduse ja tegelikkuse. Ta nautis seda arhailist ja hingestatud elu, võttis selle sü-

gavale enda sisse ning oleks ehk lõpuks muutunudki oma sisemuselt «mustaks», kaotanud oma eurooplase hinge ning jäänud elama Aafrikasse, kui poleks olnud üht hoiatavat sündmust.

Ühes Sudaani külas korraldas suguharu pealik Jungi külaskäigu puhul hilisõhtuse *n'goma*, tant-su. Platsile ilmus poolsada sõjakat meest mõõkade, odade ja nuiadega. Süüdati suur lõke, mille ümber kogunesid naised ja lapsed. Mehed asusid sõõri nende ümber ja hakkasid laulma, end laulu rütmis kõigutama ja tantsima, vibutades oma sõjariistu. Jung ja tema inglasest sõber kisti kaasa tantsima ning et Jungil muud sõjariista polnud, vehkis ta oma ninasarvikunahast piitsaga. Tants läks aegamööda ägedamaks, laulu ja trummide rütm kiiremaks ning selle lummus võttis tantsijate üle võimust. Olukord hakkas muutuma juhimatuks ja Jungile meenus, et hiljuti oli üks valge mees sellise tantsu ajal odaga läbi pistetud. Ta üritas tantsijaid rahustada, pakkus sigarete ja plak-sutas piitsa, kuid kõik oli asjata. Alles siis, kui ta valjusti šveitsi murdes ropendama pistis, hakkasid kõik üksmeelselt naerma ja pingelanges. Tants lõppes ja kõik läksid magama. Jung taipas, et oli tahtnud teada, kuidas Aafrika temasse mõjub, ja ta oli seda teada saanud. Ta pöördus Euroopasse tagasi.

VAATENURK

LAURIS TOOMET
Uus rõõmusõnum

TÕNU TRUBETSKY, ANTI PATHIQUE. ING-
LID JA KANGELASED. Aut. vlj., Tallinn, 1992.
40 lk.

Umbes kahe tuhande aastast ajavahemikku nime-
tavad mõned (paljud) maagia ning sellele lähedas-
te asjade harrastajad maailma-aastaks. Ilmselt on
sellisel nimetusel-liigitusel mitmesuguseid põhju-
si, mulle on teada ainult tema astronoomiline tä-
hendus. Umbes nii kaua aega kulub, et pööripäe-
vapunkt jõuaks yhe zodiaagitähtkuju piirkonnast
teiseni. Kõigist pööripäevapunktidest tähtsamaks
peetakse taevavõlvil kevadpunkti. Kaks tuhat aastat
tagasi lahkus see Jäära tähtkujust ning jõudis
Kaladesse. Kristuse symbol oli kala. . .

Uue, Veevalaja ajastu algusega seostavad pal-
jud kristluse lõppu. Prohveteid on alati palju ol-
nud, nyyd lisandub igayhe isiklikule missioonile
veel võimalus saada järgmise maailma-aasta valit-
seva usundi ja maailmavaate rajajaks. Yksainus
neist on tõeline, kuid milline nimelt, seda näitab
ainult aeg. Sest sama võitus, mis maa peal, käib
ka taevas ning ka jumalate uus kuningas pole veel
kroonitud.

Me ei tea tänini täpselt, mis syndis kaks tuhat
aastat tagasi, kui tule ning mõõgaga tulid võimu-
le Jahve ning Kristus. Me ei tea sedagi, kas Kris-
tus ikka oli tema poeg. Kindlasti syndis ka tollal
yle maa ridamisi prohveteid, kelledest enamiku
sõnum on meile igaveseks kaduma läinud. Nende
hulgas ka kõigi Läänemere ääres tegutsenud proh-
vetite sõnad. Seda olulisem peaks olema teadmi-
ne, et soomeugrilaste hulgast on viimase kahe sa-
jandi jooksul võrsunud juba kaks võimule pyrgi-
vat prohvetit. Mõlemad on jätnud meile kyll ainult
teksti, esimene ise tähelepandamatult kadudes,
teine elab meie hulgas. Kuid kõigi märkide järgi
on ka teise puhul tekst, mitte tõekuulutaja isik see,
mis peab iseseisvalt maailmas hakkama saama
ning selle alistama. Seda, et meie hulgast pole
oodata inimest, kes astuks jumalate hulka analo-
ogiliselt Kristusega, näitab juba mõlema teksti teg-
elikult kollektiivne autorlus.

Esimene tekst on «Kalevala». Kui pyyda «Ing-

leid ning kangelasi» kuidagi temaga kõrvutada,
võiks tuua analoogia Vana ning Uue Testamendi-
ga ristiusus. «Kalevala» kujutab myytilist kange-
laste, nõidade ning laulikute ajastut meile kätte-
saamatus minevikus. «Inglid ja kangelased» on
evangeelium, rõõmusõnum jumalariigi taastule-
kust, kangelaste ajastu veelkordsest algusest.

Analoogiat võib viia veel kaugemale. «Kaleva-
la» materjal ulatub tuhandete aastate taha nagu ka
Vana Testamendi oma, samuti põhinevad mõle-
mad oma piirkonna rahvaloomingul. Mõlemad si-
saldavad õpetusi eluks järeltulevatele põlvedele,
kes elavad yle kangelasajastu hääbumise. Mõle-
mad on suletud, piiritlevad ning sulgevad oma
maailma. «Inglid ja kangelased» ning Uus Testa-
ment on nende vastandid, on koodid suletud kir-
jade ning maailmade avamiseks, uute loomiseks.

Kuna tekst on religioosne, on ta pyha. Kuna ta
on pyha, ei vaja ta oma olemasolu eelnevat õigus-
tust, vaid annab ise õigustuse järeltulevatele asja-
dale. Kui ta on pyha ning on olemas, milline on
siis see religioon, mida ta kuulutab? Viimase paa-
ri aasta jooksul omandatud teadmiste põhjal olen
saanud selgeks, et see religioon on sama, mis «Ka-
levalas» — st maausk ehk taara usk. Ning nagu
selgub, pole Trubetsky esimene ega ainuke proh-
vet, vaid sarnaseid syndmusi on (lisaks raamatu
kaasautoritele) ette kuulutanud teisedki.

Pyha teksti ei saa hinnata analoogiliselt ilukir-
janduslikuga. See on kyll võimalik, viiks aga meid
valejäreldestele, kuna teksti väärtus antud juhul ei
tulene tema kunstiväärtusest, vaid on seotud tema
asendiga yleloomuliku ning loomuliku maailma
vahel.

Maausk ise ei tugine pysical, muutumatul ning
dogmaatilisel kirjasõnal nagu näiteks kristlus.
Võib tekkida kysimus, kuidas saab siis yldse olla
olemas pyhakirjasid, nagu «Kalevala», või sellele
pretendeerivad teoseid — nagu käesolev raamat.
«Kalevala» puhul on asi lihtne — tegemist on lau-
lutekstide koguga. Pyhad on tegelikult laulud
akustilisel kujul, mitte kirjapandult. Kirjapandud
«Kalevala» on Euroopa kultuuri mõjul syndinud
veidrus — mis ei vähenda tema kui kultuuri säili-
taja tähtsust. Seevastu Trubetsky teos võib oma
vormi tõttu ka maausuliste hulgas vastakaid seis-
kohti tekitada. 1988. aastast pärinevas omakirjas-

tuslikus väljaandes on teda veel tituleeritud rock-romaaniks. Mõõdnud sajandil oleks ta oma välise romaaniikkuse tõttu mõistetamatuks jäänudki, praegu võib ysna kindlalt väita — tegemist pole niivõrd iseseisva kirjandusteose kui filmistsenaariumiga. Film on erinevalt trykitud tekstist kompleksne, totaalne ning jätab vaatajale vabaduse vastuvõtul — seega vastab maausulise teksti nõuetele paremini kui rahvalaul, mis kaasaegses maailmas ei suuda kõiki meeli totaalselt haarata. Ilmselt ongi tulevikusuundi aluseks pyhad filmid pyhade laulude või pyhakirja asemel.

Väärib märkimist, et antud raamat on viimane paljudest redaktsioonidest. Kõigile, kes vähegi soovivad tekstist aru saada, soovitan tingimata lugeda läbi raamat, mitte piirduda 1990. aasta «Vikerkaare» 12. numbris avaldatuga. «Vikerkaare» tekst on mõnede lõikude osas kärbitud. See ei riku nimetamisväärselt yldmuljet. Hoopis olulisem on hulk sõnastuse muutusi, mis muudavad ajakirja teksti kiiremaks, täpsemaks, vähendades aga tema filmilikkust ning ladusat loetavust. Tyypilised erinevused on näiteks: *sirasid* pro *sätendasid*; *me* pro *meie*; *plättrad* pro *pläterdad*; *jalutab* pro *tolgendab* jne, samuti liitsõnade lahkukirjutamine: *omal ajal* pro *omalajal*; *filmi jälgimisse* pro *filmijälgimisse* jne.

Ent aitab sissejuhatusest. Katsugem ikkagi lahendada kysimus — miks on antud tekst religioosne ning miks just maausuline.

Maausu kangelased ei ole isiksused. Nad ei ole yldse inimesed, aga ka inimesena oleksid nad vaid objektid. Jumalaid ei ole. Puudub dualism ning eetika, yldse igasugune hindamine. Kõike juhib tahe, mis kuuludes juhusliku maailma juhuslikele objektidele on ise ennustamatu. Kangelased on tahte omanikud, eristudes yldisest amorfsest keskkonnast yliinimestena. Selles punktis on rockerite ning «Kalevala» kangelaste käitumise analoogia täiesti ilmne. Ka rocker ei ole inimene. Ka mitte inimene mootorrattal. Mehhaanikaajastu kujutelm on, et inimene, võttes kasutusele mõne uue tehnikaavutuse, jääb ikka samaks. Elektroonikaajastu näitel väidab McLuhan, et see nii ei ole. Inimene ei ole lahutatav oma keskkonnast ega keskkond inimesest. Mootorolend kaotab paljud endised jooned ning omandab uusi. Ta ei mõtle, ta ei tunne, ta eelkõige tahab ning tegutseb — seega on ta juba muutunud objektiks. Sellega irdub ta õhtumaisest maailmast ning sobitub soomeugrilikku kultuuri.

Mootorolendid on transformatsioonivõimelised. Ilma mootorrattata pole tegemist rockerite, vaid kangelastega — inimestega eelkristlikust Kalevala-ajastust. Ehk võiks siis pealkirja alusel tõmmata paralleeli ingel — rocker. Võib-olla olid ka ristiusu inglid mingid monstrumid, inimese ning masina hübriidid, näiteks samasugused kui Trubetsky inglid-rollerid-luudolevused. Ristiusu ajaloost tuntud nõiakujutelm lubab seda oletada. Oli ju kõigi nõidade isand ja peamaag Lucifer ise langenud ingel. On vägagi võimalik, et nõialuudade kunst, mida ta alamatele nõidadele õpetas, pärines otse jumala inglite juurest. Sellele vihjab korra ka Trubetsky, võrreldes järvekallast Regulusel Blocksbergi mäega Walpurgi ööl.

Raamatu esimene osa toimub seega põhiliselt kangelasajastul. See aeg on reaalne, meie ees, sees ja kõrval, kuid samal ajal myytiline ning eraldatud. Ta on nagu teine reaalsus, kus liiguvad šamaanid. Tavaline inimene ei pääse sinna enne, kui ta pole ennast objektiks alandanud. Siis on ta vaba ning võib saada kangelaseks, kui on kyllalt tugev. Või võib keegi ta objektiks alandada. Siis pole ta kangelane, kuid on vaba. Inglise niisama lihtsalt ei saa. Selleks peab oskama transformeeruda — antud juhul luud- või mootorolendiks.

Seni kui kehtib praegune yldine kristlik ilmakord, myytilist aega ei tule. Vaja on alustada võitlust, et praegune kord hävitada. Siin avaldub raamatus peituv rõõmusõnum ning antikristlus. Raamat ei kuuluta jumalariigi tulekut, kuid ta kuulutab jumalariigi võimalikkust. Kristlus eitab selle võimalikkust tänu oma antropotsentristlikule maailmapildile.

Raamatu teises osas toimub midagi, mille lähimaks analoogiaks on vist Uue Testamendi lunastus. See on rohkem kui paljas uue ajastu võimalikkus. See on silla ehitamine yle aastatuhandete ning miljardite kilomeetrite muistse kangelasajastu ning tänapäeva vahele.

lilde legendi järgi tulid esimesed taaralased (soomeugrilaste esivanemad) Tagapäikesemaal kuuradeks ning vesikuuradeks nimetatud õhusõidukitega. Tagapäikesemaa asukoha kohta polnud enne käesolevat raamatut minuni jõudnud yhtegi teadet. Arvati, et teadmine sellest läks kaduma koos maausu suurte nõidadega ristisõdades või mõne varasema konfliktiga käigus. Tagapäikesemaal olid rännanud esivanemate hinged. Kui unustati selle asupaik, pidid hinged jääma maa peale ega leidnud enam rahu. Need hinged, kes

olid rännanud sinna, jäid maapealseist lahutatuiks. Kõige selle tulemuseks oli soomeugriluse ning maauus hääbumine.

Siiski hoiti teadmist Tagapäikesemaast tuhandete aastate kestel, vahel kyll salaja ning kitsas ringis, kuid katkematult meie päevini. Alati pysis ka tarkade hulgas lootus kord pöörduda tagasi oma päriskoju. Kokkuvõtte leidis see maausuliste pyhas vormelis, halbadel aegadel ka salajasest märgusõnas, millest tunti mõttekaaslasti: «Kord taas merest tõuseb maa — taas tuleb valgus.» Nii aimasid maausulised sadu aastaid ette kosmoselelende, sidudes oma pyhimad ning salajasimad lootused nendega.

Inglite ning kangelaste Regulus on kindlasti see otsitud Tagapäikesemaa, Trubetsky sõnutsi Tavavald. Ning mis peamine — ta on reaalne — ja mitte ainult hingedemaailmas, kus rändavad šamaanid, vaid siinsamas, 84 valgusaasta kaugusel, Lõvi tähtkujus. Isegi kui meie praegune tehnika ei võimalda sinna lennata kõigil soomeugrilastel, saavad esivanemate hinged ometi kord pöörduda tagasi teiste juurde. Ning muistsed jumalad saavad tulla tagasi elavate juurde, andma uut jõudu soomeugrilusele. Kas see viib meid järgmisel maailma-aastal ainult sisemisele hiilgusele või ka välise ekspansiooni ning maailmareligioonini, seda peab näitama aeg.

On veel üks intrigeeriv mõte. Nimelt on kõik teadmised meie esivanemate õhusõidukite — kuurade ning vesikuurade väljanägemise ning ehituse kohta kaduma läinud. Kuid nagu selgub jutust, pärines Stingeri tähelaev Regulusest — seega Tagapäikesemaalt. Ehk oligi tegemist näiteks kuuraga — või vesikuuraga, kui pidada silmas tema allveelaevavõimeid. Siis võiks loota, et neid õpitakse uuesti valmistama, ning siis pole soomeugrilaste ja maausuliste päralt mitte enam ainult kogu maailm, vaid kogu Galaktika.

Selle kõige pärast ongi raamat rõõmusõnum neile, kelle kaotatud kodumaa on taas yles leitud.

HANS HAAVAJA

Halb nali, sõbrad!

HARALD PEEP. HAJAMÕTTEID HUUMORIST. «Eesti Raamat», Tallinn, 1992. 304 lk.

Iga nali juba kord on adressaadi poolt vaadatuna selline, et ta kas on naljakas või ei ole. Nalja tegijategagi oma sama lugu. Nad kas leiavad seltskonnahakskiidu oma mõtteleenu ja esitusviisiga või siis panevad nad publiku piinlikku olukorda ning teenivad taktitu ja rumala inimese maine.

Kirjapandud nali või anekdoot kaotab enamasti oma värskuse ja võlu, väga vähesed suured meistrid on suutelised sõnakoomikat kadudeta kirjas edasi andma. Kahjuks tuleb Harald Peebu teos suutmatu enamiku hulka arvata. Kuid kõigepealt raamatu eesmärgist.

Sihiseade osas on küsitavusi. Teadaolevalt on suur osa materjalist varasemal ajal «Pikris» ilmunud. Kirjutamisaja pikkust on tunda nii toonis ja sõnakasutuses kui ka naljavalikus, mis näitematerjaliks toodud. Paistab, et autor ei ole viitsinud kõike ühesuguse põhjalikkusega siluda ja ümber teha. Kahju!

Peaprobleemiks jääb siiski, kes võiks olla selle teose lugeja. Autor oleks justkui endale eesmärgiks seadnud käsitletavat ainet võimalikult ebahuvitavaks muuta. Õige nauding kaob nii sel lugejal, kes Peebu heietuste vahelt anekdootide sageli kohmakalt sõnastatud ümberjutustusi otsib, kui ka sel, kes loodab osa saada tõsisest kirjandusteaduslikust käsitlusest. Tegemist on mingi ebamäärase seguga ühest ja teisest. Nagu filoogiaüliõpilase konsept. Igatahes kui kõne all olev teos neile õnnetutele kohustuslikuks lektüüriks kuulutatakse, on mul neist siiralt hale meel.

Üritades selgusele jõuda, milliste põhimõtete järgi teos üles on ehitatud, jõuab kannatlik lugeja tõeni ehk raamatu teise poole alguses, umbes 200. lehekülje paiku. Asi on siis tagantjärele lihtne, aga neid, kes nii kaua vastu peavad, ilmselt vähe. Nende ennastalgavale pingutusele tuleb igatahes au anda. Nimelt on autor lähtunud printsipiist, et kõigepealt tuleb teema ära seletada ning siis harjutuste kallale asuda. Kaunis koolipapalik lähtekoht. Teemaks aga paistab olevat naljade süstematiseerimine ja liigitamine. Parema ülevaatlikkuse huvides oleks võinud selle materjali ju ka tabeli või välimäärara kujul esitada, kuid siis oleks vist ainekäsitluse pealiskaudsus veelgi rohkem silma

paistnud. Linné-aegse loodusteaduse tasemeni pole Peep omal alal igatahes küündinud. Tundub, et liigituses on valdavad juhuslikult pähe torganud nimed, millele siis näitematerjal kinnituseks ja katteks on otsitud. Mõnevõrra meenutab see kõik tööliste ja talurahva vaenlaste liigitust vanades ajalooõpikutes, ikka nii et tööstur, pankur, vabrikant, kodanlane, politseinik, nuhk ja kes nad seal kõik olid. . .

Omaette mõjukad leheküljed moodustavad rahvavalgustuslikud näpunäited stiiliteooria vallast esimese osa lõpul. Oletatavasti on härra professoril oma kunagistele loengukonseptidele «Sissejuhatuses kirjandusteadusesse» hea avaldamisvõimalus õnnestunud leida, kuid terviku seisukohalt mõjub see kahjuks üsna haakumatult. Aga pole viga! Kirglik naljasõber ei lase end eksitada ning jätkab. Nüüd, varustatuna huumori mõistmiseks vajalike teoreetiliste teadmistega, leiab ta end järgmise probleemi ees: millise printsiibi järgi on osa näitematerjalist muu teksti hulgast eraldi kursiivis välja toodud ning miks muu osa ei ole? Võib vaid oletada, et kursiivis on esitatud nn klassikalised lood, mida kõik niikuinii teavad ja mida on saanud kogumikest otse ümber panna. Ülejäänute puhul aga on Peebul niisiis võimalik autorlusele pretendeerida. Või siis ei ole koduses raamatukogus leidunud sobivat teost täpse üleskirjutusega? Mõnel puhul on küll autor oma saksa päritolu lemmikklassikutele ja -teostele viidanud, kuid üldpilt jääb ähmaseks.

Kui lõpp juba paistab, jõuame ometi kord ka autori maitse järgi valitud seletusteni eesti naljakirjanduse kullafondi kohta. Seegi meenutab mingit lühikonspekti, sedakorda teatud kallakuga kirjandusloo oma. Sest tuleb välja, et kõik, kes ajaloos kirjameestena vähegi märgi maha saanud, on ka andekad naljamehed olnud. Väike ekskurss sajandite taha ja juba nad tulevadki tuttavas rodus: Kreutzwald, Janssen, Jakobson, siis kõik maailma Hermannid, Grenzsteinid ja muud. . .

Päriskirjanduse tekkejoonelt muutub käsitlusk. Ega ühelegi tähtsamale kultuuritalale, olgu see Vilde, Suits, Tuglas, Hindrey, Raudsepp või kes iganes, midagi ette heita ei saa. Pikkade tsitaatidena on ära toodud omavahelised kirjanduslikud nägelused ning ka seletatud, miks keegi kellegagi tülitsetes. Kurb on asja juures see, et autoril on arvestamata jäänud lihtne tõsiasi: igast, kõige traagilisemastki teosest leiab mõne koomilise epi-

soodi, niisama nagu mis tahes sõnale on võimalik kontekstiväliselt mingi naljakas tähendus või funktsioon leida. Kõik on kuidagi kunstlik, aga olgu!

Raamat läbi loetud, jäägem hetkeks mõttesse, mis ta ka väärt võiks olla. Kauplusest saab ta 15 krooni eest, nalja pole seal sees aga paraku reformicelise rublagi jagu. Mistarvis toppida samade kaante vahele kaks nii erinevat maailma — kirjandusteoreetiline sissejuhatus ja hoopis muusse valda kuuluv killuke eesti kultuurilugu? Muidugi on tänapäeval igaühel õigus avaldada, mida süda lustib, kuid majanduslikust seisukohast selline eikellelegi suunatud raamat end peagi ära ei tasu. Isegi «Eesti Raamatule» mitte. Kindlasti aga on autoril veelgi varuks teadmisi, mida mõistlik killukaupa ajakirjanduse vahendusel huvilistele jagada ning ehk ka suuliselt publikule ette kanda. Küllap siis leiab ka mõni paberil lahjaks läinud lugu tee «vaba ja terve inimese südamesse» nii, et see valjuhäälselt naerma pahvatab.

IIANNES VARBLANE

Henry Miller — Crazy Cock

IIENRY MILLER. VÄHI PÖÖRIJOON. Inglise k tlk E. Sivonen. «Eesti Raamat», Tallinn, 1992. 240 lk.

Kui ma kunagi ülikoolipäevil sain lugeda Henry Milleri raamatut «The Colossus of Maroussi», teadsin ma vaid seda, et tegemist on skandaalse kirjanikuga. Polnud ma tol ajal lugenud ei «Tropic of Cancerit», ei «Tropic of Capricorni», ei «Sexust», «Plexust» ega «Nexust». Lugenud polnud, aga kumu oli juba kohal — «see, oo õudu lummatvat, on ju vana paheline saatür Henry Miller ise». 60ndate lõpul & 70ndate algul oli kuuludus kusagil Kalifornias pesitsevast vanast liiderlikust rõvetsejast ning seksuaalrevolutsiooni patriarhist juba Maarjamaalegi jõudnud. Hämmastusega pidin tõdema, et vähemalt see mõtisklev ning tark raamat Kreekast on rõlgusest & rõvedusest uskumatult kaugelseisev. Tol ajal ma muidugi ei teadnud, et Miller peab «Colossust» oma parimaks raamatuks. Nüüd, mil olen Millerit veidi rohkem lugenud (isegi ta patust esiklast, seda paljude arvates vaid vitu ülistavat nilbuse ning allakäigu õit — «Vähi pöörijoont»), jään samale seisukohale. Tegemist on väga targa, väga tundliku, inimese kannatust ning valu mitte ainult mõistva, vaid kirjeldada suutva kirjanikuga.

1991. aasta 26. detsembril möödus 100 aastat Henry-Milleri sünnist. Kirjandusmaailm muidugi tähistas seda. Kirjastus Harper Collins üllitas 1927. aastal kirjutatud ning 1988. aastal ülesleitud romaani «Crazy Cock» (Erica Jongi eessõnaga). Tähtpäevaks anti veel välja Robert Fergusoni monumentaalne uurimus «Henry Miller: A Life». Samalt autorilt on muide ilmunud Millerit noorpõlves nii vaimustand Knut Hamsuni biograafia. Fergusoni uurimus nägi ilmavalgust kirjaniku kodumaal USAs. Inglasted vastasid epistolaarse «Henry Miller. Letters to Emil'iga». Või veel. Mees, kes oli Lawrence Durrelli sõber, on ka inglise kirjastajate & kirjandushuviliste sõber. Vähenähtsamat uurimusi ja artikleid ilmus muidugi lugematul arvul. Lugematul kas või seepärast, et meil neid küll kusagilt lugemiseks võtta pole. Õnneks jõudsime meiega, ehkki märkimisväärse hiline misega, viimaks Henry Milleri esmaüllitise ni, «Vähi pöörijooni».

Henry Miller on paljuski legend. Ent ometi oli temalgi 7. juuniks 1980, mil ta Los Angeleses suri, selja taga reaalne elu. Lisaks ehk veelgi reaalsem kirjandus & kunstilooming. Oma toodangut kahte lehte lüüa püüdes on Miller ise väitnud, et tema käe läbi maalib ingel, kirjutab saatan ning ajud asetsevad tal näppudes. Sündis ta New Yorgis Mannhattanil. Tema aastaseks saades kolisid vanemad Brooklynini ning talle jäi eluks ajaks meelde, kuidas teda, kaheksa- või üheksa-aastast poissi, nõole külla minnes tutvustati: «Henry, Henry Miller Brooklynist.» Isa pidas tal heal järjel olevat rätsepatöökoda, ent oli kiindunud alkoholi. Ema oli rangus ning rumalus ise. Õde Loretta oli imbetsill ning tõenäoliselt tema kaudu Henry õppis oimama, et ka hälbinutel ning alandatuil, neil, kes on sunnitud poris roomama ja kannatama, on elu ja ka nemad on inimväärased, on inimesed. Kodu ja Brooklyn seda eriti arvestada ei tahtnud ning Miller tituleerib saksa & juudimeelse ümbruskonna, milles ta üles kasvas, «varajase kurbuse tänavaks».

1907. aastal kohtab ta oma esimest armastust Cora Sewardi ning 19aastaselt alustab kooselu kenakese lesegaga, kes kõlvanuks talle emaks. Sellest alates sukeldub ta kogu eluks kestvate, lausa rabelaislike seksuaalseikluste sügavikku. Henry Milleril oli 5 ametlikku naist, lisaks rohkem või vähem püsivamaid elukaaslasid, rääkimata raudse falloosega sooritatud Heraklese vägitöödest igapäevaseis kõrvalehüppeis ja bordellides.

Lõpetanud keskkooli, õpib ta 1909. aastal mõned kuud New Yorgi linnakolledžis, peagi aga lahkub sealst ning edaspidi talub suure vaeva ning vaheldumistega lugematuid töökohti: telegraafikompanii Western Union jooksupoiste ülem, sulane rantšos, abiline isa õmblustöökojas, trammikonduktor, prügivedaja, raamatukoguhoidja, reklaami & kindlustusagent, väikeväljaande toimetaja jne. Siis lööb ta kõigele käega ning vulkaan, mis temas on varjatult pulbitsenud aastaid, erupiteerub. Ligi 30aastane Miller jätab töötavad ja hakkab kirjutama. Ise ta ütleb, et see, mida ta tol hetkel meeletult vajas, oli hääl väljendamaks oma kurbust ning valu.

Mõnda neist aastaist kirjeldabki äsjaleitud & ilmunud autobiograafiline «Crazy Cock». Tegelikult on see Milleri kolmas romaan, mis jutustab elust New Yorgi boheemlaskvartaleis, kus ta elas oma teise naise June'iga, ning keerulistest suhetest, mis kujunevad Milleri, tema naise ning selle lesbist armukese vahel. Romaani töövariandi pealkiri oligi «Võluvad lesbid».

1930. aastal väisab Miller teel Madridi Pariisi ning jääb sinna terveks kümnendiks. Siin tutvub ta Alfred Perles' ning Anais Niniga ja asub kirjutama «Vähi pöörijooni».

1934 avaldab kergelt pornole länguv kirjastus Obelisk Press tänu A. Nini materiaalsele tagatisele «Vähi pöörijoone» ning miski pole enam endine. Kuna väljaandel on märkus, mis keelab teda importida USAsse ning Suurbritanniasse, saab ta tõenäoliselt suurim kirjandusliku salakauba veo objekt. Iga vähegi endast lugupidav ameerika kirjandushuviline smugeldas Euroopast naastes vähemalt ühe eksemplari sellest raamatust üle Atlandi. Alles 1961. aastal, hoolimata sellest et raamat on ikka veel keelatud, annab Grove Press ta USAs välja, seda müüakse esimese nädalaga 68 000 eksemplari. Vähelugeva Ameerika jaoks on see kolossaalne läbimüük. 1964 mõistetakse «Vähi pöörijooni» õigeks ning USA Kirjandusseadusandlus võtab ta oma kaitse alla.

Henry Milleri elu on pärast «Vähi pöörijooni» üllitamist juba rohkem raamatute kirjutamise & avaldamise lugu. Sõja puhkedes on ta sunnitud naasma USAsse, asudes elama Kaliforniasse. Kirjutab ning maalib, tehes põhiliselt akvarelle ja graafikat. (Esimene näitus oli tal juba 1927 New Yorgis.) Ta on kunstnikunagi üsna edukas, kuid isiklikult arvan, et siin on kaasaaitajaks rohkem kirjanikukuulsus kui miski muu. Kunstnikuks

püüdlemine ühendab Millerit ta suure õpetaja & eeskuju D. H. Lawrence'iga, kes ka ju maails — tõsi, erilise läbilõõgita. 50 aastat kirjutab Miller raamatut Lawrence'ist. «The World of D. H. Lawrence» publitseeritakse postuumselt 1986.

Mida tahab öelda Henry Miller? Kõigepealt seda, et kunst ei õpeta meile mitte midagi peale arusaama, kuivõrd tähtis on elu, ning et lagunemine on sama kaunis ning loominguiliselt ahvatlev elu manifestatsioon kui õitsemine. Miller on kirjutanud: «Ma olen sunnitud elama paigas, kus meeleolusid lastakse läbi hakklihamasina, seepärast tean ma vägagi hästi, mida see tähendab. Ma tunnen kõiki hea ning halva meeleolu vaheastmeid, ning võin teile öelda, et kõige närusemgi meeleolu on parem kui üldse mittemingisugune meeleolu.» Teisal ta kinnitab: «Ma pööran nii palju tähelepanu amoraalsele, pahelisele, sigatsemisele, julmusele seepärast, et tahan, et ka teised teaksid — ka kõiges selles on väärtus; teaksid, et ka see on kui mitte rohkem, siis vähemalt samaväärne kõige sellega, mis hea. . . Ma olin sunnitud oma organismi mürgist puhtaks rookima. Ma sülitasin ta välja oma raamatutesse, ja nii imelik kui see ka ei ole, mõjusin tervendavalt lugejaile. Ma nagu oleksin teinud neile kaitsesüstimise ning neil tekkis midagi immuunsuse sarnast.»

Maailm, milles elab hing, millest kirjutab Henry Miller, on inimlik maailm. «Minu maailmas inimesed kusevad kuuma ning jooivad külma. Nad kusevad ja situvad ja nikuvad ja vannuvad ja oigavad ja surevad ning nad lüüakse risti poodide vaateaknail. Hüva, siin ma olen ning ma näitan neile oma perset. Ma võin kirjutada ja ma kirjutan ning mitte keegi ei saa mind keelata. Ma kirjutan sellest, millest keegi teine ei sõanda kirjutada ning lugejad kas võtavad selle või jätavad selle, ent ma arvan, nad võtavad selle.» Henry Miller on arvamisel, et ta raamatud sarnanevad temä kui inimesega. Nad on hämmeldunud, hooletud, iharad, ropud, tormakad, mõtlilikud, piinlikult täpsed, valelikud ning kuratlikult ausad — just nagu ta ise.

Niipalju mehest, kes on tunnistanud, et vajas sellist riiki, milles ta oleks ühtaegu isand ning ori, ja selleks riigiks võis talle saada vaid kunst.

P.S. JÄRELMÄRKUS PÕÖRDUMISENA:
USU MIND, KALLIS KADUNUKE HENRY MILLER

— kord koidab see päev, mil avasüülsärasilmne kirjandushuviline kõige su valelikkuse eest veri-

selt kätte maksab. Lihtsameelse lollina lugesin minagi su raamatuid, pidades neid tattrohelisi laisalt loksuvaid psühhopateetilisi ulmi jumalast antud ilmutuseks. Nüüd, südamest solvununa adun — kõik see, mida kirjutad, polegi nõnda vahetu, kui see paistab, vaid varakult ettevalmistet *craftsmanshipi* realiseering. Lugesin su kirjavahetust, sellest lendub kui lagunevast laibast kogu su loomingu ettekavatsetus, kõik see kuradi intellektuaalsus, kõik see roppuste rõve raamistatus, mis teevad su raamatud nii mürrmagusalt müügikõvulisteks. Müüdid on müüdid ning müürid on müürid. Jeeriku pasunast rääkimata. Aga õigustki otsitakse, ent mitte õiguse pärast, vaid nagu ikka mahamüügiks vabas ajakirjanduses. Kes siis hõbeseekleid ei hageks. Ning seetõttu, kõliseva hõbedollari nimel, mina, allakirjutanu, ütlen — keri sa Henry Miller õige perse koos oma Pariisi lahkava pöörijoonega ning Prantsuse Aulegioni Ordeniga. Mis õigusega sa nära kas istud mu meeltes kui stiilimeister Tuglas Eiffeli torni tuvidest täisistatud taeva all ning vahid kahe sinimustvalge silmaga Jumalaema kiriku poole. Istud mu ajus ning küllap istuksid vulvaski, kui mul see olemas oleks. Istud kui Sauter laibalehkmagusalt vaba vabariigi nüüdisproosas. Istud kui Uno Lahe sõnad mu kõrvus: «Tõlkinuks keegi õigel ajal Milleri essee «The Air-Conditioned Nightmare», muutunuks mõndagi eesti meeste meeles ning küllap siis saatuseski.» Aga võta näpust, isegi Otto Samma ning kogu LR-i edumeelse talituse pingutustele vaatamata ei läinud see jubedus läbi ning seetõttu istume me parajasti just selles... (Oo, Henry, laena mulle oma klossariumi), milles me parajasti istume.

P. P. S. Miks oli vaheda mõistusega Milleri loomeprotsess, veel enam aga kirjastamispoliitika külm, kaine ning arvestuslik, on juba erivaatlusteema. Jäägu see edaspidiseks.

TÕNU EIASALU

Natura nihil facit frustra

TORGNY LINDGREN. VALGUS. Rootsi k. tlk. T. Arnover ja V. Klaus. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991. 192 lk.

Novalisele omistatakse umbes järgmise mõttekäigu autorlus. Eksisteerib teatud ideaalsete sündmuste jada. See kulgeb tegelikkusega rööbiti. Inimesed ja olukorrad (juhused) modifitseerivad juba toda ideaalset sündmust, nii et see, mis on tõeline, hakkab juhuslikuna (harilikuna) näima ning selle näilisuse tõttu lõpuks juhuslikuks muutubki.

Knut Hamsuni romaani «Maa õnnistus», mille taaseestindus samuti mõne aja eest ilmus, algab mehe saabumisega Põhjala metsade ja soode keskele üksildasse maanurka. Olles loonud endale elementaarsed elamistingimused, pärib ta mõõduvalt laplaselt, kas need ei tea talle mõnd naisterahvast majja abiliseks juhatada. Viimane ilmub lagedale pärast esimest talve, üsna teose algul. Torgny Lindgreni «Valguseski» läheb mees kodukülalt laanes vähe rahvarohkemasse paika eesmärgiga tuua sealt endale naine. Ta teab kuni üksikasjadeni, milline see naine peab olema. Aga kaasa saab ta vaid tiine emaküüliku. (Otsitav naine tuleb metsakülasse alles romaani lõpul, kui teda keegi enam oodatagi ei tea.)

Üks mees leiab endale kaaslase, kellega inimsugu jätkata. Teine toob ühes küülikuga külasse ka vikatimehe möllama. Küülikud, tõsi küll, hakkavad katku kiuste ohtralt sigima. Jänes sümboliseerib ühtaegu nõrka inimlambukest ning himu ja sigivust. Siit «Valguse» motogi: «Seal, kus on küülikud, ei jää miski nii, nagu on olnud.»

Ent ka Hamsuni «Maa õnnistuse» Ingeril on jänsemokk. Veidi enne oma kolmanda lapse sündi ehmatab naine küüliku nägemisest niivõrd, et erinevalt eelmisest sünnib laps seekord ema suuga: «Kümne minuti jooksul oli laps sünnitatud ja hukatud.» Küülik saab Hamsuni romaanis ajendiks järgmisele sündmustele ahelale: Ingeri ehmatuse → sünd jänsemokkaga → lapsetapp → vangla. «Seal, kus on küülikud, ei jää miski nii, nagu on olnud.» Küülikud on loomuvastased.

«Inimene on teadagi Jumala koopia, kuid on olemas Jumal, kes on loonud küülikud oma näo järgi, see on lustlikkuse ja ringikalpsamise ja niiskuspelglikkuse ja paljunemise Jumal» («Valgus», lk 9). Sugulastevahelist lihalikku läbikäimist tuleb

ette nii «Valguses» (isa tütreaga) kui ka T. Lindgreni teises, mõned aastad varem eestindatud romaanis «Mao tee kalju peal» (tütar oma onuga). Loomuvastaste suhete viljaks on kas surnult sündinud laps («Mao tee. . .») või kohutava juhuse läbi hukkamisele määratu («Valgus»). Loomuvastase küülikute jumala julm irve hõljub nii Hamsuni kui Lindgreni teoste tegelaste kohal.

Ka rousseaulik «tagasi looduse juurde» kehtib printsibiina mõlemal, kuid «inimene on loomult hea» võis olla kriteeriumiks veel Hamsunil, ei enam Lindgrenil. Hamsuni Iisak pidas õndsuse saavutamisel esmatahtsaks maaharimist, Kõnik «Valguses» aga ajab taga juba tõe ja õigust, korda ja seadust. Iisaku ja Ingeri loomult terve suhe on naise vangist naastes moondunud, Inger toob kaasa teateid sootsiumist, linlikult kerglasi ja mehhaanilisi. Jõhker tsivilisatsioon lõikub Hamsunil halastamatult lihtsate inimeste loomulik-looduslikku ellu. Lindgreni jaoks oleks puhta ürglooduse ja tehnokraatiamaailma selline vastandamine (meenutagem telegraafiini ja sellega kaasnevat «Maa õnnistuses») juba triviaalne. Ent kui mõista tsivilisatsiooni spenglerlikult kultuuri jääkprodukti või pärasoolena, siis tuleb ka «Valguse» puhul tõdeda: koos katkuga on nad mõlemad maad ja inimest ravimatult laastavateks haigusteks.

Üks märke halvatud inimsuhetest on imestamisvõimetus: «See oli ennekuulmatult kaua aega tagasi, kui keegi Kadises imestas, kui mõttetusest sai tavapärase, tuli harjuda imestamist häbenema, kogu viletsus oli niisama kummaliselt endast mõistetav. Jumal teab, mis juba ammu oleks võinud juhtuda, kui nad oleksid imestanud» («Valgus», lk 180). Küllap on imestamisvõimeta inimsugu hääbumisele määratud.

Aga ennäe absurdini kalduvat realisti Lindgrenit! Ta ei jäta «Valguses» ümbersündi mingisse ebamäärasesse, romaani lõpulehekülje tagusesse tulevikku, pelgalt lootuseks või ehk-veel-tõenäoliseks võimaluseks, vaid lasseb sel toimuda kohe siin ja praegu: «Ja Kõnik tundis (. . .) nagu oleks Kadis tema imestavate silmade all korraga terve-
nenud ja paranenud» (lk 183). Kõnikis settis see selginemine, kui ta jälgis kõie otsas rippuvat ürgisast, hiigelkult Blasiust, kes talle ühtäkki kogu Jumala loodu sümbolina hakkas näima. Kult Blasius võttis tahtmatult enda kanda kirikuõpetaja asemiku rolli.

Kui Kõnik ja ta naine Eira romaani lõpul oma kaduma läinud poja tagasi saavad, tajuvad mõlemad enda ümber mingit seniolematut valgust, ja kui poeg Kare on söödud, viiakse ta lauta Blasiust vaatama: «Kõnik tahtis, et ka Kare saaks tõeliselt imestada» (lk 190). Meenutagem, et ka «Mao tees. . .» suunati lapsed lauta loomade juurde, kui Karl Orsa oma loomuvastaseid arveid klaarima tuli. Laut on Lindgrenile looduslik-loomulik-loomaliku maailma mikromudel, kus valitseb veel asjade esialgne kord. Nagu Eedenis.

Nagu looduses nii ei toimu ka Torgny Lindgreni romaanides midagi ilmaasjata. Kompositsioon põhineb kindlal korrapäral ning loogilistel põhjuse-tagajärje seostel. Pole üleliigseid tekstiüksusi. Kordused pole järjestikuselt kumuleeruvad, vaid latentselt tsüklilised, kujunedes nii ühtlasi struktuuri loovateks elementideks. Selline korduvus loob rütmitunde, millest kasvab välja stiiliühtsus.

Lindgren jutustab hirmsatest asjadest ning traagilistest sündmustest viha ja kireta, kiirustamata, ent siiski otsekui mõõdamines. Ta ei valmista ühtki äkilist muutust nii pikalt ette, et see juba tajutavalt äraarvatavaks saaks. Ta elukroonikad mängitakse maha oskuslikult pöördlava võimalusi kasutades ja see muudab nad küllalt filmilikeks.

UNO MERESTE

Kaks pilku majandusele, nagu see on ja võiks olla

ROSE FRIEDMAN, MILTON FRIEDMAN. VALIKUVABADUS. «Olion», Tallinn, 1992, 280 lk. JÁNOS KORNAI. TEE VABASSE MAJANDUSSE. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 1992, 134 lk.

Hiljaeagu rikastus Eesti raamatuturg kahe tõlke-teosega, mis mõlemad propageerivad turu- ja kritiseerivad käsumajandust, ent mis on siiski kirjutatud täiesti erinevatest vaatekohtadest lähtudes. Ühes juureldakse, kuidas jõuda sotsialistlikust käsumajandusest vabasse turumajandusse selle ligikaudu niisugusel kujul, nagu ta praegu tegelikult toimib arenenud maades, sealhulgas USA-s; ja teises, kui paljude pahede all kannatab vabaks nime-

tatud turumajandus sellisel klassikalisel turumajandusmaal nagu USA ja mis tuleks teha, et see majandus muutuks «tegelikult» täiesti vabaks! Esimene neist tõlkeraamatuist on maailmas hästi tuntud ungari majandusteadlase János Kornai teos «Tee vabasse majandusse» (*The Road to a free Economy*) ja teine Nobeli preemia laureadi Milton Friedmani ja tema abikaasa Rose Friedmani ühisteos «Valikuvabadus» (*Free to Choose*).

Tähelepanav on mõlema raamatu pealkirjas sõna vabadus (*free*), mis ei ole aga üks ja seesama vabadus. Friedmanide rahulolematu majandusliku vabadusega algab sealt, kus Kornai majandusliku vabaduse käsitlus lõpeb. Kornai teerendub kauges tulevikus see vabadus, mis Friedmani sugugi ei rahulda.

Tutvunud järjepanu kahe nii erineva arusaamisega vabast majandusest ja püüdes teabele tuginedes meie oma majandusoludest ja nende ümberkorraldamise meetmetest iseseisvalt edasi mõelda, on normaalne, et lugejal tekib mitut laadi vastakaid küsimusi. Püüdkem neist mõningaid sõnastada ja neile vähemalt esimeses lähenduses ka vastata.

Kõigepealt võiks küsida, kas meie oludes on mõtet nii erinevatel eesmärkidel kirjutatud raamatute avaldamisega segadust külvata? Mis kasu on meil teadmistest, mida kõike USA majanduses võiks ja peaks paremini korraldama?

Friedmanide raamatu tähtsaim sõnum eesti lugejale peitub kinnituses, et rohkeid ebakohti leidub isegi niisuguses turumajanduses, mille oludes on suudetud tagada rahvale nn sotsialistliku majandusega võrreldes otse muinasjutuline majanduslik heaolu. Esmapiilgul võib see tunduda banaalse tõena, mida pole üldse vaja korrata. Tegelikult on seda vaja mitte ainult senisest palju valjemalt ja sagedamini korrata, vaid ka veenvalt demonstreerida. Kohtame ju igal sammul muidu väga asjalikke ja praktiliselt orienteeritud inimesi, kelle peas kummitab kujutlus mingi väga hea ja puudusteta «tõelise» turumajanduse toimimisest mõnes konkreetses riigis, mida meil tuleks püüda ainult kõiges võimalikult täpselt jäljendada, et tagada kiire jõudmine niisamasuguse majandusliku heaolu tasemele.

Selline veendumus on nõukoguliku mõtteviisi avaldumine uues, mittenõukogulikus rüüs. Inimesi õpetati, et on olemas mingi detailideni väljatöötatud ideaalne majandussuhete süsteem (nn reaalne sotsialism), mis on kehtestatud selle täius-

likul kujul Nõukogude Liidus. Kõikides teistes maades tuleb niisama ideaalsete tulemusteni jõudmiseks kehtestada samasugune majanduskord. Nüüd, kui nõukogulik-sotsialistliku majandusmudeli juurutamine on päevakorrast ära langenud, kantakse seesama (st nõukogulik!) suhtumine üle turumajandusele. Usutakse, et eksisteerib mingi juhtiv turumajandusmaa (näiteks USA), kus see majanduskord on realiseeritud ideaalsel kujul ja mida seepärast tuleb püüda kõiges jäljendada!!!

Friedmanide raamat veenab, et USAs praegu toimivat turumajandust pole põhjust ideaalseks lugeda. Mingit ideaalset, vastuoludevaba ja kõiki inimesi ühtviisi väga õnnelikuks tegevat majanduskorda pole maailmas kusagil kunagi eksisteerinud ega eksisteeri ka praegu. Kuni arvatakse, et on olemas mingi maa, mille majanduskorra täpne kopereimine võib Eestile õnne tuua, ollakse ikka veel (kaudselt) totalitaristliku kasvatusmõju all. See tähendab, et arutlustes rakendatakse samu loogilisi struktuure, mida kasutati kommunismi propagandas, ehkki eitatakse selle propaganda sisu.

Teiseks võib tekkida küsimus, kas meil on üldse mõtet sellisesse vabasse turumajandusse pürgida, millel on nii palju vigu, nagu see Friedmanide raamatust selgub. See on küsimus, mille reetoorilisele seadele ja eitavale vastamisele oli rajatud turumajanduse demagoogiline kriitika sotsialismi poliitilises ökonomias. Kõrvutati ühelt poolt sotsialistliku käsumajanduse oletuslikke eeliseid ja kapitalistliku turumajanduse tegelikke puudusi ja tehti sellest meelevaldseid järeldusi, kui palju sotsialism on parem ja perspektiivikam majanduskord. Ehkki selline propaganda ahistas kaua suuri inimhulki nii idas kui läänes, on see lõpuks läbi nähtud.

Turumajanduse püritakse nüüd kõikides endistes sotsialismimaades. Turumajandus pole parem mitte unistusliku ideaalina, vaid seetõttu, et suudab garanteerida seda, mida sotsialism ei suutnud — asjade sellist korraldust, et inimestel oleks kõht täis, riie seljas ja katus pea kohal ja et kultuur ja teadus võiksid tõkestamatult ja kiirelt areneda.

Tõsiasi, et turumajandusel kui süsteemil endal on palju puudusi, ei tohiks enam kedagi häirida. Ei seista enam valiku ees ideaalse (sotsialism) ja reaalse (kapitalism) vahel, vaid valida tuleb hoopis tõhusama, (turumajandus) ja vähem tõhusa (käsumajandus) vahel, mis on palju lihtsam.

K o l m a n d a k s on põhjust küsida, kas me ei peaks nüüd, kus oleme tänu Friedmanidele saanud teadlikuks USA praeguse majandussüsteemi suurtest puudustest, võtma käsile katse rajada Eestis kohe niisugust majandust, milles neid puudusi ei oleks; majandust, mis oleks friedmanlikus mõttes palju vabam ja turumajanduslikum kui praegune USA majandus. Sellise ülesande lahendamisele asumine võib tunduda väga ahvatlev ja ühtlasi kõige kiirem moodus majandusliku õitsengu saavutamiseks. Siiski on selles idees nõrku kohti.

Jättes täiesti kõrvale kogu kriitika, mis friedmanismile maailma majanduskirjanduses on osaks saanud, ja eeldades, et kõik, mida Friedmanid soovivad, on põhimõtteliselt õige, on meie jaoks ülimalt oluline meenutada, missugusel majandusliku arengu nivool need ideed ja nende rakendamise ettepanekud on tekkinud ning populaarsust võitma hakanud. Selleks on 70. aastate ameerika majanduse arengutase USAs. 1930. aastate alguse majanduskriisist väljus USA tänu hoopis teistsugusele, segamajandusele orienteeritud majanduspoliitikale. Selle tulemusena kujunes süsteem, mida Friedmanid kritiseerivad.

1930. aastate majanduskriisi aegsetes sotsiaalsetes oludes poleks M. Friedmani arusaamad leidnud tõenäoliselt kuigi head vastuvõttu ja on väga kahtlane, mis oleks USA majandust oodanud, kui F. D. Roosevelt oleks nad oma poliitika aluseks võtnud. Eesti majanduse seisund on praegu kindlalt lähemal USA majanduse 30. aasta seisundile kui 70. või 90. aasta omale ja hoolimata kui tahes roosilistest lootustest välisabile, peame oma majanduse jalule aitama eeskätt ikkagi iseoma jõul ja valitsevaid sotsiaalseid olusid arvestades. Eelkõige tähendab see, et kui otsida eeskujusid arukaks talitusviisiks, siis sobivad meile praegu pigem F. D. Roosevelti valitsuse tegelikud sammud (millest on teada, et nad andsid suhteliselt kiiresti häid tulemusi), kui mis tahes head teoreetilised kaalutlused, millede alusel pole maailmas veel ainsatki vaest rahvast rikkaks tehtud.

Kõik õeldu ei tähenda sugugi M. Friedmani teoreetiliste kontseptsioonide kõrvaleheitmist või eitamist. Pigem vastupidi. Allakirjutanu on veendunud, et Friedmanide raamatu arutlused on põhimõtteliselt õiged, ent Eesti majandus ei ole nende rakendamiseks praegu veel küllalt tugev.

Raskused ja kitsaskohad, millest Friedmanid oma raamatus räägivad, tõkestavad päris kindlas-

ti USA majanduse arengut. Oleme ajakirjanduse vahendusel viimasel ajal hästi kursis ka suurte majandusraskustega Jaapanis, Rootsis ja Soomes. Kujutleda aga, et meie peaksime oma majanduslike raskuste ületamiseks rakendama samu abinõusid, mida rakendatakse või kavatsetakse rakendada neis riikides, oleks suur eksitus. Liigume erinevatel arengutasemetel. Igal eri tasemel esinevad raskused ja nende ravi on erinev. Meil tuleb oma raskustest jagu saada mitte nii, nagu arenenud riikides lahendatakse nende nüüdisraskusi, vaid nii, nagu neis riikides lahendati probleeme umbes 30. aastail või esimesel sõjajärgsel kümnendil, mil need maad ei olnud veel nii arenenud.

Mida meil praegu tuleks lodusaks turumajandusele üleminekuks teha, seda võib lugeda J. Kornai raamatust, mis sisaldab palju otseste retseptidena võetavaid soovitusi. Friedmanide raamatut lugedes tekib väike hirm, et äkki võib leiduda entusiaste, kes hakkavad taotlema soovitatut kiiret rakendamist Eestis: tasuta haridus- ja tervishoiuasutuste sulgemist, riikliku pensionisüsteemi likvideerimist jms. J. Kornaid lugedes tekib kahetsus, et meil selles raamatus soovitatud abinõusid on pikemat aega eiratud, kuigi need meetmed on hästi läbi mõeldud, mitmel pool juba ka läbi proovitud ja ennast õigustanud.

Eesti ajakirjanduses aktualiseerus möödunud aastal taas riigiettevõtte juhtimise teema. Esitatud soovitusel oli vähe uut ja veel vähem eramajandusele ülemineku seotut. Rõhutati aina ettevõtete iseseisvuse tagamise vajadust, mis oli aktuaalne haigluseni ületsentraliseeritud käsumajanduses, mitte aga praegu, kus see iseseisvus on juba ammu ebanormaalselt suur. Räägiti palju vajadusest tagada riigiettevõtteid ohtra ja odava krediidiga jms, millela olevat meie majandust võimatu päästa. Kõik puha vanad mõtted, mis hoolimata nende põhjendamiseks kasutatud argumentatsioonist reedavad soovi säilitada praegust ebanormaalset ärastamiskonjunktuuri või midagi käsumajan-

duslikust minevikust mõne uue sildi all taas ellu äratada. J. Kornai, kellel on endise sotsialistliku majanduse reformimisel suuremaid kogemusi kui kellelgi teisel, on väga resoluutne. Ta deklareerib: «... on saanud aeg teha täie tõsidusega järgmine ettepanek: «Ärgem andkem riikliku firma juhtile piiramatut võimu!»» See printsiip peaks olema meilgi (kuni privatiseerimiseni) riigiettevõtete juhtimises peamine.

Oma seisukohta põhjendab J. Kornai järgmiselt: «Just seetõttu, et ma olen majanduse liberaliseerimise pooldaja, tahan ma olla liberaalne kodanike ja erafirmade omanike suhtes, kes riskeerivad oma rahaga. Ja vastupidi, ma tahaksin näha ranget kontrolli selle üle, kuidas kasutatakse maksu maksjate raha. Selles suhtes panen ma riikliku firma juhi ühte klassi riigiametnikega. Kui see juht teeb head tööd, ei ole ma tema suure palga peale kade. Kui ta on saamatu, tuleb ta lahti lasta. Kuid ärgem tehkem endale illusioone — riikliku firma juht ei ole ettevõtja. Ei ole mingit pääsu tõsiasjast, et tema, nagu riigiasutuste juhidki, püüab suurendada oma kulutamispääsu nii palju kui võimalik» (lk 37). J. Kornai arvates tuleb riigiettevõtetes kehtestada äärmiselt range finants-, fiskaal- ja palgadistsipliin. Kui seda ei tehta, kujunevad riigiettevõtted mitte ainult kiviks majandusreformi jalus, vaid ka põhjatuks auguks, kuhu kaob jäljetult suur osa loodud rahvatulust ja vaevaga kogutud riigieelarve tuludest, ilma et sellest kellelegi peale ärastajate suuremat kasu oleks.

Kõnealused tõlkeraamatud on ülimalt ajakohased ja peaksid äratama mitmesuguseid mõtteid. Kui ajapuudus ei luba mõlemaid järjest läbi lugeda, võib piirduda ka üksnes J. Kornaiiga; selle raamatu sisu on meie nüüdisoludele lähedasem ja ta on meie igapäevastes probleemides orienteerumiseks paremini kasutatav. Ent kes tahab saada maike suhu tegelikust turumajandusest, peaks kindlasti aega võtma ka Friedmanide raamatu läbiluugimiseks ja selle üle järelemõtlemiseks.

KALEIDOSKOOP

KALEV KESKÜLA Saarikoski metsakool

Tegelikult oli ürituse nimi *Saarikoski-seminaari* ja 1992. aasta 22. augustil toimus see juba teist korda. Metsakooliks nimetasin teda seepärast, et sündmuspaik, *Lintulahden Loma- ja Virkistyskeskus*, asus lõepooltest üksildases paigas, kus silm ümberkaudu ühtki teist maja ei seletanud, aga see-eest pidavat lähedal asuv laht olema hea talvituspaik lindudele. Vene piirini pidi seal olema kõigest paar kilomeetrit. «See algas kaks aastat enne sõda/külas mis pärast sõda kuulub Nõukogude Liitu,» kinnitab Saarikoski. Ja lisab: «ma rändasin kogu oma lapsepõlve/ minust sai kommunist». Saarikoskit ei ole enam, ei ole enam Nõukogude Liitu ja kommunistegi annab tükutulega taga otsida. Aga Saarikoski seminari peeti tolles üksildases majas, vanainimestest hüljatud vanadekodus, ometi. Üks endise vanadekodu teenistuja oli vägeval graniidist vundamendil ja karjamõisa meenutava hoone ära ostnud ja üritab seal puhke- ja erutuskeskust pidada. Saarikoski sünnimajast olevat tänapäevani vundament järel («sõjast ma ei mäleta muud kui tulekahjusid need olid uhked»), aga see on juba teispoole piiri ja kohalviibijad ei jõudnud kokkuleppele, kus täpselt.

Igatahes ronisime tol vihmasel laupäevahommikul Pekka Tarkkaga talle «Helsingin Sanomate» poolt Saarikoski-sõiduks üüritud «Opelist» välja, silmitsesime pisut nõutult seminari-maja pudenenud krohvi, mis moodustas paraja kontrasti külaliste läikivate autodega. Seest oli aga maja klantsima löödud ja hommikulaudki kaetud. Olime kaks ja pool tundi teel olnud, vahepeal peatunud ja kaarti uurinud. «Ära karda,» oli Tarkka mulle öelnud, kui maanteele jõudes gaasi põhja vajutas, «ma olen päris kogenud autojuht.»

«Olin viiekümneenda lõpus Saarikoskiga hea sõber, aga kuuekümneendatel hakkas ta nii hirmsasti jooma ja poliitikaga mässama, et meie läbikäimine jäi harvaks. Ega me siiski halvasti läbi saanud,» meenutas Tarkka. Viimaseil aastail on ta üsna järjepidevalt tegelnud Saarikoski uurimisega, aga ütleb end esialgu luuletaja isa elulooga täpsemalt kursis olevat kui poeedi enese biograafia nüanssidega. Kogu olemasoleva teabe koondamiseks ja läbitöötamiseks minevat veel oma viisi aastat.

Kõnekoosoleku avamiseks sai sõna sätendavas hallis ülikonnas härra, vist valla- või koguni maavanem. Kirjandusliku sissejuhatuse tegi Kari Sie-

vinen. Mõlema jutt oli väga arukas, asjatundlik ja mis kõige tähtsam — täis sisemist veendumust ürituse tähtsuses ja tähenduses. Ei mingit eneseirooniat ega ebalust, mida meie kirjandusfoorumitel vahel ette tuleb. Korraldajad olid ju kulutanud oma aega, raha ja vaimujõudu, nad uskusid oma ürituse õigsusse, nad uskusid Saarikoskisse. Lisaks maakonnale osales seminari korraldamises ka *Kymenlaakson Kesäyliopisto*, eeskätt tarmuka, suurte prillide ja kauni rinnahäälega kultuurfunktsionääri Ritva Javanaise näol, kes minu kohalejõudmise eest hoolt kandis, reisikulude arvet täita aitas ja lõpuks oma rahakoti minu päevarahadeks tühjendas, sest ega siis mulle saanud ülekan- dega maksta nagu teistele inimestele, minu rahatasku vahel olid küll baarikaardid, aga pangakaart on lõunakalda filoloogidele alles täitsa tundmata asi.

Kuulajaid oli umbes veerandsada, enamasti eakad inimesed, kuid ka üks noor ema oma rinnalapsega, kes ettekannete taustaks vaikselt ja meloodiliselt vääksus. Tõsi, kõik kohalviibijad siiski saali juttu kuulama ei tulnud, mõned loopisid maja ees noolt märklauda. Võib-olla olid need puhkajad. Aga kes sees olid, need olid kõik märkimisväärselt asjatundlikud, Saarikoskit tundnud ja lugenud inimesed, kes tahtsid oma poeedi-nägemusele kinnitust saada või seda kaasaustajatega jagada.

Pekka Tarkka ettekanne, peatükk teoksil olevast Saarikoski-monograafiast, keskendus poeedi noorusele. Ta kõneles Saarikoski kõikumisest kolme suure vaala — Kristuse, naiste ja kommunismi vahel. Alguses, päris koolipoisina tahtis Saarikoski ju kirikuõpetajaks saada. (Tema vend selleks saigi.) Naisi ja seksuaalsust ta pelgas, arvas koguni oma suguelundid olevat *epämuotoutuneet* — nii on kirjas päevikutes. Ses ainevallas puhkenud poleemikas väljendasid uurijad arvamust, et Saarikoski sedalaadi pihitumus ei saa siiski tõsiselt võtta. Nii olevat ka jutuga kõrgushüppajakarjääri takistanud liigpikkadest munandikottidest. Legendiks arvati ka Saarikoski vintis suusalend Lahti suurelt hüppemäelt. Raskeim küsimus, kogu seminari peaprobleem oli aga teema «Saarikoski ja kommunism». Saarikoskil olnud nooruses homo-seksuaalseid kalduvusi, väitis Tarkka. Reisil Islandile armus ta laeval ühte Islandi noorkommunisti ja elas hiljem selle juures. Säherdused siis olevat Saarikoski maailmavaate gnoseoloogilised juured. Eks ole ju luuletaja isegi tunnistanud, et

tundis tööliikumise ja kommunistlike aadete suhtes teatud seksuaalset iha. Teiselt poolt: Saarikoski oli ometi perekonnapea, laste isa, aga nägi, et ei suuda (Soome 1960. aastate oludes) oma peret kuidagi kirjandustööga elatada. Niipalju siis sotsiaalsest juurtest. Viimane väide leidis siiski ägedat vastuvaidlemist. Vahest tundus vulgaarsotsioloogilisena. Küll oldi nõus kellegi tabava määratlusega, et õhtulehtede jaoks oli Saarikoski oma aja Matti Nykänen, kelle skandaalid hoidsid lugeja virge.

Filosoofiadoktor Yrjö Hosiailuoma kõneles teemal «Saarikoski Keralla». Seal mõõdus Saarikoski elu üks tumedamaid, joomasemaid perioode. Sõbrad jäid tast eemale, oli küll üks tüdruk, ühtaegu naise ja tütre eest. Muidugi jätkus muidki jooma- ja voodikaaslast. Sellest olukorrast tiris luuletaja välja tema viimane abikaasa Mia Berner. Kuigi Saarikoski-uurijatel on selle daamiga nüüd raskusi — ta on blokeerunud huviliste eest osa poeedi päevikuid ja kirju —, ütles Tarkka omavahelises jutus, et Bernerile tuleb siiski tänulik olla. Tema kinkis Saarikoskile kaheksa viimast eluaastat, tänu tema hoolitsusele hakkas kirjanik jälle korralikku toitu saama, mida viinast põlenud magu veel omastada suutis. Oma ettekandes püüdis Hosiailuoma jagada hinnanguid ka Saarikoski luulekogudele. Väitluses aga selgus, et selles küsimuses olid kohaletulnud kõik eri meelt. Mõnele istus rohkem varajane, teistele hiline, kolmandaile hoopiski poliitiline luule (ehkki kommunismi keegi ülistada ei sõandanud). On üldrahvalikult selge, et Saarikoski on saanud klassikuks (mees on surnud ja tema eluviisid enam ei sega, oli Tarkka mulle enne ühemõtteliselt öelnud), aga tema teoste hierarhia on alles kujunemas.

Saarikoski isiku ja õpetuse väärtustamise poliitilise tagapõhja küsimus kerkis esile luuletaja Caj Westerbergi muidu täiesti poeetilises ettekandes, milles ta luges Saarikoski tekste ja oma Saarikoskile pühendatud tekste. Ühes viimastest oli rida: sina näitasid meile vabaduse teed. Tegelikult oli seal veel ka mingi reservatsioon, mis mulle meelde ei tule, aga sellest piisas küsimuseks: kas sai selline mees (kommunist) näidata vabaduse teed?

Minu vabateemaline ettekanne «Saarikoski ja Eesti» pakkus vaateid Saarikoskile siinselt vaateveerult ja koosnes eeskätt «Vikerkaar» 1990. aasta märtsinumbri ilmunud jutust «Kiri luuletajale», mille Kulle Raig oli kunagi Soome Raadio tarvis ära tõlkinud. Muidugi on siinsed olud vahemaal muutunud ja seepärast pidin eestlaste Saari-

koski-kujundit soomlaste jaoks pisut õgvendama ja täpsustama. «Ega nad su irooniast päriselt aru saanud,» arvas Tarkka pärast.

Vaheajal pakuti kosutavat lõunat ja kõneldi omavahel päevakangelasest. «Ta oli ikka nii ilus mees,» unistas keegi luuletaja kaasaeglanna, andes mõista, et nüüd ei ole enam selliseid poete. Kas just ilus, aga kui huvitav, arvas teine. Kirjandusteadlased rääkisid isekeskis tööjuttu, küsides üksteiselt ühe või teise luuletajast järelejäänud paberikohta. Keegi meenutas eelmisel aastal Saarikoski seminaril esinenud Ülo Tuulikut, kelle ettekanne olevat olnud väga mõjuv. Kari Sievinen kraamis portfellist lagedale hulga blankette, millele ilkirja andnu kinnitas, et tahab saada Saarikoski seltsi liikmeks või et vähemasti on seesugusest seltsist huvitatud. Mullegi anti mõned säherdused paberid kaasa. Kui avaldasin kahtlust, et liikmemaksu tasumine võib eestlastel probleematiliseks osutuda, arvati, et eest me vaata ja mõtle... Seminaril ilmestas veel moderntantsu esitus. Kaks tumedais rahvarõivais paljasjalget kaunitari tegid vanadekodu söögisaali laudpõrandal kunstilisi hüppeid, nimetades seda Saarikoski järgi «Hämaratantsudeks». Keegi neiu esitas flöödil ja kitarril muusikapalu, mis pidid ka Saarikoskist inspireeritud olema. Kõige lõpuks viidi kulude katteks läbi loterii, kus loositi välja mõned raamatud ja vits-test punutud korv, mille sees loosid olid olnud.

Uskumatu küll, aga mingit napsu ei pakutud. Olin sellest tõtt öelda pisut šokeeritud. Ega midagi, jalutasin maja taha lilleaeda ja võtsin klassiku mälestuseks punnusuutäie oma konjakiplaskust.

Meeldiva üllatusena avastasin, et Pekka Tarkka oli mõni päev hiljem «Helsingin Sanomates» minu ettekandest juttu teinud. Et lugu elulisem saaks, oli ta lahkel ka meie autos aetud juttu kasutanud ja nii võibki sealt nüüd lugeda, nagu oleksin ma öelnud, et soomlased on eestlaste meelest *tyhmät*, kuigi olen päris kindel, et ütlesin *yksinkertaiset*. See on see kirjandusteaduslik tõde. Aga või mina «Helsingin Sanomate» vastu saan. Neil on seal hiigelsuur tuba kultuuritoimetajaid pilgeni täis, kõigil arvutid laua peal. Mina kirjutan masinagagi vaevaliselt. Kui nendega sõnolema hakkad, sõnavad su sohu nagu Väinämöinen Lemminkäise.

Ag muidu on ju Soomes tore kultuurimatkal käia. Soomemaal on veel siirust, seal ei sunni keegi ega miski inimesi luuleseminarile, need, kes tulevad, tahavad tõesti tulla ja kuulata. Soome sisendab omal moel lootust.

JÜRI HAIN

Jean Cathala. Jooni teiselt palgepoolelt

Märtsikuu «Vikerkaar» avaldas paeluva materjali ligi tosin aastat (1929—1941) Eestis elanud ning ka sellele järgnenud poolsajandil eesti ajalugu, kultuuri ja olustikku mitmeti kajastanud prantslase Jean Cathala (1905—1991) kohta (Jean Cathala, Sovietiseerimine. «Vikerkaar» 1992, nr 3, lk 63—67; Antoine Chalvin, Jean Cathala ja Eesti. «Vikerkaar» 1992, nr 3, lk 68—70). Paraku annab esitatud Cathala-käsitlus mõnevõrra ühekülgse (et mitte öelda tendentsliku) pildi sellest huvitavast, vastuolulisest, ilmsete avantüristikalduvustega müstifikaatorist.*

Tõsi, Antoine Chalvin kirjutab, et «... meie loos ei ole pisifaktidel ruumi ega tähtsust. Peasi, et mees ise oleks oma kõrgelennuliste unelmate vääriiline. Ja seda ta tõepoolest on», milline mõtteseade ei peaks siiski õigustama lugeja eksiteele viimist. Eestlasest lugeja jaoks on selleks aga lisatud bibliograafiagi («Vikerkaar» nr 3, lk 70 väidab küll selle kirjanduse loetelu olevat biograafia!), millest on välja jäetud Jean Cathala eestikeelne ja Eestis ilmunud raamat.

1952. aastal avaldati Tallinnas tema teos «Nad reedavad rahu», mille aasta varem Moskvas ilmunud prantsuskeelse originaali järgi oli tõlkinud Johannes Semper. Antoine Chalvin jättis oma kirjutises «Jean Cathala ja Eesti» peategelase Oranki vangilaagrisse Gorki oblastis. Nii võib jääda mulje, et Jean Cathala pidi taluma pikka vangipõlve või et ta oli sunnitud kirjutama «Nad reedavad rahu» enda päästmiseks NKVD haardest. Õnneks mitte midagi sellist. Jean Cathala suundus Gorki lähistelt peatselt küll ida poole, kuid hoopis teises

rollis: temast sai 1942. aastal «Vaba Prantsusmaa» ajakirjandusatašee Kuibõševis. Seejärel tõusis ta Prantsusmaa NSV Liidu suursaatkonna informatsioonitalituse juhatajaks tööpaigaga Moskvas ning elukohaga hotellis «Metropol». Ja 1948. aasta jaanuaris jättis ta mingisugustel (kuid kergesti aimatavatel) asjaoludel oma ameti ning palus teise riigi, st Nõukogude Liidu alamlust ja kaitset. Ehk nagu ta ise poeetiliselt kirjeldab: «... löi kohusetunde tund, avaldasin ajakirjanduses seletuse ning liitusin demokraatlike ajakirjanike ridadega, kes võitlevad rahvusliku sõltumatuse eest ja rahu kaitseks» («Nad reedavad rahu», lk 6). Mõne aasta pärast sündis eeltsiteeritud raamat, propaganda-kirjanduse musternäide, mis sisaldab siiski mõndagi isiklikku ning pisut ka Eesti-ainest. Autori siiruses võime tõsiselt kahelda, eriti kui kõrvutada mõningaid kohti raamatust «Nad reedavad rahu» kolmkümmend aastat hiljem ilmunud teosega «Ei lillede ei relvaga». Samas mõjub osa sellest laimust, mis esitatud mõne tema Tallinna-aegse tuttava või töökaaslase kohta saatkonnast, ommoodi sirgjooneliselt ja südamesstulevalt. Viimast võibolla seda enam, et raamatu põhijoonis neid detaile vähimalgi määral ei vaja. Eestit puudutab eelkõige sinise Prantsuse luure tegevuse kirjeldus: «... see niinimetatud «prantsuse kultuuri levitamise» Baltimaadel oli vaid maskiks spionaažiteenistusele, mis moodustas ühe osa salajasesest sõjast Nõukogude Liidu vastu.» (Lk 4.) Edasi pakub autor juba detailsemaid andmeid: «Sõjakuulutamise eel oli meil nõukogudevastane salaluureteenistus Läänemere maadel — Soomes, Eestis, Lätis ja Leedus — vähendatud miinimumini. Salaluureteenistuse juhtiv kaader koosnes ainult ühest sõjaväe-atašeesest, kes asus Riias, kuna nii mereväe- kui lennuväe-atašeed elasid Varssavis, Helsingis, Tallinnas ja Kaunases, piirdus salaluure «korrespondentide» ülalpidamisega, kes töötasid mitmesuguste ameti-isikute maski all. Siin oli vanu konsulaarteenistujaid, Prantsuse kodakondsusse astunud valgekaartlasi, nagu Grandclément Leedus, Lazare Heermann Eestis ja Aleksejev

* Jättes Jean Cathala mõnevõrra ühekülgse, et mitte öelda tendentslikult Oranki vangilaagrisse ja kirjutades, et «Järgnev ei kuulu enam meie loosse», püsib artikli «Jean Cathala ja Eesti» autor Antoine Chalvin meie meelest korrektselt oma isikliku mõtteseade raames. Selleks on vabas ajakirjanduses kõigil võrdsed võimalused. Usume ju loodetavasti, et kogu tõde, mis on tihti raske ja ebameeldiv, selgub ükskord niikuinii. — Toim.

Soomes. . . siis rida õpetajaid, kes «varjukatteks» töötasid mitmes kohalikus prantsuse lütseumis või instituudis, nii näiteks Raymond Schmittlein Kauganeses, Debouté ja Lasseron Tallinnas. Nõukogude-vastase agressioonipoliitika teostamiseks olid need kaadrid sedavõrd puudulikud, et Eestis tarvitas Prantsuse saatkond ka Belgia siponaaziteenistuse abi, mille esindajaks oli aukonsul Michael Nicaise.» (Lk 27.)

«Nad reedavad rahu» huvitavamad leheküljed on kahtlemata need, kus autor kirjeldab enam isiklikku suhtumist asjadesse, milles tõusevad esile isiklikud sümpaatiad ja antipaatiad ning värvi lisavad meenuslikud lõigud. Peasjalikult sisalduvad sellised kohad raamatu teises jaos pealkirjaga «Avantürist de Gaulle».

Antoine Chalvin teab küll õelda, et «Juba 14. juunil (1940 — J. H.) palub ta Galienne'il — Suurbritannia esindajal Eestis, telegraferida Charles de Gaulle'ile oma poolehoiust. Kas saabki olla muud valikut?» (Antoine Chalvin, Jean Cathala ja Eesti. «Vikerkaar» 1992, nr 3, lk 69.) Kuid Jean Cathala kirjeldab ise nii kirglikult üht teist võimalust, et ei peaks jääma kahtlust tema tigedas de Gaulle'i-vastasusest (iseasi, kui siiraks sedagi poosi saab lugeda. . .). Prantsuse kindralile vastandab ta NSV Liidu sõjavägede ülemjuhataja (kirjeldataval hetkel veel mitte generalissimuse aukraadis). «Koois Jean-Richard Blochi ja kindral Petit'ga oli mul suur au olla nende prantslaste hulgas, kes sel ajaloolisel ööl (mõlemad on ööd vastu 10. detsembrist 1944. aastal) viibisid Kremli kinosaaalis Stalini lähedal. Milline hämmastav kontrast nende raevunud kääbuste (st prantsuse valitsuse esindajate, eesotsas kindral de Gaulle'iga ja veel mõnede lääneriikide diplomaatide) ja selle legendaarse näoga ajaloo arhitekti vahel, kes oli tuleviku suhtes kindel, olemiselt nii loomulik ja lihtne, et kui ta seal meie keskel seisis oma harilikus marssalivormis ja meile seletas Prantsusmaa ja NSV Liidu vahelise liidu sügavat mõtet, siis paistis nagu oleksime teda alati tundnud.» (Lk 74—75.)

Miks Jean Cathala kirjutas raamatu «Nad reedavad rahu»? Ise ta seletab seda nõiviisi: «Ma teadsin, et samuti nagu suure Prantsuse revolutsiooni, kodanliku revolutsiooni ajal iga ausa patrioodi kohuseks oli seista Prantsusmaa poolel, nii on pärast Suurt Oktoobrirevolutsiooni, sotsialist-

likku revolutsiooni, iga patrioodi kohuseks ja nimelt iga prantsuse patrioodi kohuseks seista kindlalt Nõukogude Liidu poolel.» (Lk 5.) Ka koha suhtes on tal põhjendus olemas: «On iseloomulik, et prantslane, selleks et vabalt väljenduda, peab asuma Moskvas — just nii nagu neil aegadel, kui Prantsusmaa ägas natside kanna all.» (Lk 7—8.)

Loomulikult sobivad need seletused hästi tolle maailmakodaniku elutantsus tehtud kannapöörete iseloomustamiseks, kuid ei näita Jean Cathala tegevuse tõelisi põhjusi. Veelgi enam, ühest 1991. aasta septembrikuu päevast, mil see vastuoluline isik meie seast jäädavalt lahkus, on kadunud peamine või ka ainus allikas, kust oleks võinud päevalgele tulla tõde. Meil on pidepunkte paremal juhul osutamiseks ainult ajendile, mis teda ühe või teise kummalisena tunduva sammuni viisid. Üks on muidugi selge — ei rumalus ega veendumused tõuganud teda «Nad reedavad rahu» kirjutamisele. Ehk jõuame sammukese tegelikkusele lähemale, kui loeme, kuidas kirjeldab Jean Cathala 1937. aastal eestlaste iseloomu, sest see paistab olevat rohkem autori enese siserefleksioon — mida otsid, seda leiad. . . Olgu siin toodud vastav lõik Johannes Semperi refereeringus: «Lõpuks on paari sõnaga peatunud ka eestlaste hingelaadi juures. See paistab autorile ebaühtlasena ja täis vastuoksus. Selles leiab ta nii tasaduist kui umbusku, spontaansust kui ka reservatsiooni, arukust kui seikluslusti, teadushimu kui teooriapõlgust, praktilist taipu kui analüüsivõimetust. Need vastuolud võivad võõra panna esimesel hetkel koguni imestama ja ta eksiteele viima. Kuid kõiki neid vastuolusid ühendavat üks — ja nimelt seotus eluga, ütleksime elulähedus.» (Johannes Semper, Jean Cathala. Portrait de l'Estonie. «Looming» 1937, nr 7, lk 817.)

Keeruline seotus väga mitmesuguste elunähtustega, ilmsed kokkupuuted eluläheduse varjukülgete aspektidega ning sellest tulenev vägagi käänluline elukäik ei eemaldanud aga Jean Cathalad ühest suurest kiindumusest — Eestimaa suhtes. Selline püsiv tunne võiks õigustada ka meie huvi tema mõlema palgepoole vastu.

«Igavesti see kesta ei saa. Mann, Kati ja mina. Ja kõik teised. Ja see, et ma midagi ei tea.»

Nii algab noore kirjaniku esimene ja seni ainus raamat, kaks aastat tagasi ilmunud «Indigo». Mõtlesin sõnapaari «noor kirjanik» vahele mitmeid omadussõnu (radikaalne, omapärane, vihane jms), kuid kõik nad tundusid liiga labased. Ilmselt «radikaalne omapärane vihane» Sauter ainult naerataks selliste tiitlite peale. Lugenud küll kõike, mis ta on avaldanud, ei oska ma loetu põhjal kirjaniku kui inimese kohta mingeid otsuseid langetada. Sauteri tekst paistab silma avameelsusega: vahetu, kohati lakooniline jutuveeretamine, puudub ilutsemine. Kirjanik pole viitsinud otsida suurejoonelisi lausekonstruktsioone, silmatorkavalt värvikaid kujundeid, varieerida sõnaühendeid ja väljendust. Lihtsalt on kirjeldatud elu ennast — nagu ta on ja nagu kirjutajal välja tuleb. Mõned mu tuttavad on Sauterit nimetanud tänavakirjanikuks, pidades seda oma seisukohalt komplimentiks, kuigi see tiitel kõlab üpris näruselt.

Pakub huvi, millisel määral on Sauteri lugude kangelasest teda ennast. Lugesed tekib mulje, et prototüübiks on autor valinud iseenda. Eriti ehadad on jutud O-st, mis näivad olevat isiklikust, enda jaoks peetavast märkimikust päeavalgele toodud hingepaljastushood («Indigo»).

Mis puutub «Indigo» alguslausesse, siis tuleb öelda, et SEE (selle sõnaga oleks autor nagu kogu teose sisu kokku võtnud), mis ei saa küll kesta igavesti, kestab siiski võrdlemisi kaua, vähemalt 223 lehekülge, sulgedes end siis lugeja eest järsult, ilma igasuguse lahenduseta. Täitsa loogiline, et see jääks tolle olematu või reaalse O elus veelgi kestma, raamat võiks samamoodi jätkuda veel 223 lehekülge. O-sugustel ei ole helget pöördeperspektiivi. Jätkates võib hakata toimima ainult mandumine, mida manduja ise ei pruugi tähele pannaagi.

Mõneti masendav lugu on näiteks «Tõlkija» («Vikerkaar» 1988, nr 12). Peategelane, 30-aastane ülikooli lõpetanud tõlkija, on maha jätnud oma

naise ja tütre, valinud uueks elupaigaks tõelise «pärmpesa», kus läbiseegi vedelevad konid, mustad toidunõud ja tänavalkäimise riided (ehk kalsud). Ta joob isegi oedkolonni. Ja ometi on tegemist haritud mehega, kes teenib elatist tõlkimisega inglise keelest. Ise ütleb tõlkija: «Korralikud inimesed masendavad mind.» Aga niisugune elu ei masenda...

Minnalaskmismeeleolud vilksatavad Sauteril sageli. Autori suhtumine olukordadesse näib olevat neutraalne — ah, mõelge ise, mis tahate. Pole mingit boheemteravat kutsungit, et elage kõik niimoodi tänases päevas ja käigu põrgu selle oi kui alatu maailma ebaõiglase ja juhm väikekodanluse ning materialism. Ammugi ei ole see didaktiline kirjandus, et näe, mis teevad — jube! nii ei tohi! Mind on Sauteri loomes võlunud just see küüniline erapoolikus, julgus end kiita. Lugejana ei oleks ma kummagi äärmusega kaasa läinud.

Vastuseid küsimustele, kust tulevad ja miks on olemas sellised ühiskonna heidikud, keda «harilik rahvakiht» söimab parasiitideks ja lurjusteks, «Indigost» ega Sauteri novellidest ei leia ja tore ongi. Vaevalt keegi neile probleemidele üldse vastust teab, ja kui üritadagi konkreetset ning ülifilosofiilist vastust pakkuda, võib see targa vastaja hoopis narriks teha. Võiks öelda, et vastust teab vaid tuul ja pealekauba on iga inimene erinev, ehkki suur osa rahvastikust pole sugugi rahul iseendi kui isiksustega, vaid püüab tingimata kellegagi sarnaneda, mingi grupiga samastuda, kuhugi sulada. Sellest järeleahvimisandest jääb Sauteri kangelas- tel kahtlemata kõvasti puudu ja minu meelest peaks see neile paar plusspunkti andma.

Niikuinii ei ole O ega teised üleliigsed inimesed. «Indigo» üheks peateemaks on mitmesugused peod, labrakad, olengud, kuhu O-d pidevalt kutsutakse. Teatakse küll, et O-l puuduvad kopsakad rahasummad, superriided, elukutse ja muu, mille järgi inimest on kombeks hinnata. Kusjuures kutsujail endil võib see kõik olemas olla — O ei lävi ainult endasugustega. Vajatakse üht puhast lehte, kes on kui seltskonna indikaator. Kes kuulab su ära ja ei kuku kohe õhinal vahutama oma viimaste päevade põnevast-põnevast ja üleüldse indiviidi erakordsusest. Kes võib aga kõveralt muiata, kui sina niisuguste uudiste pakkumisega pisut liiale lähed. O-d tahavad isegi naised. O aga

* Vt ka «Vikerkaar» 1989, nr 12, lk 87—89; 1990, nr 10, lk 30—31; 1992, nr 5, lk 47—51 jhm.

vaid mängib armastusega, nagu ta mängib terve eluga — kõigea, mis talle kätte puutub.

«Indigo» on midagi enamat kui ühe hädavarese elulugu. See on terve põlvkonna lugu, kirjeldatuna põlvkonna ühe nõrgema lüli kaudu. Õeldakse ju, et meeskond on täpselt nii tugev kui tema nõr-

gim mees. Kui Sauter aga oleks kujutanud oma generatsiooni — neid, kes olid 1980ndate keskpaiku umbes paar aastat üle kahekümne — tugevaima mehe vaatevinklist, ega ta siis oleks ka enam aus ja ehe ajast ja inimestest kirjutaja, vaid lihtsalt üks paljudest lootustandvatest noorkirjanikest.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72. Vas-
tutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus Märt Väljataga 60
18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika Marika
Mikli 60 18 58.

Kajar Pruul 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k
14—16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58. Keele-
toimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58. Teh-
niline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58. Masina-
kiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja
tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30.
Fax 442-484.

Kirjastus «Periodika», EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8.

Laduda antud 05.11.92

Trükkida antud 18.12.92

Olsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.

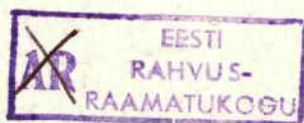
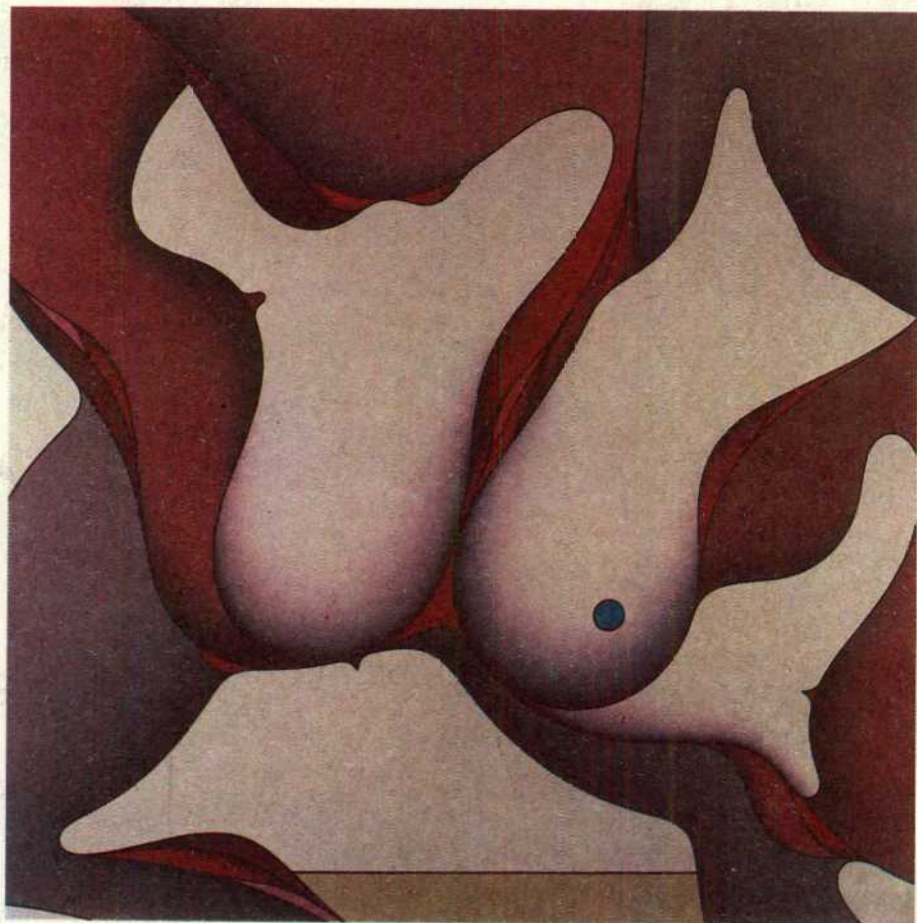
Anvestuspognaid 8,01. Tellimuse nr 4321.

«Printall». Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 1

Hind 3 krooni.

Vikerkaar

Hind 3 krooni
78245